

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLVII. évfolyam, 2017. 3. szám
Year XLVII, issue 2017/3

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Lukács Tibor

Szerb tartalommutató és rezümék:
Lukács Tibor

ETO-besorolás:
Rizsányi Attila

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

■ ■ *Íme az ember – két megközelítésből*

Göncz Lajos	Hogyan percipálják a vajdasági magyar egyetemi hallgatók szülei neveléssel kapcsolatos viselkedését?	9
Hódi Sándor	„Szolgálólány” vagy „fő” tudomány? Töprengés a pszichológia lehetőségeiről és felelősségéről	39

■ ■ *Taní-tani*

Simándi Szilvia	Középpontban a közösség és a tanulás	57
Károly Adrienn	Szabadka első tanügyi szakközlőnyei a 19. század végén és a 20. század elején	69
Námesztovszki Zsolt – Kovács Cintia – Balázs P. Dorottya	Magyar nyelvű online kurzusok Vajdaságban	91

■ ■ *A társadalom fogaskerekei – gazdaság*

Major Gyöngyi	Creatio continua: jó(l)lét, mítosz és modernitás	101
Anica Draganić – Szilágyi Mária	Az apatini sörfözde alapítása és fejlődése	119
Bősz Anett	Szabadpiac-elméletek, szabadkereskedelmi megállapodások és az V. európai korridor szerepei	139

■ ■ *Ami történt, megtörtént – visszatekintés*

Molnár Tibor	Számadás: a bácskai Tisza mente nagy háborús hősi halottai a számok tükrében	159
Kurucz Ádám	Kun páter a 21. századi történetírásban	173

■ ■ *Válság*

Tóth I. János	Demény Pál Európa két demográfiai válságáról	195
---------------	--	-----

■ ■ *Recenzió*

Kovács Ádám Gábor	A kritikai gondolkodás fontossága a mai társadalomban	215
	E számunk szerzői	221
	Recenzensek	223

SADRŽAJ

■ ■ *Evo čoveka – dva pristupa protumačenja*

Lajoš Genc	Kako percipiraju vojvođanski studenti mađarske nacionalnosti vaspitna ponašanja svojih roditelja?	9
Šandor Hodi	„Sluškinja” ili „glavna” nauka? Razmišljanje o mogućnostima i odgovornostima psihologije	39

■ ■ *Uči-Ti*

Silvija Šimandi	Zajednica i učenje u fokusu	57
Adrien Karolj	Prvi prosvetni stručni glasnik na kraju 19. veka i na početku 20. veka	69
Žolt Namestovski – Sintia Kovač – Doroča Balaž P.	Onlajn kursevi na mađarskom jeziku u Vojvodini. Pojam, karakteristike onlajn učenja i osnovni prikaz TEBIA 1–3.	91

■ ■ *Zupčanik društva – ekonomija*

Đendi Major	Creatio continua: dobro(bit), mit i modernitet	101
Anica Draganić – Marija Silađi	Osnivanje i razvoj Apatinske pivare	119
Anet Bes	Teorije slobodnog tržišta, sporazumi o slobodnoj trgovini i uloge Evropskog koridora V	139

■ ■ *Što se desilo, desilo se – osvrt*

Tibor Molnar	Polaganje računa: heroji Velikog rata bačkog Potisja u ogledalu brojki	159
Adam Kuruc	Kun pater u istorijskim zapisima 21. veka . .	173

■ ■ *Kriza*

Janoš Tot I.	Pal Demenj o dveju demografskih kriza u Evropi.	195
--------------	---	-----

■ ■ *Recenzija*

Adam Gabor Kovač

Važnost kritičnog razmišljanja u društvu
današnjice 215

Autori ovog broja 221

Recenzenti 223

CONTENTS

■ ■ *There you are: the human – from two angles*

Göncz, Lajos	How do students of Hungarian nationality in Vojvodina perceive the behaviour of their parents?	9
Hódi, Sándor	A ‘maidservant’ or a ‘major’ science? Reflections on the possibilities and responsibilities of psychology	39

■ ■ *Learn-earn*

Simándi, Szilvia	The community and learning in the focus . . .	57
Károly, Adrienn	The first journals of pedagogy at the end of the 19 th century and the beginning of the 20 th century in Subotica	69
Námesztovszki, Zsolt – Kovács, Cintia – Balázs P., Dorottya	Hungarian online courses in Vojvodina. The notion and characteristics of online learning and a general presentation of TEBIA 1–3.	91

■ ■ *The cogwheel of society – economy*

Major, Gyöngyi	Creatio continua: well(being), myth and modernity	101
Draganić, Anica – Szilágyi, Mária	The establishment and development of the Apatin Brewery	119
Bósz, Anett	Free market theories, free trade agreements and the roles of the Pan-European corridor V . .	139

■ ■ *Whatever happened, happened – retrospection*

Molnár, Tibor	Giving account: The heroes of the Great War of the Tisza river area in the Bácska district in the mirror of the numbers	159
Kurucz, Ádám	Pater Kun in the historical records of the 21 st century	173

■ ■ *Crisis*

Tóth I., János	Pál Demény on the two European demographic crises.	195
----------------	--	-----

■ ■ *Review*

Kovács, Ádám Gábor	The importance of critical thinking in today's society	215
--------------------	--	-----

Authors in this issue	221
---------------------------------	-----

Reviewers	223
---------------------	-----

Göncz Lajos

A pszichológiai tudományok doktora, nyugalmazott egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Tanszék, Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, Társadalom- és Humán Tudományok Osztálya, rendes tag
goencz.lajos@gmail.com

HOGYAN PERCIPIÁLJÁK A VAJDASÁGI MAGYAR EGYETEMI HALLGATÓK SZÜLEIK NEVELÉSSSEL KAPCSOLATOS VISELKEDÉSÉT?

How do students of Hungarian nationality in Vojvodina perceive the behaviour of their parents?

Kako percipiraju vojvođanski studenti mađarske nacionalnosti vaspitna ponašanja svojih roditelja?

A tanulmány tárgya, hogyan észlelik az Újvidéken tanuló magyar egyetemi hallgatók szüleik neveléssel kapcsolatos viselkedését. 149 adatközlő válaszolt a Nevelői Attitűd Skála tételeire. Becsléseikből meghatározható, hogy milyen gyakorisággal észlelik szüleiknél a meleg, engedékeny, hideg és korlátozó neveléssel kapcsolatos viselkedést, mennyire jellemző szüleikre a meleg–engedékeny, meleg–korlátozó, hideg–engedékeny és hideg–korlátozó nevelési stílus, valamint az eredmények összevethetők a szerbiai normákkal. A kapott eredményekből megállapítható, hogy mind az apáknál, mind az anyáknál a neveléssel kapcsolatos viselkedésminták gyakorisága a meleg→engedékeny→korlátozó→hideg sorrendben csökken. A domináns nevelési stílus a meleg–engedékeny, ezt a meleg–korlátozó, a hideg–engedékeny és a hideg–korlátozó stílus követi. Adatközlőink értékelése szerint, mind az apákra, mind az anyákra, a szerbiai normákhoz viszonyítva a kevésbé meleg és kevésbé engedékeny nevelés jellemző. A középestől kisebb erősségű különbségeket a családi nevelés pszichológiájából és a személyiség-lélektanból átvett ismeretek tükrében tárgyaltuk.

Kulcsszavak: családi nevelés, Nevelői Attitűd Skála, nevelői magatartásformák, nevelési stílusok, személyiségfejlődés

BEVEZETŐ

A pszichológiai családkutatások egyik központi, rendkívül termékeny területe (a házastársi kapcsolatok és a testvérkapcsolatok kutatásával párhuzamosan) a gyermekek szülőpercepciójának kutatása. Jelen munka is ebbe a kutatási irányvonalba tartozik. A kutatás az egy évtizeddel ezelőtt végzett vajdasági családkutatások (GÖNCZ 2007) folytatását képezi, és az Újvidéken tanuló, magyar ajkú egyetemi hallgatók szülőpercepciójáról végzett empirikus vizsgálatok néhány vonatkozását elemzi.

Ismeretes, hogy a szülő-gyermek kapcsolatot nevelési stílusok vagy attitűdök alapján szokás modellezni. A nevelési modellekben faktoranalitikus eljárásokkal kapott tengelyek vagy dimenziók mentén helyezik el a szülők neveléssel kapcsolatos viselkedésformáit. A tengelyek számától függően két- és háromdimenziós modellek léteznek. Ezeket előzte meg Lewin, Lippitt és White még 1939-ben megalkotott elmélete a (kis)csoporthoz autokratikus vagy tekintélyelvű, demokratikus és laissez-faire vagy ráhagyó vezetési stílusairól (magyarul lásd: LEWIN 1975), amely szociálpszichológiai kísérletre épülő egydimenziós nevelési stílusként is értelmezhető.

A későbbi, a 20. század közepétől mind gyakoribb kutatások alapján leggyakrabban a kétdimenziós modellek szolgáltak. Ezeknek számos változata ismert, kidolgozásukban, fogalmi rendszerük pontosításában magyar pszichológusok is jeleskedtek (például RANSCHBURG 1975, 1984; SALLAY–MÜNNICH 1999). A tengelyek, valamint a tengelyek végpontjainak kombinációiból levezetett nevelési stílusok elnevezése nem egységes. Hatásukat a gyermekek fejlődésére is néha inkább pszichoanalitikus (identifikáció), néha pedig főleg tanuláspszichológiai (eszközi tanulás, modellek útján történő tanulás) mechanizmusokkal magyarázzák. Mindez erősen nehezíti az eligazodást a témában kevésbé járatos olvasóknak, hosszabbítja a kezdő kutatók felfutási idejét, és késlelteti a feltárt elveknek a nevelés gyakorlatába való átültetését. Úgy tűnik, hogy a legnagyobb fokú konszenzus a pszichológusok körében Baumrind (BAUMRIND 1971) modellje kapcsán alakult ki, különösen miután Maccoby és Martin (MACCUBY–MARTIN 1984) ezt a modellt a régebbi kutatások (például BECKER 1964) eredményeivel ötvözte. Az így kapott modell szerint a nevelési magatartásformák két tengelyen helyezhetők el. A függőleges *érzelmi tengely* a meleg (elfogadó) és a hideg (elutasító) neveléssel határolható be. A szülői szeretet megléte vagy hiánya elsősorban a

büntetés módjában tükröződik. A gyermekközpontú, elfogadó nevelő a szeretet meglétét hasznosítja a nevelésben, nem a hatalmával él vissza. Gyakrabban dicsér, ha nagy ritkán büntet, azt meg is indokolja. A szülőközpontú, elutasító nevelő gyakori büntetései során – és ez lehet a fizikai büntetésen kívül lekicsinylés, kiabálás, megszegyenítés is – fölényét használja nevelési eszközként. A vízszintes a *kontroll tengely*, ennek végpontjain a korlátozó, illetve engedékeny nevelés helyezkedik el. A korlátozó nevelést a rendszabályok tömkelege jellemzi, a gyermek kötelessége ezeket betartani, megszegésüket a nevelő bünteti, alkura nem hajlik. Az engedékeny nevelést a szabályok rugalmas kezelése fémjelzi, megszegésükért ugyan magyarázattal kísért feddés jár, de a nevelő nem a gyerek személyiségét, hanem a tetteit minősíti.

A tengelyek végpontjainak kombinációja négy nevelési stílust eredményez. Ezeknek számos változata ismert, a változatok között nagyfokú az átfedés, bár kimutathatók közöttük bizonyos eltérések is. Baumrind (BAUMRIND 1971) az autoritatív, autoritáriánus és engedékeny stílusokat említi, amelyekhez negyedik stílusként Maccoby és Martin (MACCOBY–MARTIN 1984) az elhanyagoló nevelést rendeli hozzá. Az *autoritatív* nevelési stílusnál a szülő egyben elfogadó és követelő is. A szabályok betartását ugyan elvárja, de azokat nem tekinti szentnek, így józan keretek megléte mellett szabadságot is biztosít a gyerek számára. Bár magasak a követelményei, ezekhez megfelelő környezetet is biztosít, beszélget, érvel, kimutatja törődését és szeretetét. Mindkét félnek jogai és kötelességei is vannak. Az *autoritáriánus* szülő engedelmességet követel, az általa támasztott szabályok nem vitathatók. Jogai csak a szülőnek vannak, a gyerekek pedig kötelességei. Az ilyen szülőcentrikus nevelési elveket nem vallja az *engedékeny*, gyermekközpontú szülő, aki szerint a gyerekek kötelességei nemigen, viszont jogai bőven vannak. Rendet, felelős viselkedést ritkán követel, nem büntet és nem ellenőriz. Még kevésbé teszi ezt az *elhanyagoló* szülő, aki olyannyira szülőcentrikus, hogy sem ereje, sem ideje nincs arra, hogy a gyermekkel foglalkozzon. Többnyire nem is tudja, kivel és mivel tölti a gyerek az idejét.

Jelen kutatás elméleti kereteit szintén a kétdimenziós modellek egyik, főleg Ranschburg (RANSCHBURG 1975, 1984) által kidolgozott, de részben módosított változata képezi. Ez a modell az érzelmi tengely és a kontroll tengely végpontjait kombinálva a meleg–engedékeny, meleg–korlátozó, hideg–engedékeny és a hideg–korlátozó nevelési stílusokat különbözteti meg. A *meleg–engedékeny* nevelési

stílus lényege a gyermek szeretete a szülő részéről, aki észszerű és rugalmas szabályok bevezetésével serkenti a gyermek személyiségének optimális kibontakozását. *Meleg–korlátozó* nevelési stílust a túlóvó, a gyermek önállósodását gátoló szülő gyakorol, aki nem tűri el, ha a gyerek lázad a nyűgként rá nehezedő korlátok béklyói ellen. A *hideg–engedékeny* nevelési stílust gyakorló szülő távolságtartó, nemtörődöm módon engedékeny, rossz a kapcsolata a gyerekekkel. A *hideg–korlátozó* nevelésnél a gyermek elutasítása erőteljes korlátokkal ötvöződik, önmegsemmisítő agressziót generálva a gyerekekben. Ez a modell számos ponton rokonítható a fentebb ismertetett Baumrind (BAUMRIND 1971) és Maccoby és Martin (MACCOBY–MARTIN 1984) által kidolgozott kétdimenziós modellel, ugyanakkor részben különbözik is tőle. (Részletesebb leírását, kitérve a gyermek személyiségfejlődésére gyakorolt hatásaira is lásd: GÖNCZ 2007.)

A családi nevelési stílusokról a pszichológia megfigyeléssel, interjúkkal és kérdőívekkel gyűjtötte be ismereteit, miközben a hangsúly fokozatosan tevődött át a szülőkről a gyerekekre, végül pedig a közöttük fennálló kapcsolatra. Mivel az utóbbi csoportba tartozó kutatások viszonylag ritkák, e kutatási területnek egyben ez az egyik legnagyobb hiányossága is, hisz alapvetően körkörös, kétirányú kapcsolatról, szülő-gyerek interakcióról van szó. Indokolt az a bírálat is, miszerint egy olyan rendkívül összetett jelenséget, mint amilyen a nevelés, mindössze két dimenzióra szimplifikálja. Mindkét bírálat erre a kutatásra is érvényes.

Ebben a kutatásban az adatokat a Nevelői Attitűd Skálára adott válaszok szolgáltatták. A mérőeszköz ismertetése a *Módszerek* alfejezetben található.

2007-et megelőzően az Újvidéki Egyetem Pszichológiai Tanszékének munkatársai számos felmérést végeztek a vajdasági 13–22 év közötti fiatalok szülőpercepciójáról. Ezekben két- és háromdimenziós modellek alapján kidolgozott kérdőívek több változatát használták. (A háromdimenziós modellek esetében az érzelmi, a kognitív és a nevelés hatékonyságára utaló dimenziók végpontjainak kombinációi nyolc nevelési stílust adnak: harmonikus, liberális, ambiciózus, kényeztető, autonóm, elhanyagoló, szigorú és diszharmonikus, ezek pedig a harmonikus típusú személyiség, a sztártípusú, az eminens típusú, az érzékeny típusú, a harcos típusú, a prekriminális típusú, a fanatikus típusú és a diszharmonikus típusú személyiség fejlődését serkentik, lásd: KOZÉKI 1983.)

Ezekben a kutatásokban megállapítást nyert, hogy minden vizsgált életkorban a leggyakrabban percipiált nevelési stílus mindkét szülőnél

a meleg–engedékeny, a másik három jelentősen ritkábban fordul elő. Az adatközlők az anyákat melegebbeknek, az apákat korlátozóbbaknak vélik. Nemek szerinti bontásban a lányok, a fiúkhoz viszonyítva, az anyáknál észlelnek gyakrabban meleg–engedékeny viselkedést, a fiúk viszont, a lányokhoz mérten, apjukat ítélik gyakrabban inkább meleg–korlátozónak, és mindkét szülőt hideg–korlátozóbbnak. Az életkorral a meleg–engedékeny anyai viselkedés megítélése csökken, a hideg–engedékeny anyai viselkedés percepciója viszont emelkedik, és mindkét szülőnél gyakoribb a hideg–korlátozó megnyilvánulások percepciója. Több kutatás eredménye is arra utalt, hogy az anya meleg–engedékeny viselkedése serkenti az iskolai teljesítményt, a többi nevelési stílus pedig vagy nincs kapcsolatban, vagy negatív korrelációban van az iskolában elért eredménnyel. Az egyes magatartásformák szintjén a gyerekek leggyakrabban a szülők hideg–korlátozó megnyilvánulásait interiorizálják (erre valószínűleg az egyik lehetséges magyarázat az agresszorral való azonosulás), viszont a nevelői stílusokat illetően a leggyakoribb identifikációs modell a meleg–engedékeny szülő. Ez abból következik, hogy a vizsgált alanyok, mint jövődő szülők, majdan saját gyerekeiket szeretnék elfogadóbban és engedékenyebben, de kevésbé meleg–korlátozó, hideg–engedékeny és hideg–korlátozó módon nevelni, mint ahogy szüleik őket nevelték. A kutatások eredményeiből az is kitűnt, hogy az engedékeny szülői magatartás az extroverzió, míg a korlátozó nevelés az introverzió irányába mozdítja el a személyiségfejlődést, a hidegnek percipált anya gyermekénél az érzelmi labilitást, a hideg apa a durvalelkűséget (pszichotizizmust) serkenti, a magányos gyerekeket dominánsan meleg–korlátozó stílusban nevelték, a fogalmazásaikban kreatívabb gyerekek pedig, a kevésbé kreatívan fogalmazó gyerekekhez viszonyítva, szüleiknél gyakrabban észlelnek meleg–engedékeny nevelési attitűdöt. Fiatal, de felnőttkorú (átlagban 22 éves), börtönbüntetésüket töltő férfi bűnözők szüleiket gyakrabban percipálják hideg–engedékenynek és meleg–korlátozónak, mint meleg–engedékenynek vagy hideg–korlátozónak (GÖNCZ 2007).

A felsorolt szabályosságok vajdasági, különböző etnikai, nyelvi és vallási csoportokhoz tartozó fiatalok kérdőíves vizsgálataiból származnak. Ebben a kutatásban vajdasági magyar ajkú egyetemi hallgatók voltak az adatközlők, az adatok begyűjtésének kezdő éve 2012.

A kutatás *tárgyát* a vajdasági magyar szülők gyerekeik által észlelt nevelési magatartásformái és az ezekből levezetett nevelési stílusai képezték. A *cél* meghatározni, milyen gyakorisággal észlelnek a vizsgálati alanyok szüleiknél, valamint külön az apáknál és külön

az anyáknál meleg, hideg, engedékeny és korlátozó nevelési magatartásformákat. Ezek kombinációjából meg lehet határozni azt is, hogy milyen gyakorisággal észlelik szüleiknél, valamint külön az apáknál és külön az anyáknál a meleg–engedékeny, hideg–engedékeny, meleg–korlátozó és hideg–korlátozó nevelői stílusokat. A kutatás *feladata* volt megállapítani, vannak-e statisztikailag jelentős különbségek a különböző nevelési magatartásformák és nevelési stílusok percepciójának gyakoriságában a szülőknél, valamint külön az apák és külön az anyák nevelési gyakorlatát illetően, illetve a szülők, apák és anyák között, valamint kimutathatók-e statisztikailag jelentős eltérések a szerbiai normáktól az apákat és anyákat illetően.

A kapott adatokból a következő kérdésekre fogalmazható meg néhány válasz: 1) Milyen gyakorisággal észlelnék az adatközlők a szülőknél (valamint külön az apáknál és külön az anyáknál) meleg (elfogadó), hideg (elutasító), engedékeny és korlátozó nevelési magatartásformákat?; 2) Milyen gyakorisággal észlelik a szülőknél (valamint külön az apáknál és külön az anyáknál) a meleg–engedékeny, hideg–engedékeny, meleg–korlátozó és hideg–korlátozó nevelői stílusokat?; 3) Eltérnek-e jelentősen az észlelt szülői magatartásformák (és az ezekből kiszámítható nevelői stílusok) a szerbiai mintán kapott normáktól? A szerbiai normákat Jasmina Kodžopeljić, az Újvidéki Pszichológia Tanszék tanára dolgozta ki (KODŽOPELJIĆ s. a.).

Hipotézisek

1. Az előző kutatások eredményei alapján feltételezhető, hogy a szülőknél, valamint külön az apákra és az anyákra vonatkozóan is, az észlelt *nevelői magatartásformák* gyakorisága a meleg→engedékeny→korlátozó→hideg sorrendben csökken, az egyes magatartásformák gyakorisága között pedig statisztikailag jelentős, közepes intenzitású különbségek várhatók. Mindez érvényes mind a fiúk, mind a lányok becsléseire.

2. Úgyszintén feltételezhető, hogy a *nevelési stílusok* gyakorisága a meleg–engedékeny, meleg–korlátozó, hideg–engedékeny, hideg–korlátozó sorrendben csökken, és a meleg–engedékeny stílus észlelése jelentősen gyakoribb a többinél. A másik három nevelési stílus között a feltüntetett sorrendben csökkenő irányban közepes intenzitású különbségek várhatók.

3. Előző kutatások eredményeinek hiányában elvárható, hogy egyik szülőnél sem mutatkoznak jelentős eltérések a *nevelési maga-*

tartásformák gyakoriságának percepciójában a szerbiai normákhoz viszonyítva, vagyis elvárható, hogy a vajdasági magyar szülők nevelési gyakorlata nem tér el jelentősen a szerbiai normáktól.

A magyar–szerb összehasonlításnál csak a nevelési magatartásformák összevetése lehetséges, mivel az összevetés alapjául szolgáló szerbiai normák csak ezek összehasonlítását teszik lehetővé.

MÓDSZEREK

Eljárás

Az adatok felvétele két eljárás szerint történt. A kérdőívek többségét a tanárképzés keretein belül tartott pszichológiakurzusokon töltötték ki a hallgatók. Informálva voltak a kutatás céljáról és menetéről, a részvétel önkéntes volt és névtelen, az adatok teljes titokban tartása garantált. Mivel a részvétel nem járt kockázattal, írásbeli beleegyezésükre nem volt szükség. A másik mintavételi eljárás a hólabda-módszerű vagy görgetett eljárás volt, amelynél a hallgatók más egyetemi karok ismerős hallgatóit kérték fel a kérdőív kitöltésére. A kurzus-hallgatók a részvételért jutalompontokat kaptak, ezek kihatottak a záróosztályzatra.

Minta

A kérdőívet 149 Újvidéken tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgató töltötte ki, 35 fiú és 109 lány (5 adatközlőnél hiányzó adat). A vizsgálat idején 55%-uk társadalomtudományi és humán szakra, valamint művészeti akadémiára járt, 45%-uk a Természettudományi és a Műszaki Kar hallgatói voltak. Életkoruk 18–27 év között volt, átlagéletkor $M=21,07$ év, $SD=2,26$.

Mérőeszköz

A Nevelői Attitűd Skála az Újvidéki Pszichológiai Tanszéken a nevelési stílusok mérésére már régebben kidolgozott kérdőívek továbbfejlesztése. A korábbi kérdőívek elképzelése, hogy egy-egy tétellel egyszerre mérhető a négy nevelési stílus valamelyike, nem bizonyult a legjobb megoldásnak. Ugyanis a faktoranalitikus ellenőrzések kimutatták, gyakran igen körülményes eldönteni, hogy például egy meleg–engedékeny stílus gyakoriságának mérésére hivatott állítás mi-

lyen mértékben méri a meleg, és milyen mértékben az engedékeny magatartást (KODŽOPELJIĆ–PEKIĆ–GENC [GÖNCZ] 2009). Ezért az itt alkalmazott kérdőív négy alskálából áll, melyek mindegyike 11 tétellel méri az érzelmi és a kontroll dimenzió végpontjain elhelyezkedő meleg, hideg, engedékeny és korlátozó nevelést. A skála így összesen 44, úgynevezett Likert-típusú tételt tartalmaz, vagyis az adatközlőnek öt egységből álló skálán (1 – egyáltalán nem egyezem, 5 – teljesen egyezem) nyilatkoznia kell, hogy szerinte mennyire érvényes, külön az apjára és külön az anyjára, minden egyes állítás. Szubskálánként minimum 11, maximum 55 pont érhető el, minél magasabb az elért pontszám, az állítás annál jellemzőbb a becsült szülőre. Hogy egy szülőre melyik nevelési stílus (meleg–engedékeny, meleg–korlátozó, hideg–engedékeny és hideg–korlátozó) mennyire jellemző, a négy mutató kombinációjából lehet meghatározni. Az elképzelés tehát az, hogy a szülők nevelésének meghatározásában az fontosabb, ahogy a gyerek észleli, hogyan bánnak vele a szülei, mint az, ahogy a szülő saját nevelési gyakorlatát látja, vagy amilyen az valójában. KODŽOPELJIĆ, PEKIĆ és GENC [GÖNCZ] (2009) vizsgálata kimutatta, hogy mind a négy szubskála igen jó pszichometriaai ismérvekkel rendelkezik, a Cronbach α (Alpha) megbízhatósági mutató az egyes szubtesztekre 0,86–0,93 között van. Az ebben a kutatásban feldolgozott adatokra ez a mutató az érzelmi tengely két végpontjára $\alpha = 0,89$, a kontroll tengely végpontjaira $\alpha = 0,86$. (A 0,70 > mutató számít elfogadhatónak.) A Skála a *Mellékletben* látható.

Az adatok statisztikai elemzése

Az adatok elemzése az IBM SPSS statisztikai programcsomaggal történt (20-as verzió). A leíró statisztikai mutatók és csoportátlagok összevetésére alkalmazott varianciaanalízisek (ANOVA) és t-tesztek szolgáltatottak használható információkat.

A szerbiai normák, amelyekhez a jelen kutatás eredményeit hasonlítottuk, 573 középiskolás és egyetemi hallgató (38,4% fiú, 61,6% lány) adatai alapján lettek kiszámítva, lefedve egész Szerbia területét. Életkoruk 17 és 25 év között volt, az átlagév 19, két évvel fiatalabbak az általunk vizsgált adatközlőknél (KODŽOPELJIĆ s. a.).

EREDMÉNYEK

A *nevelői magatartásformákra* vonatkozó eredményeket az 1–3. táblázat tartalmazza, a 4–6. táblázatokban pedig a *nevelési stílusok*-ra vonatkozó eredmények láthatók. A 7. táblázat a vajdasági magyar egyetemi hallgatók szülőpercepcióját és a szerbiai normák *összevetését* tartalmazza. Minden táblázat után röviden utalunk az eredményekből kiolvasható szabályosságokra. Ezeket részletesebben, a hipotézisek sorrendjében, és a személyiség struktúrájára és fejlődésére vonatkozó általánosabb ismeretekbe ágyazva, a *Megbeszélés* alfejezetben tárgyaljuk.

Nevelői magatartásformák	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
Meleg	126	87.40	14.20
Engedékeny	131	81.20	14.18
Korlátozó	131	48.44	14.64
Hideg	126	42.52	14.98
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	3.50	< 0.01	0.44
Meleg–korlátozó	21.64	< 0.01	2.70
Meleg–hideg	24.41	< 0.01	3.04
Engedékeny–korlátozó	18.40	< 0.01	2.27
Engedékeny–hideg	21.26	< 0.01	2.65
Korlátozó–hideg	3.20	< 0.01	0.40
Fiúk becslése			
Meleg	24	78.13	11.25
Engedékeny	24	80.17	9.72
Korlátozó	23	45.78	12.78
Hideg	23	44.65	12.15

Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	0.67	n. sz.	0.19
Meleg–korlátozó	9.23	< 0.01	2.69
Meleg–hideg	9.81	< 0.01	2.86
Engedékeny–korlátozó	10.42	< 0.01	3.03
Engedékeny–hideg	11.09	< 0.01	3.23
Korlátozó–hideg	3.31	n. sz.	0.09
Lányok becslése			
Meleg	75	80.71	14.03
Engedékeny	78	79.87	15.05
Korlátozó	79	50.75	15.30
Hideg	76	43.68	15.64
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	0.36	n. sz.	0.06
Meleg–korlátozó	12.65	< 0.01	2.04
Meleg–hideg	15.31	< 0.01	2.49
Engedékeny–korlátozó	12.02	< 0.01	1.92
Engedékeny–hideg	14.63	< 0.01	2.36
Korlátozó–hideg	2.84	< 0.01	0.46

1. táblázat. A nevelői magatartásformák észlelésének gyakorisága szülőknél

N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától);
M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikanciaszint;
n. sz. = nem szignifikáns; d = hatás erőssége (Cohen)

Az 1. táblázathból látszik, hogy adatközlőink szüleiknél leggyakrabban a meleg nevelői magatartásformákat észlelik, ezeket pedig, csökkenő sorrendben, az engedékeny, a korlátozó és a hideg nevelői magatartásformák észlelése követi. Az egyes magatartásformák észlelésében statisztikailag jelentős különbségek vannak, de a különbségek erőssége igen változó, a gyenge vagy közepes hatástól az igen jelentős hatásig terjed. Ez a táblázat d oszlopából látszik. (A d az úgynevezett Cohen-féle mutató, amely esetünkben a kimutatott különbség intenzitására utal, attól függetlenül, hogy a t -teszt eredménye statisztikailag szignifikáns-e vagy nem. Ha a d értéke 0,2 körüli vagy annál kisebb, a hatás kicsi vagy csekély, nullához közelítve elhanyagolható, ha 0,5 körüli, akkor közepes vagy mérsékelt, ha pedig 0,8 vagy annál nagyobb, a hatás igen nagy vagy jelentős. Minél magasabb a d , annál nagyobb a különbség [hatás] gyakorlati jelentősége, amint az COHEN [1988] nyomán általánosan elfogadott.)

Nemek szerinti bontásban ezek az eredmények csak annyiban módosulnak, hogy mind a fiúk, mind a lányok egyforma gyakorisággal észlelik szüleiknél a meleg és az engedékeny magatartásformákat, aminek következtében természetesen az említett magatartásformák közötti különbség is a fiúknál csekély intenzitású (0.19), a lányoknál pedig elhanyagolható (0.06).

Nevelői magatartásformák	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
Meleg	130	42.33	8.47
Engedékeny	134	39.90	8.58
Korlátozó	134	23.54	8.21
Hideg	130	22.62	9.07
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	2.60	< 0.01	0.29
Meleg–korlátozó	18.30	< 0.01	2.25
Meleg–hideg	18.10	< 0.01	2.25
Engedékeny–korlátozó	15.95	< 0.01	1.96

Engedékeny–hideg	15.91	< 0.01	1.95
Korlátozó–hideg	0.86	n. sz.	0.11
Fiúk becslése			
Meleg	25	39.92	7.74
Engedékeny	25	39.32	6.16
Korlátozó	24	22.88	7.08
Hideg	24	24.88	8.41
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	0.30	n. sz.	0.09
Meleg–korlátozó	8.03	< 0.01	2.30
Meleg–hideg	6.52	< 0.01	1.86
Engedékeny–korlátozó	8.68	< 0.01	2.48
Engedékeny–hideg	6.88	< 0.01	1.96
Korlátozó–hideg	0.89	< 0.01	0.26
Lányok becslése			
Meleg	76	42.49	8.88
Engedékeny	80	39.60	8.81
Korlátozó	81	24.22	8.71
Hideg	78	22.37	8.78
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	2.04	< 0.01	0.33
Meleg–korlátozó	13.01	< 0.01	2.07
Meleg–hideg	14.14	< 0.01	2.28
Engedékeny–korlátozó	11.14	< 0.01	1.76
Engedékeny–hideg	12.31	< 0.01	1.96
Korlátozó–hideg	1.34	n. sz.	0.21

2. táblázat. A nevelői magatartásformák észlelésének gyakorisága apáknál

N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától);
M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikancia-
szint; d = hatás erőssége (Cohen)

Nevelői magatartásformák	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
Meleg	135	45.04	8.03
Engedékeny	136	41.19	7.86
Korlátozó	140	24.78	8.66
Hideg	139	19.93	8
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	4.02	< 0.01	0.48
Meleg–korlátozó	20.07	< 0.01	1.98
Meleg–hideg	25.79	< 0.01	3.13
Engedékeny–korlátozó	16.58	< 0.01	1.98
Engedékeny–hideg	22.27	< 0.01	2.68
Korlátozó–hideg	4.82	< 0.01	0.58
Fiúk becslése			
Meleg	23	41.57	6.39
Engedékeny	25	41.20	5.36
Korlátozó	24	22.33	7.16
Hideg	24	19.52	5.85
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	0.22	n. sz.	0.06
Meleg–korlátozó	9.70	< 0.01	2.83
Meleg–hideg	13.61	< 0.01	3.60
Engedékeny–korlátozó	10.47	< 0.01	2.98
Engedékeny–hideg	13.66	< 0.01	3.86
Korlátozó–hideg	1.51	n. sz.	0.43

Lányok becslése			
Meleg	80	44.02	8.93
Engedékeny	83	39.82	7.86
Korlátozó	83	26.53	9.22
Hideg	82	21.39	8.93
Magatartásformák közötti különbségek			
Nevelői magatartásformák	t	p	d
Meleg–engedékeny	3.06	< 0.01	0.48
Meleg–korlátozó	12.30	< 0.01	1.93
Meleg–hideg	16.13	< 0.01	2.54
Engedékeny–korlátozó	9.66	< 0.01	1.50
Engedékeny–hideg	13.50	< 0.01	2.11
Korlátozó–hideg	3.66	< 0.01	0.57

3. táblázat. A nevelői magatartásformák észlelésének gyakorisága anyáknál

N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától); M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikancia-szint; d = hatás erőssége (Cohen)

A 2. táblázatban a nevelői magatartásformák észlelésének gyakorisága az apákra, a 3. táblázatban az anyákra vonatkozóan látható. Mindkét szülőnél leggyakrabban a meleg, majd az engedékeny, a korlátozó és legkevésbé a hideg magatartásformákat észlelték vizsgálati alanyaink, függetlenül a saját nemüktől. A magatartásformák közötti különbségek (leszámítva az apáknál a korlátozó–hideg összevetést) statisztikailag magasan szignifikánsak (és a meleg–engedékeny komparációt kivéve, úgyszintén az apák esetében), legalább közepes, de leggyakrabban igen erős hatásról tanúskodnak.

Nemek szerinti bontásban bizonyos különbségek láthatók a fiúk és a lányok becsléseiben. A fiúk apjuknál valamivel több hideg és kevesebb korlátozó magatartást látnak, az anyjuknál pedig szerintük a korlátozás kissé kifejezettebb, mint a hideg viselkedés. A lányok mindkét szülőnél több korlátozást látnak a fiúk meglátásaihoz viszonyítva. A fiúk mindkét szülőnél a meleg és engedékeny, az anyáknál pedig még a korlátozó és hideg viselkedésformákat is egyforma gyakorisággal észlelik, a lányok viszont csak a korlátozó és hideg viselke-

dés gyakoriságában nem percipiálnak különbséget, még hozzá az apjuknál. Ami a *d* értékeket illeti, mind az apáknál, mind az anyáknál, olyan esetekben, amikor gyerekeik szerint jelentősen eltérő nevelői magatartásformákat mutatnak, az eltérések legalább közepes, de még gyakrabban igen jelentős erősségűek.

A fiúk és lányok közötti különbségeket további statisztikai elemzéseknek is alávetettük. A varianciaanalízis kimutatta, hogy az egyedüli jelentős különbség a korlátozásnál mutatkozik: a lányok anyjuknál jelentősen több korlátozó nevelői magatartásformát percipiálnak mint a fiúk ($t(105) = 2.07$, $p < 0.05$). Ez a különbség közepes erősségű ($d = 0.51$).

Nevelői stílusok	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
M–E	121	168.87	23.99
H–E	123	124.40	14.56
M–K	122	135.75	16.25
H–K	122	90.63	24.87
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M–E/H–E	17.54	< 0.01	2.24
M–E/M–K	12.61	< 0.01	1.62
M–E/H–K	24.96	< 0.01	3.20
H–E/M–K	4.23	< 0.01	0.74
H–E/ H–K	12.98	< 0.01	1.66
M–K/ H–K	14.17	< 0.01	2.15
Fiúk becslése			
M–E	19	165.47	19.59
H–E	19	126.53	12.40
M–K	19	126.79	16.21
H–K	19	87.84	19.19
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M–E/H–E	7.32	< 0.01	2.38
M–E/M–K	6.63	< 0.01	2.15
M–E/H–K	12.34	< 0.01	4.00
H–E/M–K	0.06	n. sz.	0.02
H–E/ H–K	7.38	< 0.01	2.39
M–K/ H–K	6.67	< 0.01	2.19

Lányok becslése			
M–E	67	168.39	24.53
H–E	67	123.93	16.48
M–K	67	138.19	16.57
H–K	67	93.73	25/55
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M–E/H–E	12.31	< 0.01	2.13
M–E/M–K	8.35	< 0.01	1.44
M–E/H–K	17.25	< 0.01	2.98
H–E/M–K	4.99	< 0.01	0.86
H–E/ H–K	8.13	< 0.01	1.40
M–K/ H–K	11.95	< 0.01	2.06

4. táblázat. A nevelői stílusok észlelésének gyakorisága szülőknél

M–E = meleg–engedékeny; H–E = hideg–engedékeny; M–K = meleg–korlátozó; H–K = hideg–korlátozó; N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától); M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikanciaszint; d = hatás erőssége (Cohen)

A 4. táblázat adatai szerint adatközlőink szüleiknél leggyakrabban a meleg–engedékeny nevelői stílust észlelik, és ez mindkét szülőre fiúknál és lányoknál is érvényes. A többi nevelői stílus gyakoriságának észlelése sokkal ritkább és csökkenő sorrendben a meleg–korlátozó, hideg–engedékeny és a hideg–korlátozó irányt követi. Egyetlen kivétellel (a fiúk egyforma gyakorisággal észlelik szüleiknél a meleg–korlátozó és a hideg–engedékeny nevelést), a stílusok gyakoriságának észlelésében a különbségek nagyon erős hatásról tanúskodnak.

Nevelői stílusok	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
M–E	126	81.97	15.50
H–E	127	62.94	8.27
M–K	126	65.85	8.86
H–K	127	45.96	14.65
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M–E/H–E	12.20	< 0.01	1.53
M–E/M–K	10.13	< 0.01	1.28

M-E/H-K	18.99	< 0.01	2.39
H-E/M-K	2.70	< 0.01	0.24
H-E/ H-K	11.37	< 0.01	1.43
M-K/ H-K	13.05	< 0.01	1.64
Fiúk becslése			
M-E	24	79.13	12.39
H-E	22	47.18	13.22
M-K	23	62.43	8.35
H-K	23	64.87	7.46
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M-E/H-E	9.70	< 0.01	2.49
M-E/M-K	5.39	< 0.01	1.58
M-E/H-K	3.81	< 0.01	1.39
H-E/M-K	4.65	< 0.01	1.38
H-E/ H-K	5.56	< 0.01	1.65
M-K/ H-K	1.05	n. sz.	0.31
Lányok becslése			
M-E	74	81.95	15.65
H-E	75	59.19	8.29
M-K	75	66.68	9.25
H-K	75	45.55	13.76
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M-E/H-E	11.11	< 0.01	1.82
M-E/M-K	7.26	< 0.01	1.19
M-E/H-K	15.08	< 0.01	2.47
H-E/M-K	5.22	< 0.01	0.85
H-E/ H-K	7.35	< 0.01	1.20
M-K/ H-K	11.04	< 0.01	1.80

5. táblázat. A nevelői stílusok észlelésének gyakorisága apáknál

M-E = meleg-engedékeny; H-E = hideg-engedékeny; M-K = meleg-korlátozó; H-K = hideg-korlátozó; N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától); M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikanciaszint; d = hatás erőssége (Cohen)

Nevelői stílusok	N	M	SD
Fiúk + lányok becslése			
M-E	130	86.41	14.01

H-E	133	61.23	7.43
M-K	130	66.95	8.44
H-K	131	41.38	13.81
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M-E/H-E	18.27	< 0.01	2.25
M-E/M-K	13.57	< 0.01	1.68
M-E/H-K	26.15	< 0.01	3.24
H-E/M-K	5.84	< 0.01	0.72
H-E/ H-K	14.65	< 0.01	1.79
M-K/ H-K	18.03	< 0.01	2.04
Fiúk becslése			
M-E	22	85.91	10.73
H-E	24	60.08	5.86
M-K	22	67.05	9.96
H-K	23	41.22	9.47
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M-E/H-E	10.25	< 0.01	2.99
M-E/M-K	6.04	< 0.01	1.82
M-E/H-K	14.83	< 0.01	4.42
H-E/M-K	2.92	< 0.01	0.85
H-E/ H-K	8.25	< 0.01	2.40
M-K/ H-K	8.91	< 0.01	2.66
Lányok becslése			
M-E	77	84.27	15.27
H-E	81	61.10	8.31
M-K	77	70.66	9.36
H-K	81	61.10	8.31
Stílusok közötti különbségek			
Nevelői stílusok	t	p	d
M-E/H-E	11.93	< 0.01	1.88
M-E/M-K	6.67	< 0.01	1.07
M-E/H-K	14.80	< 0.01	2.37
H-E/M-K	6.80	< 0.01	1.08
H-E/ H-K	6.78	< 0.01	1.07
M-K/ H-K	11.12	< 0.01	1.79

6. táblázat. A nevelői stílusok észlelésének gyakorisága anyáknál

M–E = meleg–engedékeny; H–E = hideg–engedékeny; M–K = meleg–korlátozó; H–K = hideg–korlátozó; N = adatközlők száma (a hiányzó adatok miatt eltér a minta nagyságától); M = átlag; SD = standard deviáció (szórás); t = t-teszt; p = szignifikanciaszint; d = hatás erőssége (Cohen)

Az 5. táblázatban a nevelői stílusok észlelésének gyakorisága az apáknál, a 6. táblázatban ugyanez az anyáknál látható. Mindkét szülőnél a leggyakrabban a meleg–engedékeny, majd a meleg–korlátozó, a hideg–engedékeny, legkevésbé pedig a hideg–korlátozó attitűdöket észlelték adatközlőink, függetlenül a saját nemüktől. A stílusok közötti különbségek statisztikailag magasan szignifikánsak, és igen erős hatásról tanúskodnak. Egyetlen kivétel van: az apáknál a meleg–korlátozó és a hideg–engedékeny stílusok között a különbség statisztikailag ugyan jelentős, de ennek gyakorlati jelentősége csekély.

Nemek szerinti bontásban bizonyos különbségek mutatkoztak a fiúk és a lányok meglátásaiban. A fiúk apjuknál valamivel gyakrabban észlelik a hideg–korlátozó, mint a meleg–korlátozó attitűdöt, az anyjuknál viszont a meleg–korlátozó attitűd percepciója messze meghaladja a hideg–korlátozó attitűd percepcióját. A lányok mindkét szülőt meleg–korlátozóbbnak látják, mint a fiúk, a hideg–korlátozó nevelés irányukban szerintük az anyjuknál kifejezettebb, mint az apjuknál. Mind a fiúk, mind a lányok az egyes stílusok gyakorisága között igen erős különbségeket észleltek.

A fiúk és lányok közötti különbségek további statisztikai elemzése varianciaanalízissel kimutatta, hogy az egyedüli jelentős különbség a meleg–korlátozó attitűd percepciójában mutatkozik: a lányok a meleg–korlátozó stílust szüleiknél gyakrabban észlelik, mint a fiúk ($F(1,84) = 7.08$, $p < 0.01$). A különbség csekély intenzitású, és csupán anyjuknál észlelik.

Nevelői magatartásforma	Magyar egyetemisták		Szerbiai normák		Eltérés		
	M	SD	M	SD	t	p	d
Apa – meleg nevelés	42.33	8.75	44.86	7.39	3.40	< 0.01	0.31
Anya – meleg nevelés	45.04	8.03	47.70	5.88	4.33	< 0.01	0.38
Apa – hideg nevelés	22.62	9.01	20.27	7.15	3.08	< 0.01	0.29

Anya – hideg nevelés	19.93	8.00	18.05	7.78	2.52	< 0.01	0.24
Apa – engedékeny nevelés	39.90	8.54	43.11	5.53	5.39	< 0.01	0.45
Anya – engedékeny nevelés	41.19	7.86	43.86	4.99	5.12	< 0.01	0.41
Apa – korlátozó nevelés	23.64	8.21	21.39	5.94	3.65	< 0.01	0.31
Anya – korlátozó nevelés	24.78	8.67	23.05	6.54	2.61	< 0.01	0.23

7. A nevelői magatartásformák gyakorisága apáknál és anyáknál: eltérés a szerbiai normáktól

M = átlag; SD = standard deviáció; t = t-teszt; p = szignifikanciaszint; d = hatás erőssége (Cohen)

A 7. táblázat adatközlőink becsléseit a szerbiai normákhoz viszonyítja. Az eredmények arra utalnak, hogy mind az apák, mind az anyák kevésbé melegek (vagyis hidegebbek) és kevésbé engedékenyek (vagyis korlátozóbbak), mint a szerbiai szülők. A különbségek statisztikailag jelentősek, de erősségük a csekély és a közepes (méréselt) hatások határain belül mozog.

Az eredményekkel kapcsolatban még az is megemlítendő, hogy a Mann–Whitney U-teszt (a független minták közötti különbségek meghatározására alkalmazott t-teszt nemparaméteres megfelelője) egyetlen jelentős különbséget sem mutatott ki az anyák és apák nevelői magatartásformáiban kari bontásban, vagyis mind a fiúk, mind a lányok egyformán észlelik a nevelői magatartásformákat mindkét szülőnél, függetlenül attól, hogy társadalomtudományi vagy természettudományi pályára készülnek-e.

MEGBESZÉLÉS

Általánosan elfogadott nézet, hogy a család a gyermek szocializációjának legfontosabb színtere. Pszichológiai szempontból a családi nevelés elsődleges célja a gyermek két alapszükségletének, a szeretetigényének és a biztonságérzetének a kielégítése. Attól függően,

hogy ez milyen módon és mértékben valósul meg, alakul a gyermek életútja, személyiségfejlődése, de családi nevelése erősen befolyásolja társas kapcsolatait és teljesítményét is. Ez az oka a szülői attitűdvizsgálatok nagy népszerűségének. Ma már azonban számos kutató vallja, hogy irreálisnak bizonyult az a régebben széleskörűen elfogadott elvárás, miszerint a szülői attitűdök ismerete óriási mértékben hozzásegít a gyermeki fejlődés megértéséhez, így elvárásaikban is visszafogottabbak, bár az ilyen kutatások fontosságát és hatását a nevelés gyakorlatára ma sem vitatják.

Az Újvidéken tanuló magyar ajkú egyetemi hallgatók szülőpercepciójára vonatkozó kutatásunk eredményeit a hipotézisek sorrendjében tárgyaljuk.

Az első hipotézis szerint elvárható, hogy az észlelt nevelői magatartásformák gyakorisága a szülőknél, méghozzá az apáknál és az anyáknál is, a meleg→engedékeny→korlátozó→hideg sorrendben csökken. Ez a fiúk és a lányok percepciójára is érvényes, a feltételezett csökkenés pedig közepes erősségű.

A kapott eredmények, amennyiben a szülők együttes hatását figyeljük, majdnem teljes mértékben elvárásainkkal összhangban alakultak. Még akkor is, ha az apák és az anyák neveléssel kapcsolatos magatartásformáit a fiúk és a lányok meglátásában is külön elemezzük, az eredmények csak kis mértékben térnek el az elvárásoktól (például a bejósolt hatás erősebb a közepesnél, vagy összemosódik a meleg és az engedékeny, illetve a hideg és a korlátozó nevelés közötti különbség észlelése).

Feltehető a kérdés, hogy a becsült hatások milyen módon és milyen irányban befolyásolják a gyerekek személyiségének alakulását?

A biztonságérzet és a szeretetigény kielégítéséhez a gyereket elfogadó (meleg), és a szabályokat rugalmasan kezelő (kissé megtévesztő módon engedékenynek nevezett) szülői magatartásformák szükségeltetnek. Adatközlőink szüleiknél ezeket a viselkedésformákat észlelik a leggyakrabban, vagyis a két alapszükséglet kielégítéséhez többnyire adottak a feltételek. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy viszonylag gyakori a hideg (távolságtartó) és a korlátozó (erősen szabálycentrikus) nevelés észlelése is, ami kevésbé teszi lehetővé a biztonságérzet és a szeretetigény megfelelő kielégítését. Ami a személyiségfejlődés irányát illeti, támpontként a személyiségelméletekben fellelhető ismeretek szolgálhatnak. A személyiségfelépítést vizsgálva ugyanis a személyiség-lélektan kutatói a személyiségjegyeket vagy személyiségtulajdonságokat dimenziók (tengelyek, faktorok) mentén

helyezik el, éppúgy, ahogy a családkutatók a neveléssel kapcsolatos viselkedést is megszerezik. Számos személyiségelmélet vagy -modell, hasonlóan a szülői attitűdvizsgálatokhoz, két vagy három (esetleg több) tengelyt említ, ezekben leggyakrabban az extroverzió (végpontjai: extrovertált vs. introvertált személyiség) és a neuroticizmus tengelyét (végpontjai: érzelmi stabilitás vs. labilitás) említik. (Egyes személyiségelméletekben ezeket még a pszichoticizmussal [durvalelkűség vs. lágy szívűség], vagy a nyitottsággal, barátságossággal, lelkiismeretességgel és más tengelyekkel egészítik ki.) Kutatásunkat kétdimenziós nevelési modellre alapoztuk, ez pedig kapcsolatba hozható azokkal a személyiségmodellekkel, amelyek az extroverziót és a neuroticizmust is bázikus dimenziókként értelmezik (például Eysenck háromfaktoros modellje, vagy Digman ötfaktoros modellje, lásd: EYSENCK 1970; DIGMAN 1990). A kapcsolat azért indokolt, mert a meleg nevelés az érzelmi stabilitás kialakulásának kedvez, a hideg nevelés az érzelmi labilitást serkenti, az engedékeny nevelés az extroverzió, a korlátozó nevelés pedig az introverzió irányába mozdítja el a személyiségfejlődést.

Mivel kutatásunk eredményei alapján a meleg és az engedékeny nevelői magatartásformák dominálnak a szülőknél, a korlátozó és a hideg viselkedést pedig jelentősen ritkábban percipiálják náluk az adatközlők, észszerűnek tűnik feltételezni, legalábbis egy általános szinten, hogy az őket érő nevelési hatások szüleik részéről inkább az érzelmi kiegyensúlyozottságra (stabilitásra) és az extroverzióra jellemző viselkedést segítik náluk elő, és kevésbé kedveznek az érzelmi labilitás és az introverzió kialakulásának.

A második hipotézis szerint az eddigi kutatások alapján elvárható, hogy a *nevelési stílusok* gyakorisága a meleg-engedékeny, meleg-korlátozó, hideg-engedékeny, hideg-korlátozó sorrendben csökken. A meleg-engedékeny stílus észlelése jelentősen gyakoribb a többi stílusnál, míg a másik három nevelési stílus között a feltüntetett sorrendben csökkenő irányban közepes intenzitású különbségek valószínűsíthetők.

A kapott eredmények, a szülők hatásait összevonva, többnyire az elvárásokat igazolják, bár a különbségek a stílusok között a feltételezett-nél erősebbek. Az apák és az anyák becslésénél, különösen ha az adatközlők nemét is figyelembe vesszük, a becslések variabilitása valamivel kifejezettebb, de egyetlen eredmény sem mond ellent a hipotézisnek.

A nevelői stílusok hatását a személyiségfejlődésre ismét a nevelési modellek és a személyiségmodellek között felismert kapcsolatokkal lehetséges értelmezni. Ha a személyiségmodellek két alapvető di-

menziójának, a neuroticizmusnak és az extroverzióknak a végpontjait kombináljuk, négy személyiség-típus különböztethető meg: a stabil-extrovertált, a stabil-introvertált, a labilis-extrovertált és a labilis-introvertált típus. Figyelembe véve a nevelési magatartásformák és a személyiségfejlődés között valószínűsíthető kapcsolatokat (lásd a diszkussziót az első hipotézissel kapcsolatban), minden személyiség-típushoz hozzárendelhető az azt leginkább serkentő nevelési stílus. Ennek alapján a stabil-extrovertált típus a meleg-engedékeny, a stabil-introvertált személyiség a meleg-korlátozó, a labilis-extrovertált személyiség a hideg-engedékeny, a labilis-introvertált személyiség pedig hideg-korlátozó nevelési stílussal rokonítható. Mivel adatközlőink a szülők részéről leggyakrabban a meleg-engedékeny hatásoknak vannak kitéve, személyiségfejlődésük általános szinten leginkább a stabil-extrovertált irányú fejlődésnek kedvez, ugyanakkor, az apák nevelési stílusa miatt, a fiúknál egyforma gyakoriságú a stabil-introvertált és a labilis-introvertált irányú személyiségfejlődés serkentése is, csak sokkal ritkábban mint a stabil-extrovertált vagy a labilis-extrovertált irányú fejlődés.

A harmadik hipotézis szerint egyik szülőnél sem várhatók jelentős eltérések a *nevelési magatartásformák* gyakoriságának észlelésében a szerbiai normákhoz viszonyítva.

Már említettük, hogy kutatásunk adatközlői úgy látják, szüleik kevésbé melegek (vagyis hidegebbek) és kevésbé engedékenyek (vagyis korlátozóbbak), mint a szerbiai szülők. Ezekhez a közepestől kisebb erősségűnek észlelt különbségekhez ebben a munkában két szempont alapján fűzünk néhány megjegyzést.

A normák alapján az úgynevezett T-skála szerint (a T-skála azt mutatja, hogy egy konkrét egyén eredménye a csoport átlagához viszonyítva hogyan pozicionálódik) a Nevelői Attitűd Skálában a 45–55 közötti pontszám azt jelenti, hogy az egyén úgy értékeli, apjánál vagy anyjánál egy bizonyos nevelői magatartásforma éppolyan gyakorisággal fordul elő, mint a legtöbb családban. A 40 alatti pontszám viszont azt mutatja, szüleinél a magatartásforma, más családokhoz viszonyítva, ritkán fordul elő, a 60 pontnál magasabb eredmény pedig azt jelzi, hogy apjára vagy anyjára, a „tipikus” családhoz mérten, jóval magasabb fokban jellemző az alskálával mért nevelés. Mind a magyar, mind a szerb mintában átlagban a két leggyakrabban percipált, vagyis a meleg és az engedékeny nevelés, a középső intervallumban található, azzal a különbséggel, hogy a magyar mintában az alsó, a szerbben a felső határhoz közelít (kivétel az anyák meleg nevelése, amely a ma-

gyar adatközlők esetében is az intervallum felső határán van).

Általánosan elfogadott, hogy a hatékony neveléshez a gyermek elfogadása a szülő részéről alapvető követelmény. Ez mindkét mintánál adott, bár a szerb mintánál valamivel kifejezettebb. Az engedékenységgel kapcsolatban elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy az engedékenység bármilyen viselkedés kialakulására vonatkozóan szabad utat ad (gátlástalanít), és egyfajta alulszocializációt eredményezhet, míg a korlátozás fékeket épít be a viselkedésbe, és túlszocializáltsághoz vezethet. Mindmáig vita tárgyát képezi, hogyan lehetséges a kétféle (engedékeny, illetve korlátozó) nevelési hozzáállást egyensúlyba hozni, figyelembe véve a konkrét helyzetet, és számos egyéb ismeret mellett azt is, hogy az introverzióra hajlamos gyerekek esetében az engedékenyebb, az extroverzióra hajlamosaknál inkább a korlátozóbb nevelés ajánlatos, ha el akarjuk kerülni, hogy a gyerek genotípusára jellemző szélsőséges viselkedést ösztönözzük. Ugyanis az introvertált hajlamú gyerekek fogékonyabbak a büntetésre (náluk a kisebb büntetés is hatékony), és kevésbé fogékonyak a jutalmazásra (ezért az intenzívebb jutalom kívánatos), míg az extrovertált hajlamúaknál csak az intenzívebb büntetéssel és mérsékeltbb jutalmazással érhető el ugyanolyan szintű hatékonyság (kevésbé reagálnak a büntetésre, és erősen a jutalmakra).

Mint már említettük, az egyes skálák végpontjait kombinálva, a nevelői stílusok is meghatározhatók. Eredményeinkből ez nemcsak a kétdimenziós, hanem, bizonyos megszorításokkal, a háromdimenziós modellekre kivetítve is lehetséges. Ha ezt a szerbiai eredményekre vonatkoztatjuk, a „tipikus” nevelői stílus a meleg–nyílt–gyenge, amely a „sztártípusú” személyiségfejlődést ösztönzi (KOZÉKI 1983). A magyar minta esetében a meleg–nyílt–erős lenne a „tipikus” nevelői stílus, ez pedig a Kozéki által „fanatikus típusúnak” nevezett személyiség fejlődését serkenti.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány az Újvidéken tanuló magyar ajkú egyetemi hallgatók szülőpercepciójával kapcsolatos empirikus kutatás eredményeit ismerteti. A Nevelői Attitűd Skálát 149 hallgató töltötte ki. Az adatokból a következő fontosabb szabályosságok olvashatók ki:

1. Az észlelt *nevelői magatartásformák* gyakorisága a szülőknél együttesen, de az apáknál és az anyáknál külön-külön is, a meleg→engedékeny→korlátozó→hideg sorrendben csökken.

2. Kisebb variációktól eltekintve, a *nevelési stílusok* észlelésének gyakorisága a meleg–engedékeny, meleg–korlátozó, hideg–engedékeny, hideg–korlátozó sorrendben csökken.

3. Az adatközlők becslése szerint, a szerbiai normákhoz viszonyítva, mind az apákra, mind az anyákra, a kevésbé meleg és kevésbé engedékeny nevelés jellemző. Ezeket a közepestől kisebb erősségű különbségeket a családi nevelés pszichológiájából és a személyiség-lélektanból átvett ismeretek tükrében tárgyaltuk.

A kutatás hiányosságai között, a hasonló témakörben végzett vizsgálatokhoz viszonyítva, a viszonylag kis létszámú minta mellett arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a szerbiai normákat adatközlőinknél átlagban két évvel fiatalabb minta szolgáltatta, az életkorral viszont módosul a szülők neveléssel kapcsolatos viselkedésének percepciója. Ebben a kutatásban az életkor hatása nincs semlegesítve, ezért a minták összevetésének indokoltsága megkérdőjelezhető.

IRODALOM

- BAUMRIND, Diana 1971. Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*, 4, 1–103.
- BECKER Wesley C. 1964. Consequences of different kind of parental discipline. HOFFMAN, Martin L.–HOFFMAN, Lois W Editors. *Review of Child Development Research*. New York, Russell.
- COHEN, Jacob 1988. *Statistical power analyses for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, N. J. Erlbaum.
- DIGMAN, John M. 1990. Personality structure: Emergence of the 5-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417–440. doi: 10.1146/annurev.psych.41.1.417
- EYSENCK, Hans. J. 1970. *The structure of human personality* (3rd ed.), London, Methuen.
- GÖNCZ Lajos 2007. Nevelői magatartásformák a családban. = SZALMA József (szerk.): *A délvideki magyar tudományosság – 2005*. Újvidék: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság–Atlantis, 122–133.
- KOZÉKI Béla 1983. *A fegyelmezett személyiség kialakítása*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KODŽOPELJIĆ, Jasmina s. a. Skala vaspitnih stavova: norme za mlade i starije adolescente, kézirat, Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.
- KODŽOPELJIĆ, Jasmina–PEKIĆ, Jasmina, GENC, Lajoš [GÖNCZ Lajos] 2009. Procena vaspitnih stavova prema dvodimenzionalnom modelu vaspitanja. = ZOTOVIĆ, Marija–PETROVIĆ, Jelica–MIHIĆ, Ivana (szerk.): *Psihološka procena porodice: mogućnosti i ograničenja*, Novi Sad, Filozofski fakultet.
- LEWIN, Kurt 1975. *Csoportdinamika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- MACCOBY, Elenaor E.–MARTIN, John A. 1984. Socialization in the context of the family: parent-child interaction. = MUSSEN, Paul H. (szerk.): *Handbook of child*

psychology. 4th ed. Vol. 4. 1–103.

RANSCHBURG Jenő 1975. A szülői magatartás és a nevelői attitűdök hatása a gyermeki viselkedésre. = LÉNÁRD Ferenc (szerk.): *Ifjúság és pszichológia. Pszichológiai Tanulmányok XIV.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 33–50.

RANSCHBURG Jenő 1984. *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, Gondolat Kiadó.

SALLAY Hedvig–MÜNNICH Ákos 1999. Családi nevelési attitűdök percepciója és a self-fejlődéssel való összefüggései. *Magyar Pedagógia*, 99, 2, 157–174.

MELLÉKLET: A NEVELŐI ATTITÚDSKÁLA TÉTELEI

Utasítás

Az alábbi kérdőív különböző, neveléssel kapcsolatos viselkedésminták leírását tartalmazza. Figyelmesen olvassa el a leírást, és az 1-től 5-ig terjedő skálán jelölje, véleménye szerint milyen mértékben jellemzi édesapja, illetve édesanyja nevelési stílusát.

A számok jelentése a következő: 1 – egyáltalán nem egyezem; 2 – nagyjából nem egyezem; 3 – nem tudom eldönteni; 4 – nagyjából egyezem; 5 – teljesen egyezem.

	Tételek	Apa	Anya
1.	Ritkán tilt meg nekem valamit.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2.	Gyakran mondja, hogy elégedetlen a viselkedésemmel.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3.	Nagyon közvetlenül viselkedik velem.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4.	Nem követeli meg tőlem a családunkban szokásos szabályok szigorú betartását.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5.	Gyakran jutalmazza viselkedésemet.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6.	Beleavatkozik barátaim megválasztásába.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7.	Gyakran felhányja, hogy miattam sok mindent feláldozott.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8.	Figyelembe veszi a tulajdonságaimat és a körülményeket is, amikor értékeli viselkedésemet.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9.	Állandóan ellenőriz, mert fél, hogy megszégyenítem.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

10.	Minél idősebb vagyok, annál inkább engedi, hogy önállóan hozzak döntéseket.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
11.	Érdektelenül viselkedik irányomban.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
12.	Nem engedi, hogy kétségbe vonjam a véleményét.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
13.	Elfogad olyannak, amilyen vagyok.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
14.	Ha megszegek egy tiltást, többnyire megbüntet.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
15.	Ösztönöz, hogy minél gyorsabban a „magam embere” legyek.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
16.	Megköveteli tőlem a szabályok szigorú betartását.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
17.	Keveset beszélget velem.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
18.	Melegséggel és bizalommal vesz körül.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
19.	A legtitkosabb gondolataimat is tudni akarja.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
20.	Ha bajban vagyok, rá támaszkodhatok.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
21.	Véleményem számára nem fontos.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
22.	Nem támaszt túl merev követelményeket.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
23.	Fizikailag is képes megbüntetni.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
24.	Minden pillanatban tudnia kell, hol vagyok.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
25.	Ha bizonyos módon viselkedik velem, megmagyarázza, miért.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
26.	Gyakran van olyan benyomásom, hogy problémáim nem érdeklik túlságosan.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
27.	Biztonságérzetet nyújt.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
28.	A hibáimat is képes tolerálni.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
29.	Sok szeretettel vesz körül.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
30.	A szabályokat és tiltásokat az első helyre helyezi.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
31.	Átengedi nekem, hogy önállóan döntsem el, hogyan viselkedjek.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
32.	Korlátoz.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

33.	Ha valamit tévesen teszek, általában megpróbál viselkedésemre igazolást találni.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
34.	Gyakran segít valamilyen jó tanáccsal.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
35.	Ritkán dicsér meg.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
36.	Ha véleményem nem egyezik az övével, azt szabadon megmondhatom.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
37.	Többnyire elutasítóan és ingerlékenyen viselkedik velem.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
38.	Nem támaszt sok szabályt, amelyeket be kell tartanom.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
39.	Tetteimet elsősorban aszerint értékeli, hogy mennyire vannak összhangban a szabályokkal.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
40.	Általában hideg és távolságtartó velem.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
41.	Ritkán büntet meg.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
42.	Ritkán magyarázza meg, miért viselkedik egy meghatározott módon.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
43.	Akkor is elfogad, ha valamiben sikertelen vagyok.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
44.	Sok szabályt és tiltást ró ki rám.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

Osztályozási kulcs:

A nyers értékek kiszámítása a bekarikázott számok összeadásával történik azokra a tételekre, amelyek az egyes skálákat képezik. Külön kell meghatározni az értékeket az apára és az anyára.

„Meleg nevelés” skála: 3, 5, 13, 18, 20, 25, 27, 29, 34, 41, 43

„Hideg nevelés” skála: 2, 7, 11, 17, 21, 23, 26, 35, 37, 40, 42

„Engedékeny nevelés” skála: 1, 4, 8, 10, 15, 22, 28, 31, 33, 36, 38

„Korlátozó nevelés” skála: 6, 9, 12, 14, 16, 19, 24, 30, 32, 39, 44.

How do students of Hungarian nationality in Vojvodina perceive the behaviour of their parents?

The subject of the study is the perception of parenting behaviour in their parents by Hungarian university students studying in Novi Sad. 149 respondents filled in the Upbringing Attitudes Scale. Based on their assessment, it is possible to determi-

ne the frequency with which they perceive in their parents' warm (child accepting), authoritative (flexible, permissive), cold (child rejecting), and restrictive upbringing practices. It is also possible to determine how typical are for their parents the warm–authoritative, the warm–restrictive, the cold–authoritative, and the cold–restrictive parenting styles, and the results can be compared with Serbian norms, too. The obtained results have shown that, both by fathers and by mothers, the frequency of upbringing related behaviour decreases in warm→authoritative→cold→restrictive order. The dominant parenting style is the warm–authoritative, which is followed by warm–restrictive, cold–authoritative, and cold–restrictive style. According to our informants, both their fathers and their mothers are less warm and less flexible in their upbringing practices compared to Serbian norms. These differences are weak to moderate, and are discussed in the light of knowledge taken over from psychology of parenting and personality psychology.

Key words: parenting, Upbringing Attitudes Scale, parenting behaviour, parenting styles, development of personality

Kako percipiraju vojvođanski studenti mađarske nacionalnosti vaspitna ponašanja svojih roditelja?

Predmet studije je percepcija vaspitnih postupaka kod roditelja u studenata Mađara koji studiraju u Novom Sadu. 149 ispitanika ispunilo je Skalu vaspitnih stavova. Na osnovu njihovih procena moguće je utvrditi kojom učestalošću percipiraju kod svojih roditelja tople, popustljive, hladne i ograničavajuće vaspitne postupke, u kojoj meri je za njihove roditelje karakterističan topao–popustljiv, topao–ograničavajući, hladan–popustljiv i hladan–ograničavajući vaspitni stil, a rezultati se mogu uporediti i sa normama koje su utvrđene za Srbiju. Rezultati pokazuju, da i kod očeva i kod majki, percepcija učestalosti vaspitnih postupaka opada redosledom toplo→popustljivo→ograničavajuće→hladno vaspitanje. Dominantan vaspitni stil je toplo–popustljivi, praćen toplo–ograničavajućim, hladno–popustljivim i hladno–ograničavajućim stilom. Prema proceni naših ispitanika, i za očeve i za majke, u poređenju sa normama izrađenih za Srbiju, prisutno je hladnije i više ograničavajuće vaspitanje. Ove razlike su manjeg do srednjeg intenziteta i diskutovane su u okviru saznanja preuzetih iz psihologije porodičnog vaspitanja i psihologije ličnosti.

Ključne reči: porodično vaspitanje, Skala vaspitnih stavova, vaspitni postupci, vaspitni stilovi, razvoj ličnosti

Beérkezés időpontja: 2017. március 25.

Elfogadás időpontja: 2017. május 22.

Hódi Sándor

∴ Széchenyi Stratégiakutató Társaság, elnök
∴ szechenyiintezet@adacity.net

„SZOLGÁLÓLÁNY” VAGY „FŐ” TUDOMÁNY?

Töprengés a pszichológia lehetőségeiről és felelősségéről

A ‘maidservant’ or a ‘major’ science?

Reflections on the possibilities and responsibilities of psychology

„Sluškinja” ili „glavna” nauka?

Razmišljanje o mogućnostima i odgovornostima psihologije

A modern kor emberének többnyire félelem uralja a lelkét, kilátástalannak tartja jövőjét. Ezen alapérzése abból fakad, hogy a megváltozott életkörülmények között mind többen kényszerülnek önazonosságuk megváltoztatására. Az uralkodó doktrína ki nem mondott célja a tömegember, az identitás nélküli egyén megteremtése. A gyökértelen, közösség nélküli emberek ugyanis könnyebben alávetethetők mások akaratának, mint azok, akik szilárd közösségi tudattal rendelkeznek. Ebben a helyzetben (a tömegtársadalomban) az ember más emberekhez való tartozásának, a szabad társulás jogának és szükségességének tudatosítása lenne a modern pszichológia elsőrendű feladata. Ez a meglátás fogalmazódik meg azokban a gondolkodókban, akik régóta panaszkodják, hogy a pszichológiából hiányoznak azok a nagy, átfogó elméletek, amelyek az emberek segítségére lennének – többek között – az individualizmusra alapozó aszimmetrikus társadalmi viszonyok megszüntetésében. Ezeknek az elméleteknek a térnyeréséhez azonban feltétlenül szükség lenne azon társadalmi tudat felerősödésére, hogy az ember „önmegvalósításához” az individualizmus nem alkalmas, a személyiség kiteljesedéséhez az emberi kapcsolatok „kimunkálása” és a kultúrában felhalmozódó szellemi kincsek elsajátítása legalább olyan fontos szerepet játszanak, mint a manapság minden mást felülíró, háttérbe szorító siker és anyagi javak fékevesztett hajszolása.

Kulcsszavak: célirányos gondolkodás, tudatküszöb, PC-beszéd, individualizmus, pszichológiai légvárak, a személyiség túlmisztifikálása, kulturális tartalmak, posztmodern hangoltság, a kollektív önismeret hiánya, a szabad társulás joga és szükségessége

AZ „ÖRDÖGI KÖR”

Képzeteinkkel, gondolatainkkal, álmainkkal kapcsolatban kevés megbízható ismerettel rendelkezünk. Sok minden megfordul a fejünkben anélkül, hogy fogalmunk lenne róla, hogy a föl villanó gondolatoknak, érzeteknek, képzeteknek, emlékeknek összességében és egészében véve mi az értelmük. Vajon mire valóak a lelki jelenségek? Valamilyen jelzések? Élvezetet jelentenek? A belső ürességet (a fájdalmat, a csalódást stb.) próbáljuk elnyomni velük? Vagy szüntelenül a boldogság képzetét kergetjük képzeletünkben? A pszichikum működésével kapcsolatban sok a nyitott kérdés. A lelki jelenségek mibenlétére, a tudat „működésére” (az önismeretre, lélekre, énre) vonatkozóan máig sem áll rendelkezésünkre olyan átfogó elmélet, amely tudományos érvényességgel bírna, az egész emberiségre általánosan és mindörökké érvényes volna. A filozófiáról azt mondják, hogy a társadalmi tudat tükröi, amely egyben ezt a tudatot befolyásoló tényező is. Vonatkozik ez a pszichológiára is azzal a hangsúlyeltolódással, hogy amíg a filozófia általánosságban beszél az emberek életéről, a szellem szerepéről, a lélektan a konkrét élethelyzetekre fókuszál, a szubjektumra, aki saját pszichikumában jelenít meg mindent: önmagát, a társadalmat, a természetet, a kozmoszt, a végtelent. A dilemma tárgyát az képezi, hogy ez az önreflexió mennyiben a képzelt ész terméke, és mennyiben felel meg annak a szociológiai-szociálpszichológiai valóságnak, amelyben az ember él? Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a személyiség és a társadalom esetében egyaránt történelmi és szellemi mozgásról lehet csak beszélni. Más szóval a pszichológia (akárcsak a filozófia) a változás, a fejlődés, az alkalmazkodás, a teremtés útját próbálja nyomon követni és leírni. Ám hiába próbáljuk meg az adott személyiséget, vagy annak szociológiai-szociálpszichológiai hátterét megragadni, az „ördögi körből” nem tudunk kilépni. Mindig és szükségképpen „belül” maradunk a számunkra adott történelmi és szellemi élethelyzeteken, más szóval mentalitásunk a kor szelleméhez van kötve. A pszichológia nemcsak ezzel az alapvető bizonytalansággal küszködik, de – mint látni fogjuk – saját tárgykörét illetően sem sikerült még nyugvópontot jutnia.

ÉLETELVEK EGYKOR ÉS MOST

Mindig valamilyen gondolkodási modell szerint élünk. Öntudatunk, helyzettudatunk, világlátásunk tehát sorra-rendre egyfajta, jórészt hasonló belső bizonytalansággal küzd. Ez a belső bizonyta-

lanság ma kiélezettebben jelentkezik, mint bármikor korábban. A modern ember már nem az evangélium szabályai szerint él. A nagy világvallások a hívők számára előlátták, hogy mikor, mit tegyenek, milyen aranyszabályok szerint éljenek. Közösségekben éltek az emberek, és azt kellett mérlegelniük, hogy cselekedetük, viselkedésük, törekvésük mennyiben tér el a közösség más tagjainak viselkedésétől. Azt kellett szem előtt tartaniuk, hogy az evangéliumi aranyszabályok mennyiben alkalmazhatóak saját életükre. A tudatvilágukban az ok- és célszerűség kérdése úgy merült föl, hogy pszichikumuk (lelkük) mennyiben van összhangban azzal a kultúrával, amelyben élnek.

Egészen más a helyzet a modern ember esetében, aki egyetlen vezérelvet ismer – a hasznosságot (kényelmet, jólétet). Egész életében abban a hiedelemben él, hogy minden megengedett és igazolást nyer, ami személyes boldogságát növeli, illetve a fájdalom, a nélkülözés, a szenvedés forrását valamelyest csökkenti. Körülötte forog a világ, vágyainak, szükségleteinek csak a társadalom teherbíró képessége szab határt. Valójában az sem, mert mindenféle kötöttséget, akadályoztatást társadalmi korlátként él meg, ami az elérhető boldogságérzet maximalizálására sarkallja. Léven, hogy minden nemű, rasszú, vallású, etnikumú, származású, földrajzi tájegységű ember „boldogságkeresésének” (viselkedésének, akaratának, indíttatásának) más a motorja, máson van a hangsúly, a számtalan ok kizárja a közös törekvés és cselekvés lehetőségét. A magánemberek egymást keresztező, kizáró akarata a legjobb szándékuk ellenére sem viszi előbbre a világot, ellenben a kudarcot szinte az élet minden szinten előlegezi. A túlélés, az emberiség, illetve az adott közösség fennmaradása megköveteli az együttműködést, az együttérzésre, közös fellépésre törekvő pszichikum (a kultúra) megeremtését.

Ez idő tájt úgy áll a helyzet, hogy az egyéni törekvéseket és a társadalmi együttélés feltételeit mind nehezebb feladat összhangba hozni. Azt is mondhatnánk, hogy az az okszerűség és célszerűség, amely kizárólag az egyén szubjektív világára korlátozódik, a közösségek és az emberiség vonatkozásában súlyos következményekkel jár. Hiába a modern ember felturbózott „önmegvalósítási igénye”, a boldogság (jólét) csak bizonyos individuális és közösségi korlátokon belül valósítható meg. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyéni szabadság (boldogságkeresés) korlátok nélküli kiterjesztése a közösségek teherbíró képességének rovására megy. A közösségek tehervállaló képességének beszűkülése pedig az adott népesség összesített boldogságának csökkenéséhez vezet.

Annak a divatos felfogásnak tehát, amely az evangélium (az együtt-élés) arany szabályait félresöpörve kizárólag a haszonban, a jólétben, a boldogságban – mégpedig a lehető legrövidebb időn belül elérhető legtöbb boldogság elérésében – látja az okszerűség és célszerűség értelmét, a közösség egésze szempontjából pusztító következményei lehetnek. Az ok- és célszerűség a faj, a közösség, az emberi nem, a pusztta élet fennmaradása felől nézve más értelmet nyer, mintha az evolúciótól eltekintünk és a pszichikumot (annak értelmét, működését) kizárólag az egyed életére szűkítjük.

Nehéz elképzelni, hogy az egyed és a nem fennmaradása nem alkotnak természetes egységet, hogy az ember fiziológiai funkcióinak és pszichológiai jellemzőinek ne lennének az adott biológiai egyed életén túlmutató vonatkozásai. Ha ebből az összefüggésrendszerből kilépünk, ha az embert pszichológiai értelemben is olyan „befejezett lénynek” tekintjük, mint biológiai értelemben, az okszerűség és célszerűség kérdése gyakorlatilag elveszti az értelmét. Más érteleme van a racionális viselkedésnek, ha a pszichikumra (annak értelmére) egy hosszú evolúciós folyamat részeként tekintünk, mintha az egyén életére „önmagába véve” tekintünk, amelynek a természethez, a faj, a nem, a közösség fennmaradásához semmi köze.

Az egyed autonómiáját (szubjektív fellépésének értelmét) természetesen nem lehet kétségbe vonni. De erre az autonómiára úgy kell tekintenünk, hogy az, ami az egyéni élet szintjén szabadságot jelent, az a nem, a faj, az etnikum fennmaradása szempontjából „határozatlansági tényező”. Az individuális életvitelből adódó szubjektív különbségek (hatások) a végén, társadalmi szinten rendre összeadódnak, hogy teljesítsék a biológiai (pszichológiai) célt, a faj, a nem, az etnikum túlélését.

A TUDATKÜSZÖB

Jung még az álmokról sem gondolja, hogy azok az ember életében csupán jelentés nélküli zavaros események volnának. Ellenkezőleg, azt gondolja, hogy azoknak (is) racionális oka van, de az valahogyan, valamiért elszigetelődött (aktív) tudatállapotunktól. De ha valami eltűnik a tudatunkból, sem okszerűnek, sem célszerűnek nem látjuk, az attól még nem szűnik meg létezni, szerves része annak a folyamatnak, amit életnek hívunk. Időlegesen sok mindent elfelejtünk, nem jutnak eszünkbe dolgok, események, dátumok, nevek, gondolatok, de ettől még ott hömpölyögnek bennünk, és éppúgy befolyásolják közérzetün-

ket, viselkedésünket, mint azok a lelki mozzanatok, amelyeknek tudatában vagyunk. A pszichológia egyik nagy fegyverténye annak meglátása volt, hogy a psziché tudattalan tartalmai úgy viselkednek, mintha tudatosak lennének, és soha nem lehetünk biztosak abban, hogy az, amit éppen cselekszünk, ahogyan viselkedünk, amit gondolunk, az pillanatnyi tudatállapotunk folyománya-e, vagy mint az alvajárókat sodor magával az élet a tudattalanból feltörő impulzusokkal.

A mindennapi észjárás szemszögéből nézve mentális állapotunk nincs mindig okszerű és célszerű elmeműködésnek alárendelve. Ellenkezőleg, a racionálisnak, észszerűnek tartott viselkedés többnyire csak vágyalom részünkről, hiszen a tudattalan felől bármikor megjósolhatatlan következményekkel járó beavatkozás történik a tudatos szféra működésébe, ami bizonytalanságot teremt bennünk és körülötünk. A tudatosság néha elhomályosodik, a tudattalan azonban mindvégig „tudatában van” a történeteknek, mondja Jung.

Mivel a tudattalan létezésére, szerepére először a hisztériás betegekkel való foglalkozás hívta föl a szakemberek figyelmét, széles körben elterjedt az a nézet, hogy a tudattalan megnyilvánulása elsősorban, vagy csaknem kizárólag a klinikai pszichológia (pszichopatológia) tárgykörébe tartozik. Holott ezek a „tünetek”, mármint a minden okszerűséget és célszerűséget nélkülöző jelenségek szélében-hosszában megfigyelhetők. Enyhébb esetben, amennyiben pusztán valamilyen nézeteltérésről van szó, általában elsiklunk fölöttük, de ha az egész élet más megvilágításba, reflektorfénybe kerül, a másik ember alapállását (viselkedését) nemcsak hogy nem tudjuk a maga teljességében elfogadni, de szentül meg vagyunk győződve, hogy az illetőnek elment a józan esze.

Napjainkban a tudatküszöb alatti eltérő valóságérzékelés drámai módon jelenik meg például a menekültekkel és általában a bevándorlással kapcsolatos társadalmi attitűdökben, politikai törekvésekben, egyáltalán az előállt új válsághelyzet megítélésében. Hovatovább, olyan indulatok csapnak össze, amelyek kölcsönösen kétségbe vonják a szemben álló fél pszichés működésének épségét. De bizonyára nem a pszichés működés zavaráról van szó, hanem azokról a kulturális különbségekről, amelyek a tapasztalatokat, vágyakat, ösztönzéseket, szándékokat elraktározva eddig valahogy a tudatküszöb alatt tartották. Most azonban ezeknek a kulturális sajátosságoknak – tapasztalatoknak, vágyaknak, ösztönzéseknek, szándékoknak – az összességéből más tűnik racionálisnak, és más irracionálisnak. A kulturális örökség kínálta indukciókból, dedukciókból, premisszákból, a hozzájuk ta-

padó érzelmefajtákból különböző, egymást kizáró világkép áll össze. A tudatküszöb alá szorított múlt nem jelent tényleges múltat. A „múlt idő” is, a „jövő idő” is voltaképpen jelen időként él bennünk. Az elménk nem afféle raktár egy képzeletbeli időstruktúrának megfelelő polcokkal, tele sok-sok kacattal, nem raktár, hanem egy időn kívüli tér, amelyen belül minden mozgásban van, és a képzetek, benyomások, gondolatok, emlékképek egymásra való hatása kiszámíthatatlan, ennél fogva tele van a jövőbeli pszichikus események csíráival.

AKIKNEK ELGURULT A GYÓGYSZERÜK

Az alábbiakban szeretnék röviden kitérni egy svéd rendőr történetére, amely jelzi a tudatküszöb alá szorított élet vergődését, azoknak az értékeknek, ösztönzéseknek, szándékoknak, irányelveknek a dörömbölését, amelyek a „múlt raktárából” a jövő új („nem hivatalos”) megközelítését érelik. Ebben a vallomásban a távoli tudatos múlt visszaköszön, és a racionális gondolatok úgy nőnek ki a psziché sötétnek mondott mélyéből, mint (Jung találó kifejezésével élve) a „lótusz az ingoványból”.

„Elfáradtam már. Amit most írok, nem lesz politikailag korrekt – írja a világhálón egy svéd rendőr, aki szemmel láthatóan belefáradt a korrekt beszédnek nevezett süketelésbe. – Nekünk, állami dolgozóknak, tilos ezeket megosztani Önökkel, adófizetőkkel – folytatja keserű kifakadását. – Ezért kirúghatnak engem, és megvonhatják a fizetésemet. De nem érdekel, amúgy is nyugdíjba vonulok nemsokára, 47 év munkaviszony után. Innentől kezdve heti rendszerességgel be fogok számolni a rendőrségi nyomozásaimról. Nem lesz sok öszszecsengés az állami statisztikákkal, sem pedig a baloldali kriminológusok álláspontjával.” Keserű kifakadásával példát mutat az emberi psziché természetéről és működéséről.

A nyugdíjasaink szenvednek, mondja a rendőr, az oktatás kaotikus, az egészségügy pedig a rendőrséggel együtt romokban hever. Aztán hosszasan sorolja, hogy hétfőtől péntekig milyen ügyek kerülnek hozzá. Ezek között van nemi erőszak, tettlegesség, megint nemi erőszak, zsarolás, fenyegetőzés, hivatalos személy elleni erőszak, hivatalos személy megfenyegetése, drogkereskedelem, illegális drogbirtoklás, emberölési kísérlet, megint nemi erőszak, zsarolás és verekedések. A gyanúsítottak nevei pedig rendre Ali Mohamad, Mahmud, Mohammed, Mohammed Ali, újra, ismét, megint. Néha egy svéd név is feltűnik, Christoffer, egy droggal történő visszaélés kapcsán. Az-

tán megint Mohammed, Mahmud, Ali. A gyanúsítottak származási országa többnyire Irak, Törökország, Szíria, Afganisztán, Szomália, több ismeretlen ország, végül Svédország. A gyanúsítottak több mint feléről nem tudni, honnan jött, nincsenek papírjaik, ezért hazudnak nevükkel, életkorukkal, származásukkal kapcsolatban. Nem a konkrét beszámolón van a hangsúly, lassan már 10–15 éve ez a helyzet. A svéd rendőr keserű kifakadása itt abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy véleménye miatt a helyi újság, amelynek interjút adott, már feljelentette. A helyi rendőrfőkapitány sietett hozzátenni, hogy bizony jogi következményekkel kell számolnia a szókimondó rendőrnek.

A fenti példával nem a napjainkra jellemző „PC-terrort” szerettem volna illusztrálni, hanem arra akartam rámutatni, hogy az emberi psziché néha még a legnyomorúságosabb állapotban is olyan tartalom létrehozására (vagy felszínre hozására) képes, amely segítségünkre lehet a múlt és a jövő között tátongó szakadék áthidalásában. Ez a szakadék rendszerint akkor jön létre, ha az élet valamilyen *politikai utópiának van alárendelve. (És vajon mikor nincsen?) Ilyen helyzetben a racionális észjárás sajnálatos módon nem a psziché által megélt valósághoz igazodik, nem a lélek által „elmondott” történeteket jeleníti meg, hanem a beszédet azok a gondolatfűzések, mellébeszélések jellemzik, amelyeket a PC-beszéd lehetővé tesz.*

A mai úgynevezett „civilizált tudat” régen különvált az ember által megtapasztalt valóságtól, azoktól az alapvető személyes élményektől, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak az érzéki valósággal. Sajnos azzal együtt, ahogyan az ember megtanulja ösztöneit, vágyait, hangulatait, szükségleteit és érzelmeit kontrollálni, a kontrollal együtt gyakran tőle idegen érzések, vágyak, szükségletek furakszanak a lelkébe, amelyek tudatosan vagy tudattalanul egyre inkább beleszólnak gondolataiba, észjárásába, terveibe, döntéseibe. Ezeket a tudatos és tudattalan tényezőket együtt kulturális hatásoknak nevezzük. Minden ember pszichikus világa a kultúra millió apró eleméből tevődik össze, ezek együttes kölcsönhatását, a kultúrától való látszólagos elkülönülését és megélését nevezzük személyiségnek.

ZÚRZAVAR A FEJEKBEN

Napjaink embere ezt az elkülönítést annyira meghatározónak érzi, hogy társadalmi meghatározottságáról hajlamos teljes egészében megfeledkezni. Pszichikus világát, a társadalmi térrel szembeállítva,

annyira sajátjának és örök érvényűnek véli, hogy ez a külső tértől való elhatárolódás már lelki hasadásként értelmezhető. Hogy ne kelljen ezt a lelki hasadást meglátnia, társadalmi meghatározottságáról (mint létezési formájáról) szinte teljesen megfedkeznek. A modern kor emberére jellemző individualista felfogás a kultúrától és a személyiség körül zajló életviszonyoktól olyan fokú elhatárolódást jelent, amely mind a társadalmi együttélés terén, mind a tudat működését illetően riasztó pszichológiai zűrzavarhoz vezet. A pszichológiai zűrzavar abból származik, hogy a modern ember az egész emberiséget képzeletben egyetlen individuumnak tekint. Az emberi faj és az egyén közé egyenlőségjelet tesz. Abban a hitben ringatja magát, hogy születésénél fogva ugyanolyan hatalmak, ugyanolyan erők irányítják, ugyanolyan lehetőségekkel rendelkezik, mint a sok-sok ember együtt. A valóságban azonban az egyedek külön „rekeszekben” élnek, egymástól elzárva, sőt, egymással többnyire szembehelyezkedve. Ami közös bennünk, az a kultúra, kizárólag a lélek az, ami összeköt bennünket, ha valami egyáltalán összeköt. A kultúra mint lelki közösség fontossága az, amit a modern kor szemérmetlenül és módszeresen elklendőz. Mindazok a hazugságok, amelyek az ember önmegvalósításáról szólnak, nemcsak „rekeszekbe” zárnak bennünket, hanem azzal a veszéllyel járnak, hogy elzárják az embert az önmaga által teremtet tévedések, veszedelmek felismerésétől. Közös kultúra nélkül az ember elveszti a társadalmi folyamatok feletti ellenőrzés lehetőségét.

Nos, itt tartunk. A kultúrák (közösségek) szétverésével az individualista ember úgy érzi, hogy ki van szolgáltatva mások agresszív hatalmi vágyának, ezért ő is extrém mértékű agresszív védekezésre kényszerül. Képtelen ugyanakkor meglátni, hogy az individualizmus nem felsőbbrendű a kommunista világ mítoszaihoz képest. Megint Jung-ra hivatkozva azt kell mondanunk, hogy a szomorú igazság az, hogy az ember élete feloldhatatlan ellentétek szövevényéből áll. Közösségekre, szellemi, morális eszmékre éppúgy szükség van, mint bátorságra az egyéni életvitelhez. Nem vitás, hogy a jövő az „álomlátók”, a nyughatatlan fantáziájú emberek lelkében van. Ezeket az „álmokat”, érzéseket, gondolatokat azonban az élet hozza létre, az a közösség, amely megpróbálja az életet megérteni és megszervezni.

A modern ember problémája nem az, hogy önmegvalósításra törekszik, hanem hogy eközben megfedkeznek annak első számú feltételéről. Nevezetesen arról, hogy először életének társadalmi feltételeit kell megteremtenie, amelyhez társulnia kell más emberekkel. A társulás, a kapcsolatok jellege, az együttélés módja feltételezi azt

a virtuális közösséget, amely közös kultúráként összeköt bennünket. A modern ember fejében, sajnos, ködképek élnek. Társadalmi valósága alapját nem látja tisztán, miközben saját személyiségét túlmisztifikálja. Nem a személyes élet feltételeinek társadalmi léttel összefüggő vonatkozásaira fókuszál, hanem – talán épp a pszichológia légváraira támaszkodva – azt firtatja, hogy miféle vágyak, érzelmek, szándékok, szükségletek, lehetőségek lapulnak bennük. Ezeket a lehetőségeket, ezt a vágyott létet összetéveszti az adott társadalmi viszonyokon belül elfoglalt tényleges tevékenységével és szerephelyzetével. Így, miközben azon morfondírozik, gyötrődik, hogy potenciálisan mi is lehetne – aminek valljuk be, társadalmilag semmi jelentősége nincsen –, firkacnyit sem érdekli, hogy szárnyaló vágyai társadalmi feltételrendszerét megteremtse.

Többször felmerült már bennem, hogy talán – egyebek mellett – a pszichológia is ludas az emberek „megtévesztésében”, amikor azt igyekszik elhitetni velük, hogy személyiségüknek eleve, már születésüknél fogva van valamilyen „belső titka”, adottsága, és azt kell mindenáron kivirágoztatni. Ez a képzelgés eltereli figyelmüket személyiségük igazi értelméről és tartalmáról, a társadalmi viszonyokban betöltött szerepkörükről (kapcsolataikról, tevékenységükről), mindarról, amit embersorsként megélnék.

A „CIVILIZÁLT TUDAT”

Ismételten szeretnék rámutatni arra, hogy meglátásom szerint a személyiség misztifikálásával nem sokra megyünk. A személyiség lényegét tekintve inkább kulturális minta, mint dologi tényező. A személyiség nem más, mint a kultúra egyedi emberi sorsként való megelevenedése. Nem kétséges, hogy a pszichikum működésére vonatkozóan fontos ismereteket szerzünk az idegrendszeri alapok megismerésével, de a személyiség kulturális hátterének ismerete nélkül mire megyünk vele? Nem maguk a neurológiai (pszichés) folyamatok érdekesek, hanem a tudati (pszichés) tartalmak, amelyek megjelennek bennünk. Maguk az idegrendszeri folyamatok több ezer éve változatlanok. Az ősember is örült, bánkodott, fázott, éhezett, félt, reszketett, dühös volt, undort érzett, szépnek tartott valamit, más valami nem tetszett neki. Bennünket igazán az érdekelné, hogy mitől félt, minek örült, mitől undorodott, mi tetszett neki. A tudatunkkal kapcsolatban a mindenkori kulturális tartalmak érdekelné bennünket. Az, akinek a csontvázára bukkanunk, amikor élt, és amíg élt, mit tartott szépnek,

minek örült, mi váltott ki dühöt belőle, ki és miért tetszett vagy nem tetszett neki, mire gondolt, ha a naplementét nézte.

Azt nehezményezem, hogy a „civilizált tudat” megkülönböztető emberi sajátosságunkat, a lelkünk kulturális tartalmát próbálja meg zárójelbe tenni. Holott elsősorban ez a tartalom – a kulturális hasonlóság és különbözőség – érdekel bennünket országok, nyelvek, népek, földrészek, sőt a történelem vonatkozásában is.

A globalizmus egy képzeletbeli kaptafára egyforma, lélek nélküli, ugyanolyan kulturális tartalmat átörökítő, továbbvivő embereket próbál létrehozni. Olyan képzeletbeli embereket, akik a világon mindeütt ugyanannak a dolognak örülnek, ugyanazt tartják jónak és szépeknek, ugyanarra a rugóra működnek.

Tartok tőle, hogy a tudatunkkal való kapcsolat kiüresedéséért a modern ember nagy árat fizet. Gyökerek, társas beágyazódás, kulturális-szellemi tartalom nélkül a tömegtársadalmakban az egyén szükségszerűen híján marad a társadalmi (kollektív) önismeretnek. Ennek következményeként, hiába a racionálissal való büszkélkedés, olyan erők szállják meg tudatát, amelyek kívül esnek a kollektíva által nyújtott kontroll lehetőségein. Meglátásom szerint nemcsak az alkotó élet, hanem maga a racionális gondolkodás is magába kell hogy foglalja az ember kulturális (szellemi) háttérét, amely háttér ugyanakkor arra indíttatja, hogy állandóan javítsa a társadalmi életfeltételeit. A divatos „lélekelemzés” mellett ideje lenne arra is nagyobb gondot fordítanunk, hogy a pszichológia miként járulhat hozzá a társadalmi élet és a személyes élet kölcsönhatásának zavartalanabbá tételéhez.

AZ ARCHEOLÓGIAI MINTA

Az archeológus minden darab földet, amit kiás, alaposan megvizsgál, semmit sem szabad vizsgálat nélkül eldobnia. A pszichoanalízis ugyanezen az elven alapszik: „átrostáljuk” a felmerülő tudattartalmakat. Tesszük ezt annak a reményében, hátha elének kerül valami, amibe meg tudunk kapaszkodni, amiből képesek vagyunk valamit kiolvasni. Ez a felismerés ösztönözte Freudot arra, hogy az analízis során a beteg ember lelkébe egyre „mélyebbre” ásson, amelytől várható a lelki betegség háttérének lelepleződése.

„Asás közben” a bűvös szó: „mindent kimondani, ami eszünkbe jut”. A páciens köteles őszintén és kritika nélkül közölni mindazt, ami eszébe jut. De vajon mi értelme a csapongó képzeletnek, ha a felmerülő tudattartalmak eleve nem valamely kultúra elemei, ha nem egy

szellemi „rendszer” részei, hanem pusztán csak szóáradat. Kulturális háttér, szellemi rendszer nélkül a lélek elveszti közegét, a gondolkodás és a csapongó képzelet is elveszti „archeológiai” jellegét. Az ember tudattalanjából csak akkor és azért tud valamit „kiemelni”, „előcsalogatni”, ha egyáltalán van mibe alámerülni. Ez pedig a manipulált tömegtudatról a legjobb jóakarattal sem mondható el. Más szóval, kulturális háttér nélkül a pszichoanalízisnek sincs semmi értelme.

A „FŐ” TUDOMÁNY

A pszichológiában sokféle tudományos elmélet megfér egymás mellett, azonban ezek az elméletek jobbára csak mulandó kísérletek a valóság értelmezésére, az örök érvényű igazságtól nagyon messze vannak még. A sokféleség ellenére, Galperin szerint, aki a pszichológia tárgyának meghatározására tett elévülhetetlen kísérletet, a pszichológia eddig az ember megismerésében jobbára a „szolgálólány” szerepét látta el. Időszerű lenne, véli, ha „fő tudománnyá” válnék, nemcsak az ember pszichikus világának értelmezésében, hanem a konkrét ember életvitelében is. Ezt a célkitűzést csak úgy érheti el, mondja, ha nem az „egész pszichikumot” tanulmányozza a maga elvontságában, ahogyan eddig tette, hanem a konkrét ember tevékenységére, életvezetésére koncentrálna elsődlegesen. Nem a tudatjelenségekkel, a tudatszintekkel, a tudatállapotokkal vesződne, ahogyan eddig tette, hanem mindezen tudatjelenségek együttesével, annak a konkrét egyén életében játszott szerepével, értelmével, célszerűségével. A pszichológiának annak megválaszolására kellene elsődlegesen törekednie, hogy a tudatjelenségek, tudatszintek, tudatállapotok milyen szerepet játszanak az ember „viselkedésében”, életszervezésében és magának a közösségnek az életében.

P. J. Galperin szerint a pszichológia majd akkor tölti be szerepét, ha ennek a feladatnak megfelel, azaz „orientációs tevékenységről” szóló fő tudománnyá válik. Ezt az „orientációs tevékenységet” sok más tudomány is kutatja, ezek azonban a pszichológia számára csak segédtudományok. Közéjük sorolhatjuk az ideglettant, a logikát, az etikát, a kibernetikát, a közgazdaságtant, a pedagógiát, az esztétikát stb. „Orientációs tevékenységen” azt kell értenünk, ahogyan az ember célirányosan, racionálisan tájékozódik különböző „viselkedési feltételek” (környezeti körülmények) között. A Galperin által használatos kifejezések, például az „orientációs tevékenység”, „célszerű viselkedés” ne tévesszen meg bennünket. Arra figyeljünk, ami gondo-

lataiban, elméletében újszerű. Nevezetesen, hogy a különböző *életjelenségek elválaszthatatlan egységet* képeznek. A tanulási folyamat, a tapasztalatszerzés, az ismeretek, a nyelvben és kultúrában való otthonosságerzés megszerzése együttesen határozzák meg az individuális élet jellegét, a személyiség lehetőségeit, a lélek minőségét, amelyek visszahatnak a társadalmi körülményekre. Ezek a pszichikus mozgások együttesen alkotják a pszichológia tárgyát, mondja Galperin.

BEHAVIORIZMUS

A Galperin által felvetett „orientációs tevékenység” nem azonos azzal a pszichológiai irányzattal, amelyet behaviorizmusnak nevezünk. Noha az utóbbi is az „emberi viselkedést” vizsgálja, a kétféle „tevékenységnek” semmi köze nincs egymáshoz. Thorndike, akinek 1898-ban jelent meg az állati intelligenciáról szóló könyve, ellene van minden „metafizikának”, legfőképpen a mindennapi tudatnak, annak a szellemi tudásnak, amivel a szubjektum rendelkezik, s amit jobb híján sokszor egyszerűen csak léleknek nevezünk. Thorndike szerint ennek a „szellemi tudásnak” (reflexiónak) nincs kellő tudományos jogalapja. A pszichológia tudományossága érdekében határozottan fellépett a „szubjektív pszichológia” mindenféle formájával szemben. Magára a tudományos „objektivitásra” való törekvést Watson fejt ki első ízben, mondván, hogy a pszichológusok egyetlen hozzáférhető „egzakt” vizsgálati anyaga a viselkedés (behavior). Egyébként Watson meglátása szerint a tudatfogalom nem más, mint a régi filozófiai lélekfogalom helyettesítője. A tudat és a lélek számára tudománytalan fogalmak, amelyeket egyszerűen el kell vetni. Már csak azért is, mert az idealizmus test-lélek dichotómiájára emlékeztetnek, vagyis „megkettőzik” az embert, ő viszont (mármint Watson) a pszichológiában határozottan monizmusra törekedett.

Watson követői az objektivitásra való törekvésben ennél is tovább mentek. Hunter még a „lélektan” szót sem tartotta tudományosan elfogadhatónak, helyette a „generális antropológia” kifejezést ajánlotta. A viselkedés-lélektan alapvető jellemzője továbbra is az inger (stimulus) és az erre adott felelet (a reakció) maradt. A pszichológia voltaképpen erre az R–S kapcsolatra redukálódott.

Nem szándékunk itt a behaviorizmust (és a pszichológia különböző irányzatait) kimerítően tárgyalni. Beérjük itt azzal az ellenvetéssel, hogy a viselkedés-lélektan legfőbb hiányossága, hogy csak a szervezet külső reakcióját veszi tekintetbe, míg a személyiség belső

tartalmától, voltaképpen magáról a lélektől (a kultúrától) tudomást sem vesz. Azt is mondhatnánk, hogy a tudományosságra való törekvésében a pszichológia a megélt életre, a megélt életen alapuló „természetes tudásra”, mint tudománytalan fantazmagóriára fittyet hány.

A PSZICHIKUM SZEREPE

Kérdés azonban, hogy meg lehet-e magyarázni az ember viselkedését (és mibenlétét) a pszichikum ismerete nélkül? Ha úgy véljük, hogy igen, ahogyan a viselkedés-lélektan feltételezi, ez esetben az agyról azt feltételezzük, hogy egy tökéletes gépezet, amely születésüknél fogva szabályozni tudja a maga tevékenységét, sőt új helyzetekre vonatkozóan a viselkedés szabályozása érdekében új programokat képes alkotni. Ez az előfeltevés azonban a korszerű agyfiziológiai kutatások ismeretében téves. Az alapvető fiziológiai funkciók természetesen működnek pszichikum nélkül is. A légzés, evés, hőszabályozás, emésztés, nyelés reflexszerűen megy végbe. Vannak a szervezetben olyan mechanizmusok, amelyek bizonyos ingerek hatására beindulnak és végbemennek. Ezeket a mechanizmusokat a szervezet belső állapota szabályozza, aktivizálja, vagy leállítja. Ilyen értelemben végső soron beszélhetünk „kiváltó ingerekről” és azokra adott „válaszreakciókról”. Ez az inger–reakció mechanizmus azonban az állati létre jellemző. Ez a szint a vegetáláshoz talán elég, de az emberi élethez (különösen a pszichikum és a társadalom megértéséhez) kevés.

Ahhoz, hogy az ember valahogyan elboldoguljon az életben, feltétlenül szükség van a valóság bennünk való leképeződésére (régén azt mondtuk, hogy tükröződésére). A valóság képmása (percepciója) elengedhetetlen ahhoz, hogy a környező világban eligazodjunk. A percepció már az állatvilágban is megjelenik. Előfordul, hogy a cselekvés néha az állatoknál is „mérlegelésen” és nem pusztán az inger–reakció sémán alapszik. A sikeres cselekvést néha csak hosszabb-rövidebb „mérlegelés” alapján lehet az egyszeri helyzethez igazítani. Ilyen esetekben a pszichikus orientáció elengedhetetlen feltétele a sikeres viselkedésnek.

MŰVELETIRÁNYÍTÁS

Az emberi életvezetést voltaképpen egy nagyon bonyolult „műveletirányításhoz” lehet hasonlítani. Egy kibernetikus pontosságával kell fejben összerakni az egymást követő dolgokat, az életről, változó

körülményekről, feltételekről szóló ismereteket, tapasztalatokat. Az élet apró, váratlan, egyszeri helyzetek sorából tevődik össze, maga a viselkedés viszont egy előre elképzelt, eltervezett, előre kijelölt (elgondolt) cselekvési utat jelent. A pszichikumban áll össze az a terv, amely irányítja, szervezi az elvégzendő cselekvések sorának végrehajtását és a program szerinti elvégzését. Ez a program feltehetően mindaddig a képmás síkján marad, amíg a konkrét helyzet elő nem áll. Ezért nem lehet a viselkedést szigorúan tudományosan magyarázni, az ember életének és lelkének megismerését az objektivitás kritériumainak alárendelni.

Nem a pszichikum cselekszik, jegyzi meg Galperin, hanem az ember, a szubjektum. A pszichikum nem pusztán szellemi szubsztancia, hanem sajátos módon felépített, bonyolult szervezeti (idegrendszeri) működés. A pszichikus működés az egyén létezésének sajátos formája, az ember tevékenységének sajátos szintje, a valóság aktív, mozgásban levő képmása bennünk, amely a képzelet síkján történő eligazodást és cselekvést segíti. A világhoz való sikeres alkalmazkodáshoz kulcsfontosságú a különböző cselekvési formák megtanulása, az érzéki képmások kialakulása, sokszori kipróbálása. Az emlékezés a hasonló szituációkra. Alapjában véve azonban a kultúra (mint szellemi rendszer) az, amely eligazít bennünket. A kultúra elsajátítása révén építjük be, hogy adott helyzetben, egy-egy életérzésnek megfelelően, adott élettartalomra, fordulatra mikor, hogyan reagáljunk.

Nem arról van tehát szó, hogy az agy „pszichikumot termel”, és nem is arról, hogy a fiziológiai mechanizmusok egyszerűen a valóság pszichikus visszatükrözését hozzák létre bennünk, hanem hogy a lelki történések révén rendkívül bonyolult kapcsolatok kötik az egyént a társadalom egészéhez. Nagyobb melléfogást talán nem követhetünk el annál, mintha az ember önmeghatározásában személyiségének szubjektív dimenzióit lehasítjuk a társadalom totalitásáról, a lélek rezdüléseit a kultúra jelentésuniverzumáról. Érzeteink folyamatosan tájékoztatnak bennünket a külvilágról, a kultúra pedig a mindennapi élethelyzetekre vonatkozó mintáival hozzájárul folyton gazdagodó belső világunk formálódásához. Azt is mondhatnánk, hogy a pszichikum működése szüntelen próbálkozás, alkalmazkodás a társadalmi gyakorlat újabb és újabb kihívásaihoz, folyamatos tudásszerzés, az ismeretek, tapasztalatok egyeztetése, az életvitel térbeli és időbeli feltételeinek feltérképezése, egy mind magasabb, szélesebb tudatosságon alapuló élet megteremtéséhez.

POSZTMODERN HANGOLTSÁG

A modern ember mintha nem lenne tisztában azzal, hogy csak a kultúra segíthet hozzá bennünket egy kiegyensúlyozottabb, etikusabb, jobb, igazságosabb, emberibb élet megteremtéséhez. Ez viszont önkéntes társuláson alapuló közösségek nélkül nem megy, viszont korunk posztmodern hangoltságát leginkább az egyén közösségellenessége jellemzi. Ez a közösségellenes hangulat azonban nem a szabad emberek társulási formáktól való idegenkedése, hanem ellenkezőleg, annak a manipulált tömegtudatnak az eredménye, amely jelenleg a meglévő közösségi formák és kulturális értékek szétverésében látja az élet értelmét.

A tudománynak, művészetnek, így a pszichológia tárgyának ma nem sok köze van azokhoz a társadalmi történetekhez, amelyek magában a konkrét emberek pszichikumában leképeződnek.

A mai emberi pszichikumnak ösztönös és tervszerű útjai elkuszálódtak. Sajnos, a pszichológia még nincs felkészülve arra, hogy átfogja ezt a bonyolult pszichikus jelenségvilágot, sem pedig arra, hogy orvosolni tudja ezt a problémát. Az igazi akadály azonban nem elméleti-tudományos jellegű, hanem ideológiai-politikai természetű. Egy olyan társadalom, amelyben a hangsúly nem az ember intellektuális és kreatív képességeinek fejlesztésén alapszik, de még csak nem is az egyének szabad társulási formáinak a legjobbját keresi, hanem kizárólag az vezérli, hogyan lehet a legkisebb befektetéssel a legnagyobb profitot elérni.

Ahhoz, hogy az ember áruvá váljék, hogy a tehetősebbek megvásárolhassák a gyengébbek életét, nem kell pszichológia. A dolgok logikája szerint értelmetlenné válik a pszichológiába történő társadalmi beruházás is. Nyilvánvaló, hogy a pszichológia tömegmértékű alkalmazásának nincsenek (és egyre kevésbé lesznek) meg a társadalmi feltételei. Ennek híján pedig a kor embere arra kényszerül, hogy vakon reagáljon a „társadalmi környezet ingereire”, készpénznek vegye azt, amit a tömegtájékoztató eszközök mondanak neki. Magyarán szólva, ne magas szintű intellektuális készségek fejlesztésén törje a fejét, hanem vakon vesse alá magát a piac feltételeinek.

Rövidre zárva, a társadalmi körülmények folytán ma többnyire félelem uralja az emberek lelkét, kilátástalannak látják jövőjüket. A kilátástalanság érzése abból fakad, hogy az uralkodó doktrína folyományaként mind több ember kényszerül önazonossága megváltoztatására. Az önazonosság nem ritkán erőszakos módosításával tulaj-

donképpen a tömegember, az identitás nélküli egyén megteremtése a cél. A magányos, gyökértelen, közösség nélküli emberek ugyanis könnyebben alávetethetők mások akaratának, befolyásolhatóbbak, mint azok, akik szilárd közösségi identitással rendelkeznek. Ebben a társadalmi helyzetben (a tömegtársadalomban) az ember másokhoz való tartozásának, a szabad társulás jogának és szükségességének tudatosítása lenne a modern pszichológia elsőrendű feladata. Ez a meglátás fogalmazódik meg azokban a szakemberekben, akik régóta panaszkodnak, hogy a pszichológiából hiányoznak a nagy, átfogó elméletek, amelyek az emberek segítségére lennének – többek között – az individualizmusra alapozó aszimmetrikus társadalmi viszonyok megszüntetésében. Ehhez azonban szükség lenne annak a társadalmi tudatnak a felerősödésére, hogy az ember „önmegvalósításához” (egyáltalán a fennmaradásához és boldogulásához) az emberi kapcsolatok és a kultúrában felhalmozódó szellemi kincsek legalább olyan fontosak, mint a minden mást felülíró, háttérbe szorító anyagi javak.

A ‘maidservant’ or a ‘major’ science?

Reflections on the possibilities and responsibilities of psychology

The soul of the modern human is taken over by fear, the future seems hopeless. This basic feeling evolves from the fact that due to the changed life circumstances, people have to adapt their identities more and more. The unsaid goal of the governing doctrine is to create a person of the masses, an individual without identity. People without roots, lacking any communal feelings are subdued to the will of others more easily than those who have a strong sense of belonging. In this situation (in the society of mass culture), the primal objective of psychology should be the arousal of a strong sense of belonging in people and also to encourage people to embrace a free choice of community. This perception is widespread among those thinkers who have been complaining for a long time that psychology lacks such great, overall theories which would assist and aid people in cutting asymmetric social ties based on individuality. However, to adopt such theories, it is essential to strengthen social consciousness about the fact that individualism is not suitable to provide ‘self-fulfillment’ and in order to form a complete personality, it is necessary to work on interpersonal ties, adopt cultural and spiritual treasures and not just chase success and material wealth – which is nowadays true for most people in most cases.

Key words: targeted thinking, the threshold of consciousness, PC-talk, individualism, psychological houses of cards, over mystification of the self, cultural contents, postmodern life-feeling, the lack of collective self-awareness, the right and necessity of free choice of community

„Shuškinja” ili „glavna” nauka?

Razmišljanje o mogućnostima i odgovornostima psihologije

Duša modernog čoveka je obuzeta strahom, svoju budućnost vidi beznadežnim. Ovo osnovno osećanje proizilazi iz toga da shodno promenjenim životnim okolnostima, ljudi su u sve većem broju primorani da izmene svoj identitet. Neizrečeni cilj vladajuće doktrine je stvaranje čoveka iz mase, pojedinca bez identiteta. Ljudi bez korena, bez osećaja zajedništva lakše se mogu potčiniti volji drugih, nego oni koji imaju čvrst osećaj zajedništva. U ovakvoj situaciji (u društvu masovne kulture), prvenstveni zadatak moderne psihologije treba da bude osveščivanje čoveka o osećaju pripadnosti drugim ljudima, o slobodnom odabiru zajedništva i o neophodnosti istih. Ovakvi stavovi se javljaju kod onih mislioca, koji se već odavno žale na to da iz psihologije nedostaju takve velike, sveobuhvatne teorije, koji bi bili od pomoći ljudima – između ostalog – za ukidanje asimetričnih društvenih odnosa koji se zasnivaju na individualizmu. Međutim, za usvajanje ovakvih i sličnih teorija neophodno je osnaživanje društvene svesti o tome da individualizam zapravo nije pogodan za „samoispunjenje” čoveka i da za ispunjenje ličnosti odabir ljudskih veza i usvajanje kulturoloških-duhovnih blaga igraju isto tako bitnu ulogu, kao i – u današnje vreme preovladavajuća – jurnjava za uspehom i materijalnim dobrima.

Ključne reči: ciljano razmišljanje, prag svesti, PC-govor, individualizam, psihološke kule od karata, premistifikacija ličnosti, kulturne sadržine, postmoderno štimovanje, nedostatak kolektivne samospoznaje, pravo i neophodnost slobodnog udruživanja

Beérkezés időpontja: 2017. március 10.

Elfogadás időpontja: 2017. május 19.

Simándi Szilvia

Eszterházy Károly Egyetem, Eger, tanszékvezető főiskolai docens

simandi.szilvia@uni-eszterhazy.hu

KÖZÉPPONTBAN A KÖZÖSSÉG ÉS A TANULÁS

The community and learning in the focus

Zajednica i učenje u fokusu

A nem formális tanulási környezetben a tanításról a hangsúly még inkább áthelyeződik a tanulásra. A tanulásközpontú megközelítés épít a résztvevők aktív bekapcsolódására, középpontba helyezve a közösséget és a tudást, és segítő, támogató értékeléssel erősíti a tanulási folyamatot (vö. Biggs és Tang 2007; Kopp 2013). Amennyiben a felnőttkori tanulás, művelődés történetét vizsgáljuk, számos példát hozhatunk az aktív részvételt és együttműködést középpontba helyező tanulásra és művelődésre. Jelen írásunkban a Dániából induló népőiskolákra fókuszálunk a tanulásközpontú szemlélet pillérei jegyében. Tanulmányunknak nem célja, hogy a népőiskolai kezdeményezést történetiségében bemutassa, és az egyes neves népőiskolák tevékenységét részletezze, mindössze néhány állomást emelünk ki röviden, és az azokban folyó munka módszertani vetületeire fókuszálunk a tanulásközpontú szemlélet pillérei mentén.

Kulcsszavak: közösség, tanulás, tanulásközpontú szemlélet, népőiskola, együttműködés

A dán népőiskolai kezdeményezés hagyományos értelemben nem klasszikus oktatási intézmény, hanem egy életforma, egy közösség a szabad tanulás és az életre való felkészülés érdekében. Programjának megfogalmazója Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) lelkész, népművelő volt. Grundtvigban angliai tanulmányútjai idején született meg a népőiskolák gondolata, melyről 1836-ban publikált először. Grundtvigra nagy hatással volt Rousseau szabadságfilozófiája és Pestalozzi népoktatásba vetett hite (Harangi 2010). A népőiskolai elképzelését Kristen Kold (1816–1870) a ryslingei népőiskolán a gyakorlatba is átültette (Carlsen–Borgá 2010). A népőiskolák

Észak-Európában az állami oktatás alternatíváit jelentették (Kozma 2007). A bentlakásos népfőiskolát kezdetben télen szervezték, tanulóit főként a 18 év feletti parasztfiatalok közül toborozták, ugyanis a tanulóknak minimum 17 és fél évesnek kellett lenniük (vö. Babajeva–Koķe 2013).

Grundtvig 1855-ben megjelent írásában fejtette ki azon véleményét, hogy szerinte a népfőiskolában nem a tantárgyak a jelentősek, hanem a tanulás, és a tartalomközpontúság helyett magát a tanulást helyezte a középpontba. Olyan iskolát javasolt, amely a résztvevők tapasztalataira, előzetes tudására és aktivitására épít, illetve a szabad választással együtt járó közösségi tevékenységet támogatta a tekintélyelvű oktatással és neveléssel szemben (idézi Maróti 2010: 28).

A népfőiskola olyan közösség, amelyben a résztvevők aktív szereplőként vesznek részt a közös munkában és a kölcsönös párbeszédben. A népfőiskolákban jellemző az otthonosság és családiasság, az oldott hangulat, a diákok és a tanárok szinte egy közösségben élnek együtt. A népfőiskolák egyik fő sajátossága, hogy nincsenek vizsgák, a résztvevők látogatási bizonyítványt kapnak, és a hagyományos, előadó-központú oktatással szemben javarészt a résztvevő-központú oktatási módszerekkel történik a tanulás, a résztvevők gyakran kis létszámú csoportokban dolgoznak, mely az együttműködést is támogatja. A közösség társas élete sokoldalú és változatos. Nemcsak a tanulás, hanem a kommunikáció, a közösségépítés is kiemelten fontos. Az egyik fő jelszavuk, hogy: „a résztvevők egymást nevelik, egymástól tanulnak. [...] A tanár maga is csak egyik tagja a tanulócsoporthoz, és csak akkor avatkozik bele a dolgok menetébe, amikor ez feltétlenül szükséges, illetve optimális feltételeket teremt ahhoz, hogy egy önfejlesztő csoport jöjjön létre” (Harangi 2010: 98).

A népfőiskolák a közeli észak-európai országokban (például Svédország, Finnország) is népszerűvé váltak. Később Hollandiában, Franciaországban, Németországban is sikereket értek el, dán mintára szerveződtek, de fokozatosan a saját országuk sajátosságait figyelembe véve működtek (Harsányi 1991: 11). A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy akkor működnek az egyes országban sikeresen a népfőiskolák, ha azt a társadalmi, politikai és gazdasági körülmények is támogatják (Belovári–Baka 2013).

Dániában az 1990-es években több mint 100 népfőiskola működött, társadalmi, szociális jelentőségük megnövekedett, és jellegük is változott, összhangban a dán társadalomban végbemenő változásokkal. Ma már valamennyi társadalmi rétegből és korosztályból fo-

gadnak tanuló résztvevőket, azonban a fiatal korosztály felülreprezentált (Maróti 2010). „Az elmúlt 150 évben – Grundtvig hazájában és a népfőiskolák országában – a felnőttoktatásnak rendkívül gazdag és differenciált mozgalma, rendszere alakult ki. Nemcsak azért, hogy általában az emberek tanultabbak legyenek, és a munkavállalók munkakompetenciáját erősítsék, hanem azért is, hogy az állampolgárok jobban lássák helyüket a társadalomban és annak tudatos formálói legyenek” (Harangi 2010: 96).

A tanulásközpontú szemléletet erősítik ma a munkaerőpiac elvárásai is, egyre inkább felértékelődnek a gyakorlatorientált, tevékenység-alapú tanulási szituációk (Kopp 2013). „Az autentikus, a valós kontextusokhoz kötődő tanulás egyben kooperációt igénylő tanulás is. Míg a hagyományos elképzelésekben az együttműködés, az együtt-tanulás csak mint érdekesség, motivációt növelő tényező került szóba, addig a 20. században lezajlott folyamatokban a tanulás egyik alapvető jellemzőjévé vált” (Nahalka 2009: 41).

A népfőiskolák ma már nem korlátozódnak a téli hónapokra és az ifjú korosztályra, továbbá hosszú, illetve rövid tanfolyamok formájában valósulnak meg. A hosszú tanfolyamok a hagyományos népfőiskolákra hasonlítanak, időtartamuk általában 3-4 hónap, rendszerint a téli hónapokban szervezik, illetve a tanulóinak az átlagos életkora 21 év, elsősorban a fiatalabb korosztályt célozzák meg. A rövid tanfolyamok pedig az elmúlt évtizedek szülöttei, bármely társadalmi rétegből és korosztályból fogadnak tanulni vágyó résztvevőket, elsősorban a nyári szabadságolások idején. A legtöbb rövid tanfolyam általában egy- vagy kéthetes, célcsoportot, korosztályt tekintve is változatos képet mutatnak. A dán népfőiskolák hivatalos honlapján körülnézve írásunk idején a hosszú tanfolyamokból (8–40 hét) több mint 300-féle ajánlatot láthatunk, a rövid tanfolyamok pedig intenzív kurzusokat kínálnak a gasztronómiától kezdve a golfjáték megtanulásáig stb. Mottójuk: „Learning for life” – az életnek tanulás (lásd: The Danish folk high school, <http://www.danishfolkhighschools.com>) (vö. Carstensen et al. 2014).

Egyes tanfolyamok kifejezetten a nyugdíjas korosztályt szólítják meg, léteznek családi tanfolyamok is, amelyre a résztvevők elhozhatják gyermekeiket vagy unokáikat is, és úgynevezett általános rövid tanfolyamok is működnek, amelyek különböző témaköröket felölelve kínálnak művelődési lehetőségeket: irányulhatnak például az általános műveltség fejlesztésére, gazdagítására, vagy praktikus ismeretek közvetítésére. Az oktatási módszerek a csoport jellegéhez, igényeihez igazodnak, a csoportmunka, a projekt módszer és a vita módszer

re a domináns, azaz a résztvevő-központú módszerek. A népfőiskola résztvevői 8–10 fős tanulóköröket is kialakíthatnak, ahol saját maguk dolgozzák fel az önmaguk által kiválasztott témát. Történhet beszélgetés, vita formájában, workshop keretében: a csoport minden tagja kifejtheti véleményét, és különböző nézőpontból vizsgálhatják az adott témát. Az előadás mint oktatási módszer, ma is létezik a népfőiskolákon, de sokkal inkább tekinthető egy szakember személyes tapasztalatainak egy adott témáról, és nem egy teljességre törekvő prezentálásnak egy problémakörrel (Harangi 2010; Levine 2004).

Magyar viszonylatban a dán népfőiskoláról az első szakirodalom Guttenberg Pál *Iskolai képek a jövő századból* című (1895) könyvéhez fűződik. Guttenberg beutazta a skandináv országokat, és tapasztalatait előadásokban, majd később könyvében mondta el a népfőiskolákkal kapcsolatban (Kovács 1991: 41). Tanulmányunkban nem részletezzük az egyes neves népfőiskolák tevékenységét. Erről többek között Harsányi *Népfőiskola. Tegnap, ma, holnap* című (1991) munkájában olvashatunk mélyrehatóan. Munkánkban mindössze néhány állomást emelünk ki röviden, a teljesség igénye nélkül.

A népfőiskolai mozgalom elődjének tekinthetjük Tessedik Sámuel (1742–1820) („szorgalmatossági iskola”, Szarvas) és báró Wesselényi Miklós (1796–1850) (Wesselényi Kollégium, Makfalva) tevékenységét és munkásságát: különösen az életre való nevelést és az életben praktikus, közvetlenül hasznosítható ismereteket. Az 1938-ban induló nagytarcsai népfőiskola Tessedik nevét vette fel azzal az elgondolással, hogy a Szarvason elkezdett munkát tekinti történelmi gyökerének, Makfalván pedig az 1942-ben nyílt, rövid életű Wesselényi – Újfalva Falunépfőiskola vette fel Wesselényi nevét (Kovács 1991).

Guttenberg Pál könyvének megjelenése után közel 20 év telt el, míg az első népfőiskola megvalósult, igaz, Eötvös József kultuszminisztersége óta az iskolán kívüli népművelés különböző egyesületek munkájában jelentős szerepet kapott: Szabad Lyceum, Közművelődési Tanács, Erzsébet Népakadémia stb. (vö. Tengely 2010). Az 1920-as években már mintegy 70 népfőiskola működött az országban, elsősorban az állampolgári nevelésre fókuszáltak, például Mezőkövesden, Szandán, Ménfőcsanakon stb. 1925-ben – 35 hallgatóval – Szandán nyitotta meg kapuit az első bentlakásos népfőiskola. A harmincas évek közepétől számíthatjuk a magyar népfőiskolai mozgalom legzadagabb és legmaradandóbb periódusát (Juhász 2016: 35).

Magyarországon a népfőiskolák virágkorukat a két világháború között élték (Harangi 2000). A sárospataki kollégiumban 1936-ban

indult el a környező falvak parasztfjúsága számára népfőiskolai program. A pataki népfőiskolában – a 12 éve alatt – 460-an vettek részt. Sárospatakon egy jelképes faluban, „Szeretetfalvában” éltek a fiatalok, és saját újságot is szerkesztettek (Kovács 1991). A népfőiskolák ügyét az egyházak is felkarolták: a sárospataki népfőiskola a református egyházhoz kötődött, a Keresztyén Ifjak Egyesülete (KIE) a református egyház támogatásával hozta létre a népfőiskolákat, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) pedig a katolikus egyház támogatását élvezte (Maróti 2010). 1941-ben megalakult a Magyar Népfőiskolai Tanács is.

A második világháborút követően új törekvések jelentek meg a közművelődés területén is. „Alapvető szemléletváltás következett be a kultúra közvetítésének módjában, formáiban is. A két világháború közötti központosított, felülről irányított iskolán kívüli népművelés helyett fokozatosan kiépült az ún. szabadművelődés rendszere. Ennek egyik fontos elemét a társadalom szabad öntevékenysége, különböző önszerveződő csoportok, helyi intézmények széles körű aktivitására épülő művelődési tevékenység jelentette, melyhez a kulturális kormányzat elsősorban a szükséges koordinációt, az anyagi, technikai lehetőségeket és a szakmai közreműködőket biztosította” (Szóró 2013: 287).

1945 és 1948 között a kultúra demokratizálását, az analfabetizmus felszámolását, a munkás- és parasztfiatalok művelődési lehetőségeinek fokozását tekintették fő célnak (Felkai é. n.). A szabadművelődés szervezetének kialakítása a 100/1945. VKM számú rendelettel kezdődött. A rendelet értelmében Országos Szabad Művelődési Tanácsot szerveztek, mely 1945. december 10-én tartotta alakuló ülését, és a szervezet elnökének Karácsony Sándort választották. Karácsony a debreceni egyetem pedagógiaprofesszoraként nagy rálátással bírt a kor nevelésügyére. Karácsony Sándor kiindulópontja az egyén autonómiájának hangsúlyozása, illetve tiszteletben tartása volt. Szerinte csak úgy tud az „oktató” a felnőttre hatást gyakorolni, ha indirekt módszerek segítségével társas kapcsolatot alakít ki vele (Farkas 2014: 79–80).

Karácsony idejében 47 népfőiskola alakult az országban, köztük az egyik leghíresebb a bihartordai Sárréti Népfőiskola, ahol Karácsony Sándor maga is vendégelőadói munkát vállalt. Munkájának köszönhetően nagy lendületet kapott a szabadművelődés, kiemelkedő szerepet vállalt a magyar felnőttnevelés tudományos megalapozásában, másrészt az iskolán kívüli szabadművelődés elméleti és gyakorlati

irányításában. Sz. Tóth János (2006) Karácsonyt a magyar nevelés-, művelődés-, valamint eszméletörténet meghatározó szereplőjének nevezi: „Bizonyos, hogy ha Karácsony Sándor németül vagy más közismertebb európai nyelven ír, ma a Felnőttoktatás Nemzetközi Enciklopédiájában jelentős európai szerzőként aposztrofálják” (Sz. Tóth 2006: 219).

Az *Új Szántás* című folyóirat számos tanulmányt és vitát jelentetett meg: „szimbolikus jelentést hordozott már a lap címe is, melyet Karácsony választott. Az *Új Szántás* egyszerre jelezte a művelődés területén is elinduló jelentős átalakulásokat, a szegényebb rétegek művelődési lehetőségét és a népi kultúra értékeinek fontosságát az ország »szellemi újjáépítésében«. [...] Az *Új Szántás* 1947-es évfolyamában, 772 oldalon összesen 191 cikk jelent meg. Az írások 18%-a a kultúra és a szabadművelődés elvi problémáival foglalkozott, 42%-a különböző területek szakmai kérdéseit dolgozta fel, tudományos vagy ismeretterjesztő formában” (Szóró 2013: 288). Az *Új Szántás* 1947-es számában volt olvasható: „A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.” Az Országos Szabadművelődési Tanács programjában pedig ez állt: „A szabadművelődést a társadalom szabadszervei végzik, egyesek, összeverődött egynéhányak és társadalmi egyesületek. A mi szerepünk alig több rendezésnél, rendszerezésnél, adminisztrálásnál és az erők helyes ökonómiájának érvényesítésénél” (idézi Sz. Tóth 2006: 220).

Durkó (2002: 483) Karácsony munkásságára vonatkozóan kiemeli, hogy Karácsony fontosnak tartotta azt is tisztázni, hogy tekinthető-e a szabadművelődés önnevelésnek, önművelésnek. Úgy fogalmaz, hogy a szabadművelődés csak munkaközösség eredménye lehet, amelyben szükség van a művelődni akaró fél aktív szellemi közreműködésére is. A művelődési folyamat komoly veszélyének tartja az önirányítás hiányát. Kiemeli a szabadművelődési folyamatban a visszacsatolás jelentőségét, mely nem feltétlenül csak a hivatásos nevelőn keresztül valósulhat meg, hanem akár a közösség többi tagja által is (Durkó 2002: 483). A következőképpen összegzi a szabadművelődés korszakát: határozottan aktív művelődés volt az iskolán kívüli művelődés minden formáján belül: a szabadiskolákon, a népfőiskolákon, az olvasóköri körökben, a nép- és gazdakörökben, a művészeti műkedvelő csoportokban stb.

1949-ben a népfőiskolákat felszámolták, és több mint 30 évig tartó szünet után az 1980-as években éledtek újjá (Harangi 2002: 399).

1988-ban megalakult a Magyar Népfőiskolai Társaság, mint a mozgalom átfogó szerve. Az ekkor megalakuló népfőiskolák már kiterjesztették hatásukat valamennyi társadalmi rétegre és korosztályra: nyugdíjasokra, hátrányos helyzetű célcsoportokra, felnőtt korúakra stb.

A hazai népfőiskolai mozgalom hosszú szüneteltetése után Harsányi (1991) az 1990-es évek elején fontosnak tartotta hazai vonatkozásban a fogalmi tisztázást is, hogy például mi különbözteti meg a népfőiskolát a különböző ismeretterjesztő sorozatoktól. Kifejti azon véleményét is, hogy nem lehet bármilyen jó szándékú gazdasági vagy művelődési előadás-sorozatot népfőiskolának nevezni. Harsányi a különböző ismeretterjesztő sorozatokat inkább csupán népfőiskolai tanfolyamoknak tartja. Úgy fogalmaz, hogy a bentlakásos keretekben zajló, viszonylag tartós, közös aktivitást semmi nem pótolhatja. Azaz a javaslattal is él, hogy hazai viszonylatokban három kategóriája legyen a népfőiskolai szerveződéseknek: A népfőiskola kategóriát a nemzetközi kritériumoknak is megfelelő népfőiskolai szerveződések kaphassák, ettől eltérőek a rövidebb ideig tartó, intenzív kurzusok, melyet népfőiskolai tanfolyamnak tart célszerűnek elnevezni, illetve a szabadiskolai előadás-sorozatokat különbözteti meg: változó időtartamban, az aktuális szükségletek kielégítése céljából. Fontosnak tartja azt is tisztázni, hogy ki szervezhet népfőiskolát: „minthogy a népfőiskola a szabadművelődési intézmények körébe tartozik, igen tágak a lehetőségek. Lényegileg bármiféle törvényesen működő intézmény [...], s bármelyik nagykorú állampolgár szervezhet népfőiskolát. [...] Külön szakképzettség nem feltétele a népfőiskola szervezésének” (Harsányi 1991: 178). Előnyére válhat a közös munkának, ha heterogén összetételű tagokkal indul meg a népfőiskolai munka, azonban fontos, hogy az érdeklődés és az érdek legyen közös.

A rendszerváltás utáni években II. Rákóczi Ferenc Katolikus Népfőiskolai Szövetség néven megalakult a KALOT jogutódja, majd később újra felvette a KALOT Katolikus Népfőiskolai Mozgalom elnevezést, létrejött a Magyar Népfőiskolai Kollégium, a Magyar Népfőiskolai Társaság, a Lakitelek Népfőiskola és sok más népfőiskolai szervezet. A KSH szerint a jogi személyiségű népfőiskolák száma az ezredforduló éveiben 150–160 körül mozgott (Baka–Belovári 2013).

Az 1997. évi CXL. törvény (1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről) értelmezésében a népfőiskola „olyan felnőttoktatási célú tanfolyamokat szervező, helyi önszerveződés alapján létrejött szervezet,

amelynek pedagógiai programja a szakismeretek átadásán túl személyiségfejlesztő (állampolgári, közéleti) elemet is tartalmaz, s melyek lebonyolítási, oktatási rendszerét, módszereit a résztvevők maguk is alakíthatják”.

Egy 1998-ban megjelent dokumentumkötet (szerkesztette Tencsényi Imre) a magyarországi – és érintőlegesen a határainkon túli – népfőiskolai mozgalom elmúlt 10 évéről ad összefoglalást. *Az újraszületés krónikája* című könyv három megközelítésből mutatja be a magyar népfőiskolai mozgalom történetét. Az első részben visszaemlékezések olvashatók azoktól, akik a népfőiskolai mozgalom újraszületésében szerepet játszottak. A második rész korabeli újságcikkek válogatása, a harmadik rész pedig belső dokumentációk alapján a Magyar Népfőiskolai Társaság Népfőiskola Intézetének archívumában őrzött jegyzőkönyveket és bejövő levelezéseket veszi górcső alá.

Harsányi alapján a következő módon összegezhetjük a népfőiskolai tevékenységet: „hagyományos, minősítő, bizonyítványt, szakmát, diplomát adó tanító-nevelő intézményrendszeren kívül eső közművelődési, szabadművelődési, ismeretterjesztő intézmény” (Harsányi 1991: 182). Míg a harmincas, negyvenes években a népfőiskolák elsősorban a falu és a parasztság művelését tűzték ki célul, napjainkban többek között az aktív állampolgárság bátorítása, a foglalkoztathatóság segítése és a közösségi művelődés kapott hangsúlyt, elsősorban látókörbővítés, szemléletformálás és gondolatébresztés formájában, támogatva az egyén és a társadalom fejlődését a változó környezethez való aktív, alkotó alkalmazkodás eszközeként (vö. Miklósi 2016). Továbbá a népfőiskolák hézagpótló szerepet töltenek be a hátrányos helyzet és kirekesztettség enyhítésében, sajátos egyéni jelleggel a konkrét szükségleteknek megfelelően (Harangi 2000). A helyi igényekre épülő, a lokális szükségletekhez alkalmazkodó, közösségi alapú, tanulókör jellegű helyi népfőiskolák a hátrányos helyzetű települések lakóit vélhetően könnyebben tudják mozgósítani az életminőséget javító közösségi tanulási folyamatokba. Mindemellett a hazai népfőiskolák elmúlt 25 éve is azt igazolja, hogy helyük van a 21. századi magyar művelődésben, és azt is bebizonyították, hogy képesek alkalmazkodni a kor változásaihoz (Baka–Belovári 2013).

IRODALOM

- Babajeva, Ludmila–Koķe, Tatjana: Learning for Personal Development in Folks High Schools. = *Problems of Education in the 21st century*. Volume 55, 2013. 28–44. (http://www.scientiasocialis.lt/pec/files/pdf/vol55/28-44.Babajeva_Vol.55.pdf)
- Baka József–Belovári Anita: A népfőiskolák a társadalom szövetében – a jelen. = Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. International Research Institute, Komárno, 2013. 281–286. (<http://www.iris-ro.org/tarstud2013aprilis/47BakaJozsef-BelovariAnita.pdf>)
- Belovári Anita–Baka József: A népfőiskolák a társadalom szövetében – a múlt. = Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. International Research Institute, Komárno, 2013. 276–280. p. (<http://www.irisro.org/tarstud2013aprilis/46BelovariAnita-BakaJozsef.pdf>)
- Biggs, J.–Tang, C.: *Teaching for Quality Learning at University*. Open University Press. 2007. (<http://bit.ly/2mWn469>)
- Carlsen, Jørgen–Borgå, Ole: *The Danish Folkehøjskole*. The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, Secretariat for Cultural Relations, Asiatic Plads 2, DK-1448 Copenhagen K, Denmark. 2010.
- Carstensen, Niels (et al.): The Danish Folk High Schools as the Schools for Life – the history, the present and the future. = *Rocznik Andragogiczny* 2014. Vol. 21. 423–433. (http://cejsh.icm.edu.pl/.../The_Danish_Folk_High_Schools_as_the_Schools...)
- Dancs Istvánné: *Források a magyar népi demokrácia történetéhez: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez, 1945–1949 (Források a magyar népi demokrácia történetéhez 7.)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Durkó Mátyás: Szabadművelődés Magyarországon. = Benedek András (et al.) (szerk.): *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Magyar Pedagógiai Társaság–OKI Kiadó–Szaktudás Kiadó Ház. Budapest, 2002. 483.
- Farkas Péter: Művelődéspolitikai és felnőttképzési koncepciók az 1945–1948 közötti Magyarországon. = Andl Helga–Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben 2013*. PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs, 2014. 75–85.
- Felkai László: *A felnőttoktatás története Magyarországon*. é. n. (<http://ofi.hu/tudastar/problemak-kerdesek/felnottoktatas>)
- Harangi László: Népfőiskolák Magyarországon a XXI. század küszöbén. = Zinger Péter (szerk.): *Felnőttoktatás és képzés az iskolarendszerben és azon kívül*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2000. 32–41.
- Harangi László: Népfőiskola. = Benedek András (et al.) (szerk.): *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Magyar Pedagógiai Társaság–OKI Kiadó–Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2002. 398–400.
- Harangi László: A dán felnőttoktatás rendszere. = *Kultúra és Közösség*. 2010. 4. sz. 93–130. (http://www.kulturaeskozosseghu/pdf/2010/4/kek_2010_4_14.pdf)
- Harsányi István: Dánia, a népfőiskola bölcsője. = Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola. Tegnap, ma, holnap*. Püski Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1991. 11–18.

- Juhász Erika: *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2016. (<http://mek.oszk.hu/16200/16283/>)
- Kopp Erika: Tanulásközpontú programfejlesztés. = *Felsőoktatási Műhely*, 2013. 2. sz. 39–56.
- Kovács Bálint: A magyar népfőiskolák múltja 1948-ig. = Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola. Tegnap, ma, holnap*. Püski Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1991. 39–75.
- Kovács Dániel: A népfőiskola tanító-nevelő munkájának módszertani kérdései. = Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola. Tegnap, ma, holnap*. Püski Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1991. 149–153.
- Levine, D. P.: The Birth of the Citizenship Schools: Entwining the Struggles for Literacy and Freedom. = *History of Education Quarterly*. 2004. 44 (3), 388–414.
- Maróti Andor: *Nemzetközi összehasonlító felnőttoktatás*. Nemzeti TK, Budapest, 2010.
- Miklósi Márta: Scenes of citizenship education in Hungary and EU Member States. = Berghauer-Olasz Emőke–Greba Ildikó–Hutterer Éva–Pallay Katalin (szerk.): *Innovatív módszerek a pedagógiai-pszichológiai gyakorlatban Ukrajna európai integrációjának tükrében*. Kálvin Nyomda, Beregszász, 2016. 301–306.
- Nahalka István: A tanulás tudománya. = *Pedagógusképzés*. 2009. 2–3. sz. 37–59.
- Szóró Ilona: Az „Új Szántás” című folyóirat, egy új művelődéspolitikai szolgálatában. = Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. International Research Institute, Komárno, 2013. 287–293.
- Sz. Tóth János: Karácsony Sándor és a népfőiskolai mozgalom. = Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás*. MMI. Budapest, 2006. 219–223.
- Tengely Adrienn: A katolikus hitbuzgalmi és karitatív egyesületek andragógiai tevékenysége a dualizmus kori Pécs példája alapján. = Juhász Erika (szerk.): *Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. CHERD, Debrecen, 2010. 385–390.
- Trencsényi Imre (szerk.): *Az újrászületés krónikája. Tíz év a magyar népfőiskolai mozgalom történetéből*. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1998.
- Magyar Népfőiskolai Társaság honlapja = <http://www.nepfoiskola.hu>
- The free Danish school tradition = <http://www.danishfolkhighschools.com/media/1286395/thefreedanishschooltradition.pdf>

The community and learning in the focus

In a non-formal environment, the accent in the educational process is shifted from teaching to learning. The approach which puts learning in focus builds on the active participation of the participants, and thus the community and knowledge are placed in the centre, providing full support to the learning process (compare with Biggs and Tang 2007; Kopp 2013). When one examines learning in adulthood through the prism of the history of education, it can be observed that numerous

examples can be listed which put in focus active participation and cooperation. This study deals with people's schools from Denmark, which perceive learning as the most important element of the process. The goal of the study is not to present the initiative from a historic point of view, nor to show the work of some prominent schools, but rather to point to some stages of the process and to present the methodology adopted in some schools – all in the light of learning, as the central issue of the process.

Key words: community, learning, learning centered theory, people's school, cooperation

Zajednica i učenje u fokusu

U neformalnoj okolini akcenat se još više premešta sa podučavanja na učenje. Pristup koji u fokus stavlja učenje gradi na aktivnom učešću učesnika i tako u centar stavlja zajednicu i znanje, pružajući potporu samom procesu učenja (uporedi sa Biggs i Tang 2007; Kopp 2013). Ako posmatramo učenje u odrasloj dobi i kroz lupu istorije obrazovanja, uočićemo da se mogu navesti brojni primeri koji u procesima učenja i obrazovanja stavljaju aktivno učešće i saradnju u centar. Rad se fokusira na narodne škole, čiji začeći se mogu naći u Danskoj, i u kojim školama ceo proces se odvija u znaku učenja, kao najbitnijeg elementa edukativnog procesa. Cilj rada nije da prikaže inicijativu narodnih škola u istorijskom smislu, niti da prikaže dosadašnji rad nekih eminentnih narodnih škola, već da istakne nekoliko bitnih stanica na tom putu; fokus se stavlja na metodiku rada tih škola – sve u znaku ideje da je učenje centar procesa.

Ključne reči: zajednica, učenje, narodne škole, saradnja

Beérkezés időpontja: 2017. március 10.

Elfogadás időpontja: 2017. március 28.

Károly Adrienn

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, tanító szakos
mesterhallgató
karolyadrienn93@gmail.com

SZABADKA ELSŐ TANÜGYI SZAKKÖZLÖNYEI A 19. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

*The first journals of pedagogy at the end of the 19th century and the
beginning of the 20th century in Subotica*

Prvi prosvetni stručni glasnik na kraju 19. veka i na početku 20. veka

Az újságírás és lapkiadás feltételei Szabadkán fokozatosan fejlődtek ki, lemaradást mutatva Magyarország központi területeihez képest. Az első magyar nyelvű helyi újság, a *Honunk Állapota* 68 éves lemaradással jelent meg az 1780-ban induló *Magyar Hirmondó*hoz képest. Bármelyik kor bármilyen jellegű lapját vizsgálva mérve adóak azok a kérdések, hogy kik írták és szerkesztették, kik nyomtatták és kik olvasták az adott sajtóterméket. Ha választ szeretnénk adni ezekre a kérdésekre, vissza kell tekintenünk azokra a történelmi eseményekre, amelyek lehetővé tették a sajtótörténetünk kibontakozását. A *Tanügyi Lapok* és a *Tanítószövetség* mint a térség első tanügyi szakközlönyei, úttörők voltak a mai bácskai pedagógiai szaksajtó életében a 19. század végén és a 20. század elején. Figyelembe kell venni, hogy a tárgyalt két tanügyi szaklap a sajtótörténet kezdeti időszakában kezdte meg munkásságát, amikor könyv- és lapkiadói tevékenység alig kezdte meg fejlődését, illetve a lakosságnak csak egy szűk rétege olvasott. E tanulmány Szabadka első két tanügyi szakközlönyének indulási körülményeit és alapfeltételeit, valamint fennmaradásuk rövid idejét követi végig az akkori társadalmi és oktatási helyzet bemutatásával.

Kulcsszavak: sajtótörténet, tanügyi szakközlönyök, Szabadka, *Tanügyi Lapok*, Toncs Gusztáv, *Tanítószövetség*, Parcsetich Ernő

BEVEZETŐ

Kolozsi Tibor *Szabadkai sajtó (1848–1919)* című sajtótörténeti kézikönyvének első oldalain rögtön három tényező szükségességére hívja fel a figyelmet, hogy egy újság megjelenhessen, ezek az újságíró, a nyomda és az olvasó (KOLOZSI 1973b: 15–17). Ezek egyben

szellemi és anyagi feltételeknek is számítanak, mivel nemcsak a teremtés nélkülözhetetlen alapjait foglalják magukba, hanem az olvasóközönség általi befogadást is, amely meghatározza az újságírás alakulását (KALAPIS 2002: 13).

A szabadkai sajtó története egyben a város helytörténetét és művelődéstörténetét mutatja be a lapkiadás feltételeinek kialakulásával és a társadalmi viszonyok fejlődésével (PETKOVICS 1973). Bács-Bodrog vármegye négy törvényhatósági joggal rendelkező városa Baja, Szabadka, Újvidék és Zombor volt. A már korábbi királyi város, Szabadka a 19. század végén és a 20. század elején Bács-Bodrog vármegye természetes középpontjának volt tekinthető.

A polgári réteg kialakulása Magyarországon a 19. századtól vette kezdetét, de a folyamat a 20. században forrt ki igazán. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc teremtette meg a polgárság létrejöttének jogi kereteit, amely kisebb megtorpanás után a kiegyezést követően újabb lendülettel folytatódott. A polgárságot jellemzően értelmiségi alkalmazottak és tisztviselők alkották, pontosabban az állam, az egyház és az uradalom értelmiségi alkalmazottai, akiket a megfelelő illem és viselkedés mellett műveltség és intelligencia jellemzett.

Azonban ha Vajdaságot tekintjük, ezen belül is az egyik központi várost, Szabadkát, szembeötlő, hogy az ottani középosztály többségét tanárok, ügyvédek, jegyzők, bírók, vendéglős-szállodások és a szállítási ipar képviselői alkották a köztisztviselők csekély tagjai mellett.

Az első szabadkai lapok *újságírói* nem hivatásos szakemberek voltak, hanem éppen a polgárság értelmiségi rétegéből kerültek ki, mégpedig papok, tanárok és tanítók, ügyvédek és más írástudók személyében, akik a szakmájuk mellett csak mellékesen foglalkoztak újságírással és szerkesztéssel (KOLOZSI 1973a: 68).

Az újságkiadás következő feltétele a *nyomdák* megléte. Szabadkán az első nyomda 1844-ben nyitott meg. Bittermann Károly mesterségét Pesten, Trattner Károly könyvnyomdájában tanulta ki, majd külföldön, Bécsben, Lipcsében, Drezdában és Prágában szerzett tapasztalatokat. Miután megkapta a saját nyomda nyitásához való engedélyt az ország bármely városában, ő Szabadkát választotta (KOLOZSI 1973a: 68). A nyomdák üzemeltetési engedélyét a központi cenzúrától távol eső vidékeken csak nagy nehézségek árán lehetett elnyerni (NÉMETH 2015: 179), ezért Bittermann Károly szabadkai nyomdai privilégiumának megszerzése hatalmas előrelépést jelentett nemcsak a település számára, hanem egész Bács-Bodrog megyének. A Bitter-

mann nyomda tette lehetővé Szabadkán az első könyvek és újságok megjelenését.

Az ipar fejlődési menetét egy 1900. évi népszámlálás mutatja, mely szerint ekkorra már Szabadkán a nyomdászipar jelentős fejlettséget ért el, ugyanis a város területén öt nyomda is működött, amelyek közül egyik-másik már alkalmas volt díszmunkák előállítására (BO-ROVSZKY 1909: 196).

Végül szót kell ejteni az *olvasóközönség* rétegének kialakulásáról. A problémák a szabadkai lapok indulásakor leginkább ezen a területen adódtak, hiszen nyomda rendelkezésére állt a városnak már 1844-től, az értelmiség megfelelt és hajlamot mutatott az újságíráshoz, ennek ellenére Szabadka városa ez időben nem mutatott igényt az újságolvasásra.

Szabadka lakossága a 19. század közepén 38–40 000 lakost számolt (BITTERMANN KALENDÁRIUM 1847), viszont ennek csak a fele beszélt magyarul. Másrészről Szabadka elmaradott településnek számított mind a kulturális, mind a város fejlődését illetően. Ez magyarázható a terület agrárjellegével, a város gazdasága virágzott, ennek ellenére a kultúrára kevés pénzt szántak, az egyszerű, gazdálkodó emberek nem érdeklődtek az olvasás iránt. Egészen a 19. század 40-es éveieiig nem volt Szabadkának számottevő értelmisége. Alig volt írnoka a városnak, az iskolát aránylag kevesen fejezték be, az itt élők nem törekedtek a magasabb képzettséget igénylő tisztségekbe (KOLOZSI 1973a: 69).

Egy 1870-es összeírás (KOLOZSI 1973a: 69) szerint Szabadka városának 40 000 körüli lakosságából pusztán 443 férfi és nő tartozott az értelmiségi rétegbe. Tíz évvel később, egy 1880-as felmérés szerint ez a szám minimálisan növekedett 438 férfira és 81 nőre. Ha az értelmiséghez odaszámítjuk a műveltebb kereskedőket, iparosokat és földbirtokosokat, számuk mindössze 1000–1500 között mozgott. Még ledöbbenőbb az a körülmény, hogy 1870-ben az itt élők közül mindössze 8517 ember tudott írni és olvasni, 1512 ember csak olvasni és a kisgyerekekkel együtt 46 295 ember nem tudott se írni, se olvasni (KOLOZSI 1973a: 69).

A lakosság társadalmi szerkezetének másik, 1879-es felmérése szerint Szabadka 56 323 lakosából 820 ember számított értelmiséginek. Ebbe a csoportba a tanítók, tanárok, papok, jogászok és tisztviselők tartoztak. Ez a feltárás valószínűsíthetően sokkal szabadabban kezelte az értelmiséghez tartozók számát, amelyek mellett 3108 földbirtokosról, 613 haszonbérőről, 2874 iparosról, 438 kereskedőről, 5621 cselédéről és 6490 napszámosról adott számot (PETKOVICS 1973).

Ezek a számok magyarázattal szolgálnak, hogy a szabadkai sajtó miért mutatott lemaradást Magyarország más, központi településeihez képest, hiszen hiányzott az újságkiadáshoz szükséges olvasóközönség.

Magyarország területén az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1780-ban indult meg Rát Mátyás szerkesztésében. A lap meghatározó szerepet töltött be az akkori művelődés kibontakoztatásában (SÜLD 2001: 253–262). Az első szabadkai magyar nyelvű újság a *Magyar Hírmondó*hoz képest sokat váratott magára a fent említett hátráltató tényezők ismeretében, pontosabban 68 évet. Az 1848–49-es forradalom szükségessé tette a nagyközönség tájékoztatását a szabadságharc eseményeiről és hazafias költeményekről, amelyet Szép Ferenc szabadkai plébános vállalt magára a *Honunk Állapota* című újság 1848. november 3-ai megindításával. Az újság címéhez a következőt kapcsolták: „Hetilap a nép felvilágosítására”, amely a lap tájékoztató és magyarázó jellegére mutatott rá. Az olvasóközönségbe beletartozott minden olvasni tudó szabadkai lakos, hiszen mindenki érdeklődést mutatott a forradalom eseményeinek követésére, a nyomtatás pedig Bittermann Károly nyomdájában készült. A *Honunk Állapota* tíz számot élt meg, számai péntekenként jelentek meg (KOLOZSI 1973a: 71).

A *Honunk Állapota* 1849 januárjában megszűnt, amelyet a hasonló indíttatású és tartalmú *Közlöny Kivonata* követett még ugyanabban az évben (KOLOZSI 1973a: 71–72).

A forradalom leverése nem kedvezett az újságkiadásnak, így ismét egy kevésbé kedvező időszak következett a sajtótermékeket illetően. A *Honunk Állapota* és a *Közlöny Kivonata* után több mint két évtizedig nem jelent meg Szabadkán egy magyar újság sem (KALAPIS 2002: 14–15). Az első heti- és napilapok megjelenéséig a Bach-korszak elnyomásának hatására a lapkiadási próbálkozások nem bizonyultak tartósnak. Az 1896-ban kiadott *Hírlapjaink – A magyarországi hírlapok monográfiájában* azt olvashatjuk, hogy Szabadkán 1872-ben egy új lap, a *Politikai Folyóirat* jelent meg. A lap kiadásának évszáma valószínűleg hibásan került lejegyzésre, mivel az említett monográfiában az olvasható, hogy a szabadságharc bukását követő években Baján és Szabadkán jelentek meg az első lapok. Ennek ellentmond az a tény, hogy a zombori *Bácska* 1871-ben jelent meg. A *Politikai Folyóirat* tehát nem indulhatott 1872-ben, hanem valószínűsíthetően 1862-ben jelenhetett meg. Ez a feltételezés nem bizonyítható, amely oka, hogy a *Politikai Folyóirat*ból nem maradt fenn egy példány sem

(KOLOZSI 1973a: 73). Szerb nyelvű lap viszont megjelent a kiegyezés előtt 1864-ben, s két éven át havonta egyszer került kiadásra. Az újság címe *Ljubav* volt, szerkesztője pedig Samko Manojlović. A *Ljubav* egy családi jellegű lap volt, amelyet kézzel írtak cirill betűkkel, a papírv két oldalát két-két hasábra osztva. A lap családi jellegének ellenére közérdekű közleményeket is közölt (KOLOZSI 1973a: 74).

Az 1867-es kiegyezést követően immár kedvezőbb feltételek jelentkeztek a lapkiadást illetően, de ugyanakkor a sajtó a politika befolyása alá került (KALAPIS 2002: 15). Ekkoriban jelentek meg a térség első magyar nyelvű, vegyes tartalmú heti közlönyei: 1871-ben a *Bácska* és a *Bácskai Híradó*, 1872-ben a *Havi krónika* címet viselő politikai és társadalmi havi közlöny, 1876-ban a *Szabadkai Közlöny*, amely nevét 1880-ban *Bácskai Hírlapra* változtatta (KOLOZSI 1973b: 528–556).

Az újságolvasás szükségletté vált minden ember számára, erősödött a hírek és a problémák iránti érdeklődés. A sajtó a társadalmi élet, az emberi, főképp polgári arculat egésze, a civilizáltság és a kulturális színvonal hozzátartozója lett. A szabadkai újságírás növekedési irányával fokozatosan jelentek meg az első napilapok és politikai lapok, majd a különböző szaklapok, szakmai közlönyök, szórakoztató és művelődési újságok a már kifejlődött olvasóközönség igényeinek kielégítésére (KALAPIS 2002: 16).

AZ ELSŐ PRÓBÁLKOZÁSOK A PEDAGÓGIAI SZAKLAPOK TERÉN: *TANÜGYI LAPOK*

Az 1870-es tanévben a szabadkai iskolákat tíz iskolakerületbe osztották. A városban összesen 40 iskolaszoba működött 1089 fiúval és 739 lánnyal. A pusztákon 6 (Ludas, ludas-bibicháti, felső- és alsó-csikériai, tavankúti, kelebiai) vegyes iskola állt a tanulók rendelkezésére. Az osztályokat nemek szerint gyakran egyesítették. A városi iskolák tantermeiben egy-egy tanító oktatott: a 40 iskolaszobában összesen 16 tanítónő és 24 tanító bácsi. A nők a leányiskolákban tanítottak 24 egyesített és 4 önálló osztályban. A 44 fiúosztályból 35 egyesítve, és csupán 9 működött önállóan. Általános volt a vélekedés már akkor is, hogy az egyesített osztályok a tanulás terén károkat vonnak maguk után. Szabadkán továbbá 4 óvoda, egy zsidó és egy szerb felekezeti iskola, rajz- és zeneiskola, valamint főgymnasium állt a lakosság rendelkezésére (IVÁNYI 1892: 404–405). Szakiskolák szempontjából a város igen szegényes helyzetben állt, e tekintetben az alsófokú iparos

és kereskedelmi tanonciskolát érdemes megemlíteni (BOROVSKY 1909: 203). 1874-ben a leányok számára polgári iskola megnyitását indítványozta az iskolaszék (IVÁNYI 1892: 405).

1885/6-ban az összes városi iskolába 2643 fiú és 1908 lány volt beíratva (IVÁNYI 1892: 409), a tanköteles gyerekeknek megközelítőleg a fele. A pusztai vagy tanyai iskolák száma viszont jelentősen növekedett: 1877/8-ban Tompán és Mérgesen, 1880/1-ben Györgyénen, 1882/3-ban Alsó-Ludason, Radanovácon és Verusityen, 1883/4-ben pedig Alsó-Kelebián alakultak iskolák.

A szabadkai iskolák száma egészen 1890-ig nem emelkedett, esetleg az iskolák helyszínei más bérházakba kerültek át, vagy a tanulók létszámának megfelelően másképp csoportosították az osztályokat. A tanyai iskolák jellemzője volt, hogy vegyes osztályokban oktattak a tanítók, az iskolák városi helyiségekben vagy bérházakban kaptak helyet (IVÁNYI 1892: 407), tehát nem megfelelő oktatási környezetben folyt a tanítás. Az iskolai helyiségek célszerűtlenek és elhanyagolt állapotúak voltak. Az iskolák épületei sem pedagógiai, sem egészségügyi szempontból nem feleltek meg az elvárásoknak. A berendezés és felszerelések nem tettek eleget a követelményeknek, alig néhány iskolának volt udvara és kertje (IVÁNYI 1892: 407).

A 19. század végi oktatás kritikája, hogy az osztályok beosztása helytelennek bizonyult: egyes osztályok a tanítás kárára túl népesek voltak, akár 180–240 tanuló is járhatott egy osztályba egy tanító keze alá, máshol ugyanazokat az osztályokat aránytalanul kevés tanuló látogatta. A népesebb osztályokat szét kellett volna választani, erre a külön tanítók biztosítása vagy az iskolaterületek újracsoportosítása jelentett volna megoldást. Ezenfelül a tanyai iskolákban nem volt megszervezve az ismétlő oktatás, az ének és a testnevelés oktatására nem voltak kielégítő körülmények. A népiskola olvasni tanított, de népkönyvtár hiányában ez a tudás nehezen volt értékesíthető. A felső népiskolákat és polgári fiúiskolákat a főgymnasium alsó osztályaival pótolták (IVÁNYI 1892: 406–407).

A fentiekből látható, hogy Szabadkán a 19. század végén az oktatás területén kedvezőtlen feltételek uralkodtak. Az akkori helyi újságok áttekintésével megfigyelhetjük, hogy a tanügyi szaklapok megjelenése előtt a sajtó csak elvétve foglalkozott iskolaügyekkel, inkább a bírálatoknak adtak hangot, míg a pedagógusok felelősségteljes munkájáról alig szóltak. Csak a legfontosabb híreket közölték, tudósításaik főként a főgymnasiumban megrendezett hangversenyekről vagy egyéb ünnepi rendezvényekről, például a március 15-ei megemlékezésekről szóltak.

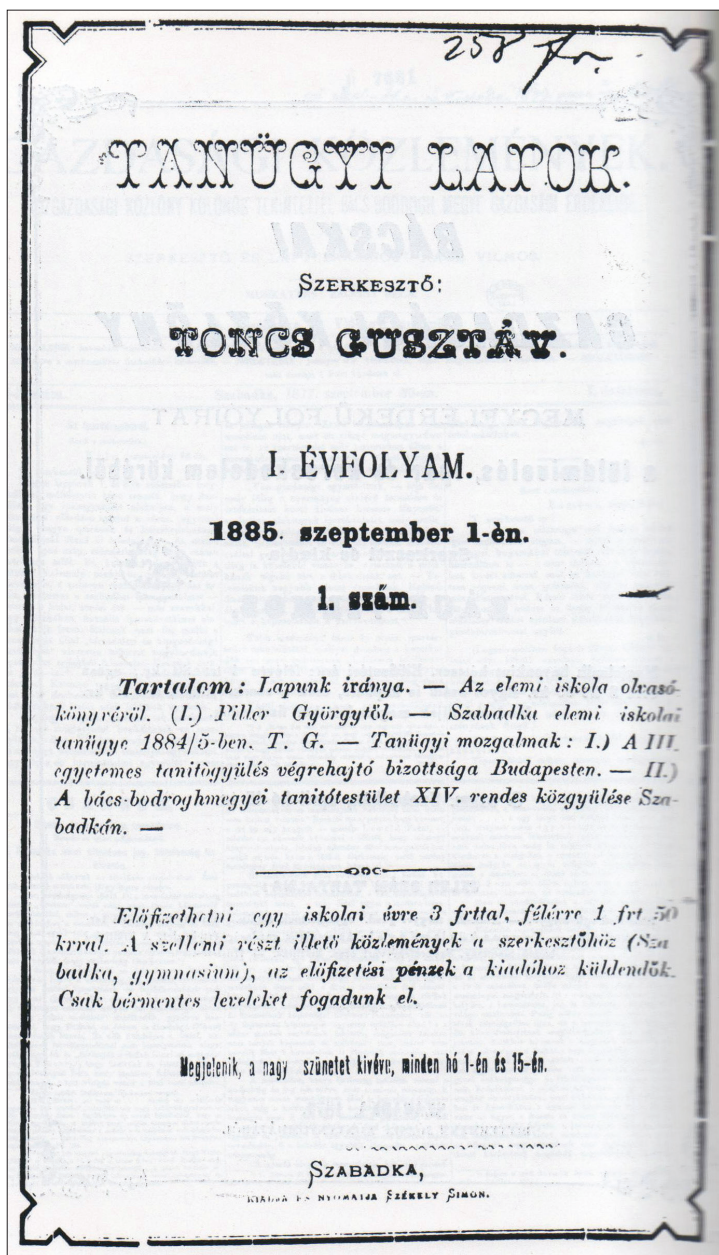
Az oktatás területén jelentkező hiányosságok orvoslásaként Toncs Gusztáv szabadkai tanár és irodalomtörténész egy megyei érdekelt-ségű tanügyi szaklap kiadását szorgalmazta. Az első próbálkozásokról a *Bácskai Ellenőr* 1884. április 13-ai számában olvashatunk, mely szerint a szabadkai tanítók és tanárok összefogásával a folyó év július 1-jén egy szaklap kiadását szerették volna megkezdeni *Bács-Bodrogh megyei Tanügy* címmel. A lap kiadása viszont csak elképzelés maradt, nem valósult meg, mivel Szabadka első pedagógiai szaklapja 1885. szeptember 1-jén indult el *Tanügyi Lapok* címmel Toncs Gusztáv szerkesztésében.

Toncs Gusztáv

A tanüggyel foglalkozó szaklap megjelenéséről így írt a *Szabadka* 1885. augusztus 15-ei számában: „A folyóíratra régóta szükség van, a mennyiben a helybeli és vidéki tanügyi viszonyok elegendő anyagot nyújtanak a megbeszélésre. Az első szám szeptember 1-jén jelenik meg” (KOLOZSI 1973b: 395–396).

A szaklap újabb számainak megjelenése a tanítási évhez igazodott: az első szám 1885. szeptember 1-jén, a tanév elején jelentkezett. Friss számokat havonta kétszer adtak ki, minden hónap 1-jén és 15-én. A lapkiadás a nyári két hónapos szünetben szünetelt. Az előfizetés ára az egész tanévre 3 frt., félévre pedig 1 frt. 50 kr. volt (KOLOZSI 1973b: 395–396).

Tanügyi Lapok. Az I. évfolyam 1. számának címoldala

Érdemes megjegyezni a viszonyítás érdekében, hogy a 19. század végén mekkora volt a tanári és tanítói fizetés. Az okleveles tanítók fizetése legfeljebb évi 600 frt. körül mozgott, az igazgatóké pedig 900 forintnyi összeget tett ki (IVÁNYI 1892: 402). A középiskolai tanárok fizetése abba a fizetési osztályba esett, amibe a minisztériumi fogalmazóké, rendőrfőparancsnokoké, járásbíróké és a királyi ügyészeké, amely évi 1200 forintról indult, és legfeljebb 1800 forintig emelkedett. Ez a fizetés lehetővé tette a középiskolai tanárság számára a középosztályhoz való tartozást (ELTE TANÁRKÉPZŐ KÖZPONT), s ezekből láthatjuk, hogy a szaklapra való előfizetés pénzügyileg elérhető volt a pedagógusok számára, kiknek szakmai kötelezettségként kellett volna tekinteni a lap követésére, hiszen elsősorban hozzájuk szólt, a tanulók helyzetén kívánt javítani.

Visszatérve a lapkiadás három központi feltételéhez, kulcsfontosságú annak a meghatározása, hogy kik voltak a *Tanügyi Lapok*, vagy általánosságban a pedagógiai szaklapok írói és olvasói, valamint hogy hol folyhatott a nyomtatás.

A szaksajtó indítója a már említett Toncs Gusztáv szabadkai gimnáziumi tanár, aki a lap megalapítása előtt is publikált pedagógiai jellegű szaksajtóban, többek között a *Magyar Pedagógiában*, a *Hivatalos Közlönyben* és a *Tanártestületi Középiskolai Szemlében* (KOLOZSI 1973b: 395). Toncs Gusztáv mellett íróként és szerkesztőként többek közt Piller György, Dudás Gyula, Balás Imre és Farkas Antal dolgozott (KOLOZSI 1973b: 397).

A *Tanügyi Lapok* nyomtatását a kezdetekben Székely Simon helybeli könyvkereskedő és nyomdatulajdonos vállalta el. Az első évfolyam 1–14. száma Székely Simon nyomdájában került kivitelezésre, azonban a 15–20. szám már Bittermann József nyomdájában készült el (KOLOZSI 1973b: 396).

A tanügyi újságok nem tartoztak a nagyközönség közkedvelt lapjai közé, mivel nem számoltak be irodalmi, társadalmi vagy politikai jellegű meglepő vagy érdekes eseményekről, nem lehetett tájékozódni belőlük az aktuális művelődési és sporteseményekről, nem volt céljuk a humor és a szórakoztatás (KOVÁCS 1971: 337–340). A tanügyi szaklapok olvasóközönségnek a társadalom szűkebb rétegét, az oktatásban dolgozókat célozták meg: iskolai igazgatóknak, tanároknak és tanítóknak szóltak. Bács-Bodrog vármegyében a 19. század végén több mint 400 iskolában mindössze 900-nál alig több pedagógus dolgozott (DÉR 1972: 153). A *Tanügyi Lapok* tehát nem az átlagolvasóhoz szólt, hiszen őket kevésbé érdekelték az oktatásügyet hátráltató

körülmények, ezek pontos felmérésének és javításának lehetőségei. Holott hozzá kell tenni, hogy az iskolahelyzet Bács-Bodrog megyében akkortájt nem volt kielégítőnek nevezhető. A pedagógiai szak-sajtó megérdemelte volna a nagyközönség figyelmét, hisz nem volt mindegy akkortájt sem, hogy a fiatalok oktatása és nevelése milyen körülmények között, kik által megy végbe.

A *Tanügyi Lapok* kitűzött feladatait a legelső szám *Lapunk iránya* című vezércikkében fogalmazták meg: „Bizonyításra nem szoruló tény, hogy vidékünk tanügye az utóbbi időben örvendetes haladást mutat fel. Azonban az inkább rohamos, mint mélyreható fejlődés egyes jelenségei arra figyelmeztetnek, hogy szükség van egy kizárólag helyi érdekű tanügyi közlönyre, mely a mellett, hogy fő célja vidékünk tanügyi viszonyait minden törvényes eszközzel emelni, a tudományos cél szolgálatában is áll, de leginkább oly eszméket fejtegető közleményeket fogad magába, melyek vidékünk tanügyi kívánalmainak kifejezését s bajainak orvoslását célozzák” (KOLOZSI 1973b: 396).

A vezércikk arra a tényre mutatott rá, hogy a *Tanügyi Lapok* elsősorban a helyi oktatási problémákat szerette volna megoldani, majd megfelelő fejlesztéseket eszközölni. A pedagógusok tisztában voltak azzal, hogy az oktatás mely összetevői igénylik a fejlesztést, de az ehhez szükséges morális támogatást a nagyközönségtől kellett megszerezniük, hogy legalább megfogalmazódjon az igény a változtatásra. A konkrét cselekvések már Szabadka hatóságának hatáskörébe tartoztak, kik a népnevelés fontosságát már régóta belátták a kisdédóvó-intézetektől a tanítóképzésig (BOROVSZKY 1909: 203). Az oktatásügy szánandó állapota nem volt összeegyeztethető Szabadka szabad királyi városi rangjával. A gimnáziumba kevesen jártak, ezért elrendelték, hogy minden polgár fia látogassa az elemi és a „grammatikális” iskolát, a legjobb tanulónak 100 forintos jutalomdíjat is kitűztek (BOROVSZKY 1909: 186). A rendelet sikeresnek bizonyult, hiszen a 19. század végén a vidéki polgári családok gyermekeiket a polgári életmódnak eleget téve gimnáziumba írtatták.

Az oktatás sajátos helyzetéről, a többnyelvű környezetről a *Lapunk iránya* című vezércikk a továbbiakban így folytatódik: „Aztán nem szabad felednünk, hogy iskoláink jó részben nem magyarok; vannak vegyes ajkúak, de vannak teljesen nem magyar nyelvűek is. Az állami törvény és a gyakorlati élet szempontjából egyaránt kívánatos, hogy nem magyar ajkú polgártársaink minél többen s minél jobban beszéljék a magyar nyelvet. A törvény keretén belül jogunk van minden oly dolog megvalósításáért működni, mely tanügyi viszonyaink

javulása érdekében felhasználható. S mivel nem habozunk kimondani, vidékünkön a magyar nyelv a népiskolákban nincs teljesen jogaihoz juttatva: küzdeni fogunk vidékünk tanügye magyarosodásáért is. Újra mondjuk, hogy a törvény keretén belül, a tanügy érdekében, mert azon eszmékhez, melyeket a magyar nyelv oktatásához, mint politikai ügyhöz hozzá szoktak fűzni, semmi közünk.

Szükséges továbbá, hogy a társadalom és az iskola egymással közelebbi összeköttetésben legyenek, ami csak az által válik lehetővé, ha az őket elválasztó akadályok megsemmisíttetnek, mint a közöny és félszeg felfogás; azért folyóiratunk e tekintetben igyekszik felvilágosítani a közönségét” (BOROVSKY 1909: 396–397).

Az oktatás a mindennapok kísérője. Egy pedagógiai szaklap témái nemcsak az oktatás területén elért eredmények bemutatásáról szólhatnak, hanem az óvodai, kisiskolás, középiskolai, szakmai és felsőoktatásról, a tantárgyak módszertani problémáiról, az oktatás és nevelés kölcsönhatásáról, az iskolán kívüli tevékenységekről, az iskola egészségügyi kérdéseiről, különleges iskolákról a fogyatékkal élő gyerekek számára, gyermeklélektanról, iskolaszociológiai problémákról, a család és az iskola kapcsolatáról stb. A pedagógiai sajtó úgy foglalkozik az iskolák, tanárok és diákok mindennapjaival, hogy közben tükrözi a társadalom sajátos valóságát (KOVÁCS 1971: 337–340). Természetesen a fő célkitűzések között szerepelt még az időnkénti pedagógiai munkák ismertetése és bírálata, a tanügyet érintő törvények és rendeltetések ismertetése, valamint a tudományos kérdések fejtegetései, emellett a közölt írások témájaként gyakran felmerültek a tanügy érdekeinek, az iskolák jelenlegi állapotának és jövőjüknél a taglalása (KOLOZSI 1973b: 397). Ezek mind olyan témák, amelyek túllépnek az iskolák határain, és nemcsak az oktatókat, hanem minden embert, a társadalom egészét érintik, ezért is kellett küzdeni a lakosság körében kialakult érdektelenség ellen. Ez a közöny nem a szegényekre vonatkozott, hanem a társadalom tehetős rétegére. Töncs a *Tanügyi Lapok*ban publikált több cikkét a közöny feloldása érdekében írta, egyre nyersebben és nyíltabban fejtve ki véleményét: „Kell-e mondanunk, hogy a kultúra létét nem a malmok száma, nem a lovak nagysága, szépsége, nem az agrárfuttatások [...] bizonyítják, hanem erkölcsi tőkénk nagysága, fejlettsége, az értelmi erők műveltsége, a tudományosság, a magyar hazafiasság, amelynek corollariuma az öntudatosság és önzetlenség...” (DÉR 1975: 154).

A *Tanügyi Lapok* szerkezeti felépítését tekintve, a lapban szerepelt a *Folyóirat- és lapszemle*; a *Különfélék* rovat a tanüggyel kap-

csolatos, más helységek híreivel, továbbá a *Szerkesztői üzenetek* című rovat, amelyben a szerkesztőség a beérkezett levelekre válaszolt. A tanév végén pedig külön mellékletet készítettek az egész éves tartalomjegyzékről (KOLOZSI 1973b: 397–398).

A szaklap cikkei a szakmai megnyilatkozások mellett sokszor társadalombírálatokat és az oktatásban akkoriban fellelhető problémákat fogalmaztak meg. Farkas Antal szegedi főreáliskolai tanár *Leányiskolák* című tanulmányában a hazai leányiskolákat bírálta, melyek meglátása szerint inkább az úri fényűzésre nevelték a lányokat a műveltség és a tudás megalapozása helyett (DÉR 1975: 155). A kor polgári szellemisége leginkább a külsőségekben merült ki, a megfelelő illem gyakorlásával. A polgári családokban a nők családon belül betöltött szerepe módosult. A férfi vált egyértelműen a „kenyér keresőjévé”, míg a nő eltartottá. Mivel az élet két tere, a munka és az otthon elvált egymástól, a nő társadalmi életének tere a lakásra korlátozódott. Feladata a háztartás és a gyermeknevelés volt, úgy, hogy meleg fészket biztosítson, és kiszolgálja férjét. Amennyiben az anyagi helyzet megengedte, házvezetőnőt, cselédet, dajkát, nevelőnőt alkalmaztak az otthoni teendőkre, s a ház asszonya mindössze az ellenőrzést gyakorolta. Farkas ebben az írásában nemcsak az ő szemében elvárt, művelt és gyakorlatias asszonyeszményt fogalmazta meg, hanem a nők kiszolgáltatott helyzetét is kritizálta.

Zajzon Dénes egy tanulmányában már akkor is bírálta a botbüntetés gyakorlatát, mely büntetés szerinte a gyermekek erkölcsi és szellemi épségét károsítja (DÉR 1975: 155). A nevelés során a jutalmazás és a büntetés elengedhetetlen, segítségükkel tanulják meg a gyerekek, mi a jó és mi a rossz. A büntetés nem feltétlenül fizikai bántalmazást jelent a nevelés során, mivel sok esetben nem szükséges, sőt kerülendő bármiféle fizikai bántalmazási forma.

Az említett tanulmányok azon tipikus írások közé tartoztak, amelyek nem feltétlenül csak a szakmabelieknek, hanem a tágabb olvasóközönségnek is szóltak, valamely hibás gyakorlatra felhívva a figyelmet. A didaktikai jellegű tanulmányok többnyire egy új, innovatívabb módszert, eljárást ismertettek meg az olvasókkal, mint például Pozsonyi Béla, aki életszerű tanítási lehetőségeket mutatott be *Fröbel Frigyes és a természet* című cikkében (DÉR 1975: 156). Fröbel a játéknak az egyén személyiségfejlődésében játszott szerepét, jelentőségét ismerte fel, amelyet a kor módszertana háttérbe szorított. A játékokhoz eszközöket, úgynevezett adományokat ajánlott, ami lehet egy labda, golyó, kocka, henger, építő pálcikák, lapok, papír-

szalagok stb., valamint fejlesztő hatásúnak vélte és ajánlotta a papírhajtogatást. Toncs *A magyar nyelv tanítása mondattani alapon* című tanulmányában az anyanyelv mondattani alapokon való tanítását szorgalmazta (DÉR 1975: 156). Emellett tanulmányok foglalkoztak a betűismertetés és az olvasás módszereiről, az anyagi és technikai feltételek színvonalával, a környékbeli települések tanügyi szervezésével stb. Az ilyen témájú értekezések megismertették a pedagógusokat az oktatáselmélet és -gyakorlat újításaival, gyakorlatiasságuk által az elavult eljárások fejlesztését szorgalmazták, felismerhetővé váltak általuk az innovációkban rejlő lehetőségek.

A *Tanügyi Lapok* a szabadkai tanügyi szaksajtó egyeduralma és a céljait megfogalmazó, *Lapunk iránya* címet viselő vezércikkében megfogalmazottak ellenére is kiadási problémákkal küszködött az indulásától fogva. Az 1886. április 1-jén megjelenő 15. számától kezdve nyomdát váltott, mert a korábbi nyomdász, Székely Simon lemondott a kiadásról, mivel a folyóirat bevételei nem fedezték a kiadás költségeit (KOLOZSI 1973b: 397).

Toncs Gusztávnak a folyóirat melletti kiállása példaértékűnek tekinthető. Hangoztatta, hogy a városnak és vidékének szüksége van egy ilyen tartalmú és irányú folyóiratra, ezért a kezdeti pénzügyi problémákat saját bevételeiből fedezte. A szaklap további folytatása érdekében felhívást közölt a helyi lapokban (KOLOZSI 1973b: 397). Csak a tanügy dolgozóinak támogatásában bízhatott, hiszen nekik és róluk szólt a lap, az ő érdekeiket szolgálta. A lap megmentésére megszervezett értekezlet viszont nem a várt eredményeket hozta.

„A *Tanügyi Lapok*, Toncs Gusztáv gymnasiumi tanár szerkesztése alatt megjelenő folyóirat érdekében dicséretre méltó mozgalmat indított a helybeli gymnasiumi tanári testület – írja 1886. április 25-én a *Szabadkai Hírlap Különfélék* című rovatában. – A közönség pártolásának hiánya ugyanis arra indította a hivatásáért lelkesülő tanári testületet, hogy f. hó 21-ére a Hungária szállóban tartott értekezletre hívta egybe a helybeli tanárokat, képezdei és népiskolai tanítókat és tanítónőket oly célból, hogy a lap érdekében valami üdvöset határozzon. A nemes szándék azonban egyelőre nem valósulhatott meg, mert alig jelentek meg tíznél többen. Új értekezletet hívatott egybe szombatira. Óhajtandó volna, hogy ezen új értekezleten a meghívottak kivétel nélkül jelennének meg, és határoznának valamit a Tanügyi Lapok érdekében, mert sem a szerkesztő dicsérendő törekvése, sem a hiányt pótló lap nemes iránya nem érdemlik, hogy a lap pártolás és részvétel hiányából szűnjön meg” (KOLOZSI 1973b: 397–398).

A helybeli tanítók és tanárok érdektelenségét jól mutatja, hogy igen kevesen értették meg a lap helyzetének válságát, és tettek intézkedéseket a segélyhívását meghallva. A *Szabadkai Hírlap* következő számában már arról számolt be, hogy az újabb értekezleten ismét kevesen jelentek meg, de végül mégis megszületett egy határozat, amelyben egy tizenkét tagú bizottságot állítottak fel tanárokból és tanítókból, rájuk bízva a lap szerkesztését. A bizottság élére a felelős szerkesztő került (KOLOZSI 1973b: 397–398), így tovább folytathatta a *Tanügyi Lapok* kiadása.

Az első évfolyam utolsó, pontosabban 20. számának vezércikkében jelentették be az I. évfolyam befejeztét, és az arra vonatkozó terveket, hogy a tanév kezdetével, szeptember 1-jétől tovább folytatódik a szaklap a II. évfolyammal. Nem feledkeztek meg az év közbeni költségvetési problémákról sem, amelyekről azt írják, hogy a tanárok áldozatkészsége által tudták túltenni magukat rajtuk. Egy értekezlet alkalmával Toncs Gusztáv lemondott a szerkesztési és szervezési előmunkálatokról, a már 11 tagú választmány ideiglenes vezetésével Balás Imrét bízták meg (KOLOZSI 1973b: 397–398). Balás Imre osztotta Toncs Gusztáv elveit, miszerint a vidéknek szüksége van közoktatásügyi lapra, és ezután ő is mindent megtesz a fennmaradásért. Immáron a Bács-Bodrog megyei községi tanítóegyesület az összes népiskolájával és középiskolájával támogatta a lapot, és készültek az új tanévvel kezdődő második évfolyamra (KOLOZSI 1973b: 397–398).

Azonban hiába a kitartó támogatók és vezetőség, a *Tanügyi Lapok* csak egy évfolyamot élt meg. Arról nincs pontos információ, hogy az ígért támogatásból lett-e valami, vagy esetleg valami más okozta a lap kiadásának beszüntetését. A *Tanügyi Lapok* tehát mindössze húsz szám kiadását élte meg, első száma 1885. szeptember 1-jén, utolsó száma pedig 1886 júniusában jelent meg (KOLOZSI 1973b: 552).

Annyi bizton állítható, hogy a *Tanügyi Lapok* úttörő volt a 19. század közoktatásügyi szakajtójának terén, amellyel stabil alapokat biztosított a későbbi, tanüggyel foglalkozó szaklapok számára. Rövid működéséből fennmaradt számai az Országos Széchényi Könyvtárban találhatóak meg.

ÚJABB PEDAGÓGIAI LAP SZABADKA ÉLETÉBEN: A TANÍTÓSZÖVETSÉG

A századfordulóra Szabadka lakossága 83 593 főre növekedett, népesség tekintetében az ország városai közül a harmadik helyet foglalta el (BOROVSKY 1909: 197). A város társadalmi szerkezete is

jelentősen átalakult. A lakosság 40%-a már mezőgazdaságon kívüli, főképp ipari és kereskedelmi tevékenységekben dolgozott, a cselédek és napszámosok aránya erőteljesen lecsökkent, az értelmiség kezdett megerősödni. Magyarul 61 220 ember tudott beszélni, írni és olvasni pedig a város 35 025 lakosa (BOROVSKY 1909: 197). Ezeket az adatokat az 1900-as évi népszámlálás eredményeképp ismerjük, amely pontossága megkérdőjelezhető, hiszen ezek a felmérések főként az iskolák nyilvántartásait tartották szem előtt, a különleges feltételeket figyelmen kívül hagyva, például azokat a személyeket, akik az írást és az olvasást iskolán kívül sajátították el. Ennek ellenére a feljegyzett statisztikai adatok kiváló lehetőséget nyújtanak az arányok meghatározására, mely szerint az 1900-as évek elején Szabadka lakosságának a háromnegyede beszélt magyar nyelven, akiknek több mint a fele írni és olvasni is tudott.

Az oktatás minőségi javításának érdekében újabb iskolákat nyitottak meg Szabadkán: 1892-ben négyosztályú polgári fiúiskola nyílt Polgári Iskola néven, amely egészen a felszabadulásig, 1945-ig a Makszim Gorkij utcában, a mai matematikai-nyelvi gimnázium épületében kapott helyet (SZEKERES 1975: 39). 1905-ben az előkelőbb családok lányai számára egy évfolyamos felsőbb leányiskolát állítottak fel, mint magániskolát (BOROVSKY 1909: 203).

Szabadka városában a 20. század elején egy általános előrehaladás volt megfigyelhető, amely nemcsak az oktatásra, hanem a lapkiadás területére is kiterjedt. Az 1900-as évek elején Szabadkán pezsgő sajtóélet folyt, igazi hírlapírói központ alakult itt ki. A *Tanügyi Lapok* megteremtették a kedvező feltételeket egy újabb tanügyi szaklap indulásának, amelyet tovább emelt az értelmiségi réteg megerősödése, valamint a szabadkai írni-olvasni tudó lakosok arányának pozitív növekedése. Egy pedagógiai szaksajtó indításának igénye 1901-ben a *Szabadka és Vidéke* című újság február 3-ai számában is kifejtésre került: „Tanügyi lap Szabadkán. A vármegyei tanítóegylet központi elnöksége évi 1200 koronát ajánl fel egy Szabadkán szerkesztendő havi közlönyre. A megjelenés után majd bővebben foglalkozunk a lappal, s még eddig nem ismert szándékával” (KOLOZSI 1973b: 429). Egy, a tanüggyel foglalkozó új szaksajtó számára a megígért pénzbeli támogatás pozitív kilátásokat jósolt, hiszen a *Tanügyi Lapok* kiadói folyamatosan finanszírozási gondokkal küszködtek. Az év folyamán meg is jelent az új pedagógiai szaklap első száma, 1913. július 1-jén, amely a *Tanítószövetség* címet kapta. A szaklapot minden hónap első felében, tizenhat oldalon adták ki a tanév minden hónapjá-

ban. A felelős főszerkesztő feladatkörét Parcsetich Ernő zombori nyugalmazott tanító vállalta magára, a kiadótulajdonos a Bács-Bodrog megyei Tanítószövetség volt, a nyomtatás pedig a szabadkai Lipsitz és Lampel cég nyomdájában zajlott (KOLOZSI 1973b: 427). A lap eladási ára 10 fillér volt, de a tanítószövetség tagjai tagilletmény fejében ingyen megkapták (KOLOZSI 1973b: 428). A Lipsitz és Lampel könyvnyomda 1913. szeptemberi, munkakapacitásukról szóló bejelentéséből kiderül, hogy a *Tanítószövetséget* 1300 példányban nyomtatták (KOLOZSI 1973b: 515).

A lap indulásának pontos dátuma a mai napig vitatott. Kemény György az általa készített magyarországi időszaki sajtó bibliográfiájában arról ír, hogy a *Tanítószövetség* korábban, 1912 januárjában indult, 1913. július 1-jén pedig a második évfolyam kiadása vette kezdetét. Kutatása szerint a lap már az előző években is megjelenhetett, esetleg nem szabadkai székhellyel (KOLOZSI 1973b: 427–428). Viszont Parcsetich Ernő 1913. június 26-án jelentette Szabadka polgármesterének, hogy július 1-jétől kezdve jelenik meg a *Tanítószövetség* (KOLOZSI 1973b: 427).

Az 1913. július 1-jei szám *Beköszöntő* című cikke magyarázatot ad arra, hogy miért ez a második évfolyam. Az írás szerint korábban létezett egy ugyanezt a címet viselő lap, amelyet Göndör Ferenc szerkesztett, akinek a letartóztatása alatt a lapkiadás szünetelt. Arról nincs pontos adat, hogy az említett lap hol és mely években jelent meg, de a megjelenés dátumát 1909 előttire teszik (KOLOZSI 1973b: 428), amely ellentmond a Kemény György általi feltételezésnek, hogy a *Tanítószövetség* 1912-ben indult el.

Ismerve az előző pedagógiai lap kiadási helyzetét, nem meglepő, hogy Parcsetich Ernő a *Tanítószövetség* második évfolyam 1. számának *Beköszöntőjében* rögtön egy felhívással fordult a tanítók felé, hogy lépjenek be a tanítószövetségbe a tanítók tekintélyének és anyagi boldogulásának érdekében (KOLOZSI 1973b: 428). A cikk a továbbiakban tüzetesen részletezi nemcsak a tanügy akkori helyzetét, hanem az egész oktatás jövőbeli megreformálását: „Az iskola érdekében kívánjuk a tanítók önállósítását, valamint hazafias, vallásos, erkölcsös működésének teljes szabadságát, mert szolgálkat, alacsony, félkegyelmű lelkeket nevelnek a szolgálalkúségben, morzsákon tartott, csúszás-mászásra, talpnyalásra kikészített, mindenre eszközül alkalmas tanítók” (KOLOZSI 1973b: 429). A tanításnak mindig a tanulókból kell kiindulnia, a tanulók szükségleteit kell figyelembe vennie. A modern pedagógiai irányzatok humanista beállítottságú didaktikán

alapulnak, amelyek a tanulókat helyezik a középpontba. A nevelés főbb területeihez a testi, értelmi, erkölcsi, esztétikai és a munkára való nevelés tartoznak, ezeknek a fejlesztése a cél. Emellett az oktatási intézmények alapvető célja, hogy a tanulók kreatív személyiséggé váljanak, hogy képessé váljanak az önálló ismeretszerzésre és tanulásra. A *Tanítószövetség Beköszöntője* éppen ezt az igényt fogalmazta meg, hogy az oktatásnak szüksége van az innováció felé való első lépések megtételére. Az elmondottakból kitűnik, hogy a *Tanügyi Lapok* megjelenését követően több figyelem terelődött az oktatásra, Szabadka nagyobb pénzeszközöket használt fel a költségvetéséből az oktatásügy területén jelentkező lemaradás javítására: a iskolák felszereltségének, körülményeinek fejlesztésére, új iskolák megnyitására a növekvő iskoláztatási igény kielégítésére. De ezzel a fejlődéssel egyidejűleg a tanulókhoz való hozzáálláson is fejleszteni kellett.

A szaklap tartalmában teljes mértékben elhatárolódott minden személyeskedéstől és politikai befolyásolástól, a fő hangsúlyt a tanügyi és társadalomtudományi közlemények, valamint az ezeket tárgyaló ügyek kapták (KOLOZSI 1973b: 428). A közleményeket tárgyilagosság jellemezte, tartózkodtak a kihívó állásfoglalásoktól. A lap foglalkozott még egyéb, a tanügyet és a tanügyi dolgozókat érintő témákkal, mint a tanítók vakációjával, a tanítói mellékjövedelemmel, a fizetésrendezési törvény módosításával, az új nyugdíjtörvénnyel (KOLOZSI 1973b: 429) stb. Számos panasz, egyesületi híradás, tiltakozás került megfogalmazásra a *Tanítószövetség* lapjain, amelyekben a tanügyi dolgozók munkájának megbecsülésének hiányáról és a növekedő elégedetlenségről szóltak. A pedagógus pályát a 20. század elején jelentéktelen hivatásnak tekintették az orvosokhoz vagy jogászokhoz viszonyítva, mivel nincs a munkájuknak „kézzelfogható” eredménye. Ez a hozzáállás a mai kor társadalmát is hasonlóképp jellemzi. A pedagógusokról azt tartották és tartják a mai napig is, hogy a napi munkaidejük mindössze pár óra, nyáron pedig a diákokkal együtt nyári vakációra mennek. A pedagógusokat érintő lekicsinylő véleményen változtatni kellett, beláttatni az emberekkel, hogy a pedagógusi munka milyen nagy felelősséggel jár. A tanítói és tanári fizetés értéke a modern közoktatás egyik legtöbbet tárgyalt kérdésének számított, a fizetések nagysága szintén a megbecsülés hiányát mutatta. A népoktatási törvény jóformán csak a létminimumot szabta meg, amelyeken az újabb fizetésrendezési törvények bevezetése csak a pénzromlással való lépéstartást jelentette (KELEMEN 2007: 119). A *Tanítószövetség* fennállásának idején a tarthatatlan gazdasági helyzetről is cikkezett, és

sürgették a fizetésrendezés megreformálását. A szaklap lehetővé tette a nyilvánosság előtti megnyilatkozásokat, a tanártestületek összefogását. 1911 áprilisában tömeggyűléseket szerveztek Budapesten és számos vidéki városban, köztük Szegeden is, amelyeken a közoktatás reformkérdéseit, valamint a tanító- és tanártársadalom egzisztenciális problémáit tűzték napirendre. 1911 augusztusában több száz fővárosi és vidéki tanítót mozgósító közgyűlést rendeztek. Ezek a mozgalmak főként Budapesten zajlottak le, de a vidéki szaklapok tudósítottak az események haladásáról. Az eredmény végül a tanítói és tanári fizetések részleges rendezése lett, ami az időközben rohamosan gyorsuló inflációhoz képest ismét mindössze a létminimumhoz igazította a pedagógusok bérét (KELEMEN 2007: 119–121). A nyugdíj kérdése is heves vitákat váltott ki a pedagógusok körében. A pedagógusok nyugdíjazására jogosultak körét folyamatosan bővítették: az 1891-es törvénymódosítással kiterjesztették a nyugellátásra és gyámolításra jogosultak körét a kereskedelmi és ipari iskolák tanítóira, 1894-ben pedig a középiskolák és a jogakadémiák tanárait. Végül az 1914. évi XXXVI. törvénycikk „a nem állami tanárookra” és azok özvegyeire és árváira is érvényesnek mondta ki a nyugdíjazást (KELEMEN 2007: 97). Annyi megállapítható, hogy legalább a nyugdíjazás területén hozott új törvények kedvezően alakultak a pedagógusok számára, míg a béremelések kieszközléséért folyamatosan küzdeniük kellett.

A *Tanítószövetség* fennmaradt példányai arról tanúskodnak, hogy a lap kiadása nem élt meg hosszú életet a kezdeti lelkesedés és támogatás ellenére. Az 1913-as indítás utáni évben, a 1914. júniusi, azaz a 6. száma volt az utolsó, amelyre az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt példányaiból tudunk következtetni (KOLOZSI 1973b: 552).

A polgármesteri hivatalnak tett jelentések szerint, a megszűnés évében a *Tanítószövetség* kiadója Ispánovits Mátyás szabadkai tanító lett, azonban ezek a módosítások alig léphettek életbe, ismerve a megszűnés időpontját. Ispánovits Mátyás 1915. március 8-án a polgármesteri hivatalnak benyújtott bejelentésében 1914. július 1-jétől kezdődő beszüntetésről ír a világtörténelmi nagy idők miatti szünet indoklásával (KOLOZSI 1973b: 429). A háború után folytatni kívánták volna a lapkiadást, viszont ez már nem valósult meg. Ez nem meglepő, hiszen Magyarország hírlapjainak száma a világháború végére drasztikusan, legalább a felére csökkent, az 1913-as év 757 hírlapjához képest ez a szám 1920-ra 305-re fogyatkozott (KEMÉNY 1942: 10), a folyóiratok pedig 1411-től (1913-as adat) 652-re (1920-as adat)

(KEMÉNY 1942: 20). A folytatásnak az 1918-ban bekövetkezett országcsonkítás sem kedvezett.

ZÁRÓSZÓ

A 19. század végén és a 20. század elején pezsgő sajtóélet folyt Szabadkán, a város Bács-Bodrog vármegye hírlapírói központjává fejlődött ki. Szabadkán a sajtó helyzetét, lapjai fennmaradását, működési körét, irányvonalát a helyi társadalom polgárosultságának foka, nemzetiségi összetétele és az ezekre reflektáló politika határozta meg (KALAPIS 2002: 18).

A város lakossága többnemzetiségű lakosokból tevődött össze, a magyarságon kívül éltek itt németek, tótok, oláhok, rutének, horvátok, szerbek, bunyevácok stb. A vallás tekintetében sem volt egységesség, a helyi polgári réteg pedig éppen csak a századforduló táján szilárdult meg. Ez a több szempontú lakossági széthúzás nagy akadályokat állított fel a sajtó érvényesülésének.

Egyik területtel foglalkozó szaksajtó működtetése sem bizonyult egyszerű feladatnak, hiszen nagy igényeknek, követelményeknek kellett eleget tenni. A szaksajtó szerkesztőinek folyamatosan arra kellett törekedniük, hogy kialakítsanak egy tágabb olvasókört egy olyan időben, amikor a társadalom éppen csak elkezdte felismerni az újságolvasás szükségességét.

A tanügy helyzete akkoriban számos szempontból kedvezőtlennek bizonyult. Az oktatás egy olyan fontos terület, amely az élet minden területén befolyásolja a felnövekvő nemzedék életét, sikerességét. Az az újságírói hozzáállás, mely csak tények közlésében merül ki, hibás felfogás, amellyel a problémákat és a javításra, fejlesztésre szoruló meglévő gyakorlatot és azok körülményeit elhallgatják. Hogyan is tudnánk változtatni olyan dolgokon, melyekre nem hívjuk fel a figyelmet, kínálunk rájuk megoldási lehetőségeket. Nem meglepő, hogy a szándék az oktatás minőségének javítására Bács-Bodrog megyében a tömegtájékoztatási eszközök által a megfelelő hozzáállás híján nem jutott el a nagyközönséghez, így általános közöny jellemezte az emberek szemléletét. A tanügyi szaklapok egyik fő célja – amely sikeresnek is bizonyult – pont abban fogalmazódott meg, hogy az iskolákban uralkodó kiábrándító helyzetre felhívják a lakosság figyelmét. Megjelenésüknek köszönhetően Szabadkán és környékén kialakult egy, a tanügy helyzetével foglalkozó és érdeklődő olvasóközönség, amely a későbbiekben alapot biztosított az oktatás ügyeit és haladását tár-

gyaló szaksajtó létjogosultságának. Az oktatásügy kiábrándító helyzetét felismerve, a század végén rendeletet hoztak 7 iskola építésére és kibővítésére Szabadkán, mindemellett bevezették a váltakozó rendszerű oktatást. A város kiadása az elemi iskolákra és óvodákra az évek folyamán növekedő tendenciát mutatott: 1880-ban 53 836 forintra, 1884-ben már 77 000 forintra, 1889-ben 80 000 forintra emelkedtek a kiadások, s a város összes kiadásainak hetedét tették ki (KOLOZSI 1973b: 407–409).

Tanulmányomban fontosnak tartottam a tárgyalta kor oktatási helyzetének – az iskolák számának, felszereltségének, a pedagógusok létszámának, a pedagógusi hivatáshoz való hozzáállásnak – részletes bemutatását, hiszen mindezek ismeretében válnak igazán értékelhetővé a *Tanügyi Lapok* és a *Tanítószövetség* íróinak és szerkesztőinek egész Bács-Bodrog vármegye oktatásügyéért tett fáradozásai.

A leírtakból látható, hogy a kezdeti nehézségek megoldásával, a támogatás hiányának leküzdésével és a korabeli magyar olvasóközönség gyarapodásával az említett lapok nem kerültek sokáig az olvasók kezébe. Nemcsak az anyagi nehézségekkel kellett megküzdeniük, hanem az emberek szemét is fel kellett nyitniuk a tanügyi szaklapok megjelenésének létjogosultságára, közvetítő szerepére. Azt gondoljuk, hogy egy szaklap csak egy célzott közönségnek, ez esetben az oktatás területén foglalkozó embereknek szól, csak őket érinti. A *Tanügyi Lapok* fennmaradásának legnagyobb gátló tényezőjének ezt a jelenséget tartom, míg ez a *Tanítószövetség* esetében a kiadás ideje volt, hiszen az első világháború gátat szabott a további terveknek és a lapkiadásnak, mely végeztével a sajtótörténet fejlődésének új fejezete vette kezdetét.

IRODALOM

- BITTERMANN Károly 1847. *Szabadkai Naptár vagy Közhasznú Kalendárium a két magyar haza számára, Krisztus Urunk születése után 1847-ből 365 napokból álló közönséges évre*. Szabadka, Bittermann Károly betűivel
- BOROVSKY Samu szerk. 1909. *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye I–II*. Budapest, Országos Monográfia Társaság
- DÉR Zoltán 1972. Tócs Gusztáv, a pedagógus = *Létünk* 3–4.
- ELTE TANÁRKÉPZŐ KÖZPONT <http://tkk.elte.hu/a-magyar-tanarkepzes-torteneti-attekintese/> (Letöltés ideje: 2016. december 07.)
- IVÁNYI István 1892. *Szabadka szabad királyi város története*. Szabadka, Bittermann József könyvnyomda

- KALAPIS Zoltán 2002. Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei (1848–1998) = *Létünk* 1–2.
- KELEMEN Elemér 2007. *A tanító a történelem sodrásában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Pécs, Iskolakultúra
- KEMÉNY György 1942. *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtár
- KOLOZSI Tibor 1973. A szabadkai sajtó hőskora = *Üzenet* 3.
- KOLOZSI Tibor 1973. *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka, Életjel
- KOVÁCS Nemere 1971. Tanügyi Újság = *Korunk* 3.
- NÉMETH Ferenc 2015. *Elfelejtett arcok, történetek, események. Szép Ferenc és a Honunk Állapota*. Szabadka, Grafoprodukt
- PETKOVICS Kálmán 1973. Régi szabadkai újságok = *Üzenet* 7–8.
- SÜLD Erzsébet 2001. Magyar Hirmondó. Az első magyar nyelvű újság rövid története és repertóriumának webes alkalmazása = *Könyvtári Figyelő* 2.
- SZEKERES László 1975. *Szabadkai helynevek. Helytörténeti kézikönyv*. Szabadka, Életjel Kiadó

The first journals of pedagogy at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in Subotica

The conditions for the evolution of journalism and publishing gradually developed in Subotica, while greatly falling back in time in comparison to other parts of Hungary. The first local paper in Hungarian, the *Honunk Állapota* was published with a 68-year-old delay compared to *Magyar Hirmondó*, which was first published in 1780. When analyzing any newspapers from any era, the most important factors are actually the journalists, editors and the readers. In case we want to provide answers to the question who these people were, we have to reflect on those historic events which made it possible to provide grounds for the development of journalism. The *Tanügyi Lapok* and *Tanítószövetség* were the first journals of pedagogy in the area, and they were the pioneers of professional journalism in the Bácska area around the turn of the previous century. We have to take into consideration that both these journals began with their work at the dawn of professional journalism, when only few actually read papers at all. This study follows the short life of the above mentioned papers and presents the circumstances under which they were published with a reflection on the social and historic conditions of the era.

Key words: publishing history, professional journals, Subotica, *Tanügyi Lapok*, Gusztáv Töncs, *Tanítószövetség*, Ernő Parcsetich

Prvi prosvetni stručni glasnik na kraju 19. veka i na početku 20. veka

Uslovi za postojanje novinarstva i izdavaštva su se postepeno razvijali u Subotici, pri tom pokazajući zaostalost u upoređenju sa centralnim delovima Mađarske. Prvi lokalni list na mađarskom jeziku, *Honunk Állapota* se pojavio sa 68 godina

kašnjenja u poređenju sa *Magyar Hírmondó*, čiji prvi broj je izdat 1780. godine. Tokom analize bilo kog lista iz bilo koje dobi, najbitniji faktori su zapravo sami novinari, urednici i čitaoci. Ukoliko želimo da damo odgovore na pitanja ko su pomenuta lica, moramo se osvrnuti na neke istorijske događaje, koje su omogućile razvoj istorijata novinarstva. Listovi *Tanügyi Lapok* i *Tanítószövetség* sa kraja 19-og i početka 20-og veka, kao prvi stručni pedagoški glasnici, se mogu smatrati pionirima u životu stručnih listova današnje Bačke. Moramo uzeti u obzir da su oba posmatrana pedagoška stručna lista počeli sa svojim radom na samom začecu izdavaštva takvog tipa u regiji, kada su izdavanje knjiga i novina bili na samom svom početku i kada je samo uzak sloj stanovništva zapravo i čitao. Ovaj rad prati kratak život pomenutih izdanja, okolnosti i osnovne uslove pod kojima su se ova dva stručna lista izdavala uz prikaz tadašnjih društvenih i pedagoških okolnosti.

Ključne reči: istorijat izdavaštva, pedagoški stručni listovi, Subotica, Gustav Tonč, Erne Parčetič, *Tanügyi Lapok*, *Tanítószövetség*

Beérkezés időpontja: 2017. január 31.

Elfogadás időpontja: 2017. június 5.

Námesztovszki Zsolt

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, a tudományok
doktora
zsolt.namesztovszki@magister.uns.ac.rs

Kovács Cintia

Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger, PhD-hallgató
kcintia94@gmail.com

Balázs P. Dorottya

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, hallgató
balazs.piri.dorottya@gmail.com

MAGYAR NYELVŰ ONLINE KURZUSOK VAJDASÁGBAN¹

Az online tanulás fogalma, jellemzői és a TÉBIA 1–3. általános
bemutatása

Hungarian online courses in Vojvodina

The notion and characteristics of online learning and a general
presentation of TEBIA 1–3.

Onlajn kursevi na mađarskom jeziku u Vojvodini

Pojam, karakteristike onlajn učenja i osnovni prikaz TEBIA 1–3.

Az információhoz való gyors és szabad hozzáférésnek köszönhetően megannyi lehetőség nyílt a 21. századi pedagógus számára. Az új technikai vívmányok, a számítógép elterjedése, a mobiltelefonok rutinszerű használata mind hozzásegítenek ahhoz, hogy a mai pedagógustársadalom könnyedén a saját szolgálatába állítsa ezt a fejlődést, és ezen IKT-eszközöket bevonja az oktatási folyamatokba. Ezen eszközök tanulási folyamatokba való integrálására kiválóan alkalmasak az online kurzusok. A tanulmány ezzel a jelenséggel foglalkozik, kitér az online tanulás fogalmára, jellemzőire, és bemutat három olyan online kurzust, melyek a mai vajdasági magyar oktatásban egyedül példaként említhetők.

Kulcsszavak: információs társadalom, online tanulás, MOOC, tudatos internethasználat

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című projekt támogatta.

A 21. század elején a fejlett társadalmakat az információ jelentőségének növekedése jellemzi, és ezeket információs társadalmaknak nevezzük. Ezzel a folyamattal párhuzamosan felértékelődik az információhoz történő hozzáférés lehetősége, és intenzív eszközhasználatot (IKT-eszközök) eredményez (NÁMESZTOVSZKI 2016).

Az információs társadalmunk jellegzetes vonása, hogy a hálózaton zajlik mind több társadalmi folyamatunk, valamint életünk számos mozzanata digitális formában tárolható és elemezhető. Terjednek a nonformális és informális oktatási formák, egyre többen férnek hozzá a tudáshoz (SZÚTS–MOLNÁR 2016).

Az új technikai vívmányok terjedésének sebessége egyre gyorsul (1. ábra). Aszerint, hogy a világ országainak 80%-ában hány év alatt vált ismertté egy-egy adott technológia (került működő kiépítésre), láthatjuk, hogy a vasútnak ehhez 125 évre volt szüksége, a telefonnak már elég volt 100 év is, a rádió elterjedése viszont kevesebb mint 75 év alatt lezajlott (RAB 2015).

Egyre gyorsuló tempóval a személyi számítógépek elterjedése körülbelül 25 év alatt történt meg, ugyanez a mobiltelefonok esetében 20 év körülire tehető (DATTA 2011). Várhatóan a mobilinternet terjed el a leggyorsabban, de ezt egyelőre csak előzetes becslések látszanak igazolni (RAB 2015).

Ez a fejlődés az információhoz történő gyors és korlátok nélküli hozzáférést biztosítja, amely jelentős változásokat hozott. 2016 októberében a mobil eszközök által (mobiltelefon, tablet) megvalósított adatforgalom meghaladta az asztali gépek adatforgalmát (2. ábra). Ez a változás a fejlett országokban már korábban megtörtént, de az egész világ átlagára vonatkoztatva 2016 októbere volt a döntő. Ezt a tényt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, és szem előtt kell tartani, hogy a jövőben a vásárlás, a banki ügyintézés és a szórakozás mellett az oktatási tartalmak és folyamatok tervezésénél a mobil eszközök döntő többségben lesznek.

Ezek a folyamatok azt eredményezték, hogy a továbbiakban nem szükséges az egyes információk memorizálása, mivel bármikor le lehet kérni őket az internetről, amely sok esetben a memória mankója. Talán leggyakrabban az útvonalak, telefonszámok, évszámok esetében kérünk segítséget a különböző okos eszközöktől.

Másrészről, ezek a hálózatok lehetővé teszik, hogy helytől és időtől függetlenül csatlakozzunk szakmai közösségekhez, tanulhassunk, és válaszokat kaphassunk a kérdéseinkre. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy a különböző közösségek nem a lakhelynek, hanem az

érdeklődésnek megfelelően jönnek létre. Ez a technológia „kiszolgálja az agyunkat”, virtuálisan el tudunk látogatni a bolygó bármely részére, sőt másik bolygóra is, és az ismeretszerzés nem korlátozódik csupán szöveges tartalmakra. Ez a folyamat jó esetben produktív és hasznos, azonban találkozhatunk negatív és destruktív tartalmakkal és közösségekkel is.

Manapság az online tanítás és tanulás egyik legnépszerűbb megjelenési formája a MOOC (Massive open online course), melynek az általánosan elfogadott magyar nyelvű megfelelője a tömeges nyílt online kurzus.

A világ vezető oktatási intézményei számára a MOOC-ok indítása elsősorban üzleti lehetőség és tekintély kérdése. Az oktatott tartalmakon túl fontosnak tartjuk kiemelni, hogy egy teljesen online környezetben történő tanulás során fejlődnek az informatikai kompetenciák (regisztráció, űrlapok és tesztek kitöltése, tartalmak feltöltése, fórum használata). Másrészről az angol nyelvű kurzusok felületén történő tanulás a nyelvi kompetenciák fejlődését eredményezheti. Emellett a MOOC-ok sokak számára elérhető tanulási formát kínálnak fel. A MOOC-ok esetében negatívumként jelenhet meg, hogy az elkészítésük időigényes, módszertani tudást és energiát igényel. Az oktatók szemszögéből nézve negatívumként jelenhet meg az, hogy folyamatosan elérhetőek kell, hogy legyenek, azonban ez megoldható akár online fogadóórák időzítésével. Másrészről, egy MOOC kidolgozásához és az oktatási feladatok ellátásához alapszintű informatikai tudás szükséges. Emellett az ilyen jellegű oktatói tevékenység sokszor kilépést jelent az oktatói komfortzónából, mivel ez az új képzési forma által az előadások nyilvánossá válnak. A feltörekvőben levő MOOC-okkal kapcsolatban, amelyekkel szemben manapság magasak az elvárások, érdemes szem előtt tartani a Gartner-féle hype-görbét (3. ábra), amely eddig az összes oktatástechnológiai trendre érvényesült. Az említett görbe alapján elmondható, hogy ezeknek a ma népszerű lehetőségeknek a megítélése csökkenni fog. Ollé (OLLÉ 2012) az alábbi következtetéseket vonja le a trendek és a hype-görbe kapcsán: A Gartner-féle hype-görbe (FENN–RASKINO 2008) alapján tudjuk, hogy minden technikai megoldással szemben először irreális, felfokozott elvárások keletkeznek, majd amikor ezek, teljesen érthető módon, nem teljesülnek, akkor a kiábrándultság és teljes elutasítás következik. Csak ezek után van lehetőség arra, hogy az új technika alkalmazását reális keretek között vizsgáljuk meg, illúzióktól és előítéletektől mentesen (NÁMESZTOVSZKI et al. 2015).

Az egyik első vajdasági magyar nyelvű MOOC kurzust *A tudatos és biztonságos internethasználat* (TÉBIA) címmel hoztuk létre 2015-ben, egy MTA-kutatás keretében (E-learning eszközök alkalmazása a vajdasági magyar informatikai tehetséggondozásban), elsődlegesen azért, hogy minél többet megtudhassunk az online tanulás és tanítás különlegességeiről. Ezt a kurzust a következő időpontokban hirdettük meg:

TÉBIA 1. – 2015. február 8–március 1. (N=100)

TÉBIA 2. – 2015. november 29–december 20. (N=121)

TÉBIA 3. – 2016. december 18–január 8. (N=59)

A tapasztalatainkat felhasználtuk az újabb kurzusok létrehozásához. A TÉBIA kurzusunkat pedagógus-továbbképzésként akkreditáltuk, és jelenleg a Webuni platformon érhető el (<https://goo.gl/wt2Lwt>).

MÓDSZERTANI ELVEK, KONKRÉT MEGVALÓSULÁS

A módszertani és a tanulószervezési kérdéseket megvizsgálva többször is rámutattunk a MOOC tulajdonságaira és előnyeire. Ez a képzési forma egyre népszerűbb, és szinte az összes vezető egyetem kurzusokat indít a népszerű MOOC felületeken (Coursera, Udacity, edX), és egyre kevésbé kerülhető meg az a hatás, amelyet a teljes oktatási rendszerünkre gyakorol ez a képzési forma (NÁMESZTOVSZKI et al. 2015). A meglévő eszközök teljes mértékben újszerű felhasználását értjük ez alatt. Am itt fontos megjegyezni, hogy semmi esetre sem számít online tananyagának, ha az oktató megosztja prezentációit vagy PDF tananyagait valamilyen MOOC felületen. Az e-learning kurzusok olyan komplex egészet alkotnak, melyek a (tan)tervtől indulva a legkülönbözőbb médiaelemeken keresztül szövik össze a témát (4. ábra).

A tananyagfejlesztés első lépéseként célokat kell meghatározni. Javasolt oktatástervezési modell használata a munka során, hisz az a tananyagtervezést komplex folyamatként kezeli, kiemelt figyelmet fordít a célstruktúrák részletes és pontos meghatározására, a célokhoz legjobban illeszkedő tananyagtípus kiválasztására és a legmegfelelőbb oktatási tartalmak létrehozására (KOVÁCS et al. 2016).

A tematika kidolgozásánál pontosan meg kell határozni és megfogalmazni, hogy mi az, amit tanítunk, ezt pontokba szedve a témák segítségével áttekinthetőbben tudjuk megtenni, így ezek majd a kurzus alkotóelemeit, azaz a tartalmakat foglalják magukba. E tartalmakon keresztül önállóan sajátíthatja el a vállalkozó szellemű tanuló a tan-

anyagot. Törekedni kell arra, hogy változatos, színes, minél sokrétűbb elemekkel dúsítsuk a kurzust, mert ezáltal a motivációt is növelni tudjuk. Tartalmak lehetnek: képek, videók, dokumentumok, prezentációk, különféle segédletek stb., olyan elemek, melyek hozzájárulnak a tanuló egyéni fejlődéséhez.

Ám mindenekelőtt fontos világosan megfogalmazni a kurzus követelményeit: amikor a tanuló egy adott kurzus mellett dönt, pontosan tudja, mit vállal, valamint, hogy a megszerzendő tudást hol tudja majd felhasználni a későbbiekben. Mindezek mellett az elméleti modell kidolgozásánál és a kurzusok megtervezésénél is szem előtt tartottuk a Kritikus Sikertényezőket (KST) (MONDA 2014), amelyek a következő dimenziókra oszthatók:

- személyes dimenziók (hallgatók jellemzői, oktatók jellemzői, külső motiváció)
- környezeti dimenziók (e-learning környezet)
- rendszerdimenziók (infrastruktúra- és rendszerminőség, kurzus- és információminőség, szervezet- és szolgáltatásminőség).

Esetünkben a résztvevők oktatóvideók segítségével tanultak, a rendszer által biztosított felület segítségével kommunikáltak egymással és az oktatóval, valamint különböző feladatokért (beadandók, tesztek, fórumaktivitás) pontokat gyűjtöttek. A képzést különböző online felületeken, főként a közösségi médiában, de a hagyományos médiában is meghirdettük. Az online kurzus sikeres teljesítéséhez 75 pontot kellett összegyűjteni a lehetséges 100 pontból (NÁMESZTOVSZKI et al. 2015).

Mindenképp fontos volt a módszertani-elméleti és gyakorlati háttér, mert ez az, amely a sikeres és dinamikus kurzusok alapfeltétele, ez teszi lehetővé a résztvevők tanulását, és serkenti a tanulók aktivitását. Véleményünk szerint a kurzusok lényege a tanulói aktivitásban rejlik, a tanulói aktivitás pedig sokban függ a motivációtól. Megfigyelhető volt az első és a harmadik, *A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai* kurzusunknál, hogy azok a kurzuson részt vevő tanulók, akik külső motivációt kaptak (érdemjegyek, pontok, kreditpontok formájában), sokkal lelkiismeretesebben vettek részt a kurzus egésze alatt a feladatok elvégzésében, határidők betartásában, illetve a kötelező fórumaktivitásokban. Komolyabban vették a beadandókat és a tesztek is azok, akik nem csak kedvtelésből voltak jelen. Ugyanezt tapasztaltuk azoknál is, akiknek lehetőségük volt a képzést akkreditált képzésként végezni. Ám mindezek mellett, a kurzust sikeresen teljesítők digitális elismervényt kaptak (5. ábra).

A korszerű pedagógiai elvek, mint a holtidő kiküszöbölése, az interaktivitás, a tanulóközpontúság, megvalósulhatnak a kollaboratív és az egész életen át tartó tanulási folyamatokban is. Másrészt a földrajzi akadályok megszűnnek, és egyesülhetnek régiók egy-egy ilyen kurzus alkalmával. A kurzus egyik legnagyobb előnye abban állt, hogy a tanulók anyanyelvükön (magyarul) tanulhattak, az oktatók pedig a Szerbiában élő, a magyar kisebbséghez tartozó tanárok voltak (GLUŠAC et al. 2015).

A TÉBIA 1–3. TARTALMI FELÉPÍTÉSE

A következőkben *A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai* című online kurzus tartalmi felépítéséről lesz szó.

Az információ globálissá válásával eljutottunk oda, hogy az internet számos lehetőséget rejt, és használata rendkívül egyszerű. Mára már nemcsak információkeresésre és -letöltésre alkalmas, hanem kapcsolattartásra, vásárlásra, és nem utolsósorban tanulásra is.

Pedagógusként és szülőként is úgy véljük, e korlátlan szabadság élvezete során arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az internet olykor veszélyeket is hordozhat. Örömmel látjuk, hogy néhány internetes portál már foglalkozik a biztonságos internethasználat fogalmával, ám úgy véljük, nem teljeskörűen, és sajnos, az iskolák tantervében sem szerepel még ez a jelenség, így sem a pedagógusok, sem a szülők nem tudnak megfelelő és elegendő forrásból tájékozódni (NÁMESZTOVSZKI et al. 2015).

Ennek tudatában a szabadkai székhelyű e-Régió civil szervezet tagjaival, kutatóival alkottuk meg online kurzusunk tematikáját, mely a következőképp alakult: lásd a 6. és 7. ábrát.

A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai online kurzus három hétig tartott.

Az első hét tartalmi a digitális lábnyom téma köré épültek fel. A tanulók az előadásokból és az egyéb tartalmakból tanulhattak, mely során megismerkedtek a digitális lábnyom fogalmával, a digitális én-képpel és annak fontosságával, a közösségi oldalakon megtalálható profiljaik megfelelő korlátozásával és a különböző (személyes) tartalmak megosztásának veszélyeivel.

A második héten a szűkebb értelemben vett tudatos és biztonságos internethasználat témakörrel ismerkedhettek meg a résztvevők. Szó esett a biztonságos keresésről, böngészésről, a közösségi felületek biztonsági beállításairól, a jelszóhasználatról, valamint több előadás is kitért az online megosztott tartalmak lehetséges veszélyeire, hatásaira.

A kurzus tanulói az utolsó héten az online zaklatásról tanulhattak. Megismerhették a cyber bűnözés fogalmát, megjelenési felületeit, kitértek az online és offline zaklatás összefüggéseire és a hét végén egy online helyzetgyakorlatba kapcsolódtak be, mely szintén az online zaklatás téma köré épült.

A kurzus sikeres elvégzéséhez heti néhány óra tanulás és előre meghatározott aktivitás volt szükséges. Az elméleti modell megalkotásánál megismert elvekkel összhangban úgy terveztük, hogy a tanulási folyamat a kurzusvezető tanár előadásával kezdődjön, és hétvégi beadandók beküldésével végződjön. Mindhárom kurzus esetében, a szakirodalommal összhangban, az új feladatokat a hét elején (hétfő reggel) tettük elérhetővé, a beadási határidőket pedig a hét végére (vasárnap éjjel) tűztük ki.

Az aktivitásokat kötelező és ajánlott aktivitásokra osztottuk fel. A tanulóknak az aktuális hét kötelező bevezető előadásának megtekintése után kötelező hozzászólásokat kellett írniuk az erre létrehozott fórumokon, valamint a hetet lezáró teszt kitöltése is kötelező volt. Ajánlott aktivitásként szerepelt az általunk nem kötelezőnek jelölt tartalmak megtekintése és esetleges véleményezése. A kurzus zárásaként a hallgatóknak egy elégedettségi kérdőívet kellett kitölteniük.

A legelőször indított kurzus esetében, a más keretrendszer lehetőségének köszönhetően, a hallgatóknak különböző típusú beadandókat is lehetőségük volt készíteni. A beadandó formáját illetően kedvük szerint választhattak (8. ábra).

A legtöbb esetben ez egy szöveges forma volt, viszont nagy elégedettségünkre megjelent a plakát, a powerpoint és prezi is, de közkedvelt volt néhány tanuló számára a blog, a gondolatétkép és a szöveghő is, valamint született egy videó is a kurzus folyamán. Mondhatjuk, hogy a beadandókat megjelenítő médiák nagyon változatosak voltak. Gyakran új környezetekben tanultak meg dolgozni a résztvevők, vagy új felületeket, honlapokat és blogokat hoztak létre. Ez szintén abban a meggyőződésünkben erősített meg bennünket, hogy az ilyen jellegű képzések az elsajátított tartalmak mellett fejlesztik az informatikai kompetenciát is (NÁMESZTOVSZKI et al. 2015).

ÖSSZEGZÉS

A kutatásunk során, az elméleti alapot követően, megalkottuk *A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai* online kurzust. Azért választottuk ezt a témát, mert hiánypótló, aktuális és sok csoport

számára közvetíthet hasznos információt és szabályokat. Ezen a felületen nagyszámú résztvevő tanult az előadótól, de a csoport tagjai is tanították egymást, megosztva a tapasztalataikat, segítve a tanulótársaknak. Emellett a szülők és a gyermekek, a pedagógusok és a diákok tanulhattak egy felületen, amely mindenképpen újszerű és előremutató próbálkozás. A TÉBIA 3. már akkreditált formában (akkreditált pedagógus-továbbképzés) jelent meg, és a fogadtatás itt is pozitív volt.

Az empirikus adatok elemzése még a kutatócsapatra vár, de ezután lehetőségünk lesz közelebbről megismerni az online tanulás és tanítás jellegzetességeit, megvizsgálni az egyes rögzített adatok (nem, életkor, lakhely, motiváció, foglalkozás, számítógép előtt eltöltött idő, oktatóvideók megtekintésének adatai, keretrendszerben eltöltött idő, online kommunikáció iránya és intenzitása, valamint sikeresség a kurzus során) közötti összefüggéseket, és összehasonlítani a nemzetközi trendekkel.

IRODALOM

- DATTA, S. (Ed.) (2011). *Economics: Making Sense of the Modern Economy*: John Wiley & Sons.
- FENN, J.–RASKINO, M.: *Mastering the hype cycle: How to choose the right innovation at the right time*. Boston, MA, 2008, Harvard Business School Press.
- GLUŠAC, D., MAKITAN, V., KARUOVIĆ, D., RADOSAV, D., MILANOV, D. (2015): Adolescents' informal computer usage and their expectations of ICT in teaching – Case study: Serbia. *Computers & Education*, Vol. 81, 133–142.
- KOVÁCS C., JANURIKNÉ S. E. A., JÁREB O. (2016): Tevékenységközpontú digitális tananyag-fejlesztés, In Josip Lepeš, Géza Czékus, Éva Borsos (szerk.): *A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar 2016-os Tudományos Konferenciájának tanulmánygyűjteménye*: X. Nemzetközi Tudományos Konferencia, V. Módszertani Konferencia, III. IKT az oktatásban konferencia. 488 p. Szabadka: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2016, 412–417, ISBN: 978-86-87095-71-7.
- MONDA E. (2014): E-learning sikertényezők. Egy e-learning projekt elemzése: *Információs Társadalom*, 14. évf., 1. sz., 29–51.
- NÁMESZTOVSZKI ZS. (2016): (Költség)hatékonyabb oktatás online eszközök segítségével: Oktatásmódszertani konferencia, Pro Scientia Naturae Alapítvány, Zenta, ISBN: 978-86-89827-06-4, 117–141.
- NÁMESZTOVSZKI ZS.–GLUŠAC D.–ESZTELECKI P.–KÖRÖSI G.–MAJOR L. (2015): Tapasztalatok három saját készítésű MOOC kapcsán – a tervezéstől a kiértékelésig/Design toevaluation: Experiences of creating MOOCs, *Információs társadalom*, Vol. 15 No. 4, ISSN: 1587-8694, 63–84. IF: 0,045

- NÁMESZTOVSZKI ZS.–KÖRÖSI G.–ESZTELECKI P.–VINKÓ A.–KOVÁCS C. (2015): Tapasztalatok és következtetések egy kísérleti MOOC kapcsán, VII. Oktatás-Informatikai Konferencia – ELTE Pedagógikum Központ – ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, ISBN: 978-963-284-598-2, 302–314. (<http://blog.namesztovszkizsolt.com/wp-content/uploads/2009/10/Oktinfo2015.pdf>)
- NÁMESZTOVSZKI ZS.–KÖRÖSI G.–ESZTELECKI P.–VINKÓ A.–KOVÁCS C. (2015): A tudatos és biztonságos internethasználat alapjai online kurzus bemutatása: II. IKT az Oktatásban Konferencia, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, ISBN: 978-86-87095-54-0, 112–115. (<http://blog.namesztovszkizsolt.com/wp-content/uploads/2009/10/ICTinEducation2015a.pdf>)
- OLLÉ J.: Virtuális környezet, virtuális oktatás: Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó.
- RAB Árpád (2015): A digitális kultúra hatása az emberi viselkedésre a gamifikáció példáján keresztül (doktori értekezés) (http://phd.lib.uni-corvinus.hu/916/1/Rab_Arpad.pdf)
- SZÜTS Z.–MOLNÁR GY. (2016): Hatékony tanulási és tanítási módszerek vizsgálata a közösségi média és Big Data környezetében: Oktatástervezési és Oktatás-Informatikai Konferencia, Eger, 55–56.

Hungarian online courses in Vojvodina

The notion and characteristics of online learning and a general presentation of TEBA 1–3.

Pedagogues of the 21st century have numerous opportunities in their practice thanks to fast and free access to information. New achievements in technology, wide access to computers and a routine usage of mobile technology have contributed to an easy and common usage of these ICT tools and devices in education. Online courses provide an ideal ground for the implementation of these tools into educational processes. This study deals with this phenomenon, outlines the notions of online learning and presents three online courses which are at the moment unique in education in Hungarian language in Vojvodina.

Key words: information society, online learning, conscious internet usage

Onlajn kursevi na mađarskom jeziku u Vojvodini

Pojam, karakteristike onlajn učenja i osnovni prikaz TEBA 1–3.

Pedagozi 21-og veka imaju bezbroj mogućnosti zahvaljujući brzom i slobodnom pristupu informacijama. Nova tehnološka dostignuća, rasprostranjenost računara, rutinsko korišćenje mobilnih telefona su doprineli tome da pedagozi danas mogu sa lakoćom koristiti ova dostignuća i uvrstiti pomenuta IKT sredstva u proces edukacije. Onlajn kursevi su idealni za uvrštavanje ovih sredstava u te procese. Rad se bavi sa ovom pojavom, daje osvrt na pojam i karakteristike onlajn učenja i prikazuje tri onlajn kursa, koji u ovom trenutku predstavljaju jedinstven primer u edukaciji na mađarskom jeziku u Vojvodini.

Ključne reči: informaciono društvo, onlajn učenje, MOOC, svesno internet korišćenje

Beérkezés időpontja: 2017. február. 20.

Elfogadás időpontja: 2017. március 8.

Major Gyöngyi

... Kulturális emlékezet, nőiség és kortárs létművészeti kutatások intézete, egyetemi
... docens

CREATIO CONTINUA: JÓ(L)LÉT, MÍTOSZ ÉS MODERNITÁS

Creatio continua: well(being), myth and modernity

Creatio continua: dobro(bit), mit i modernitet

„Az út örökkévaló,
és minden rendjén-való.”
(Lao-ce: Tao te King)

Különös módon a „válság” fogalma mintha elvesztette volna mozzanatos jellegét, s állandó társként beköltözött volna mindennapjainkba, amivel ezután együtt kell élnünk. S ha így van, ebben is keresni kell a törvényszerűt, azt a szabályt, ami miatt eltér a más esetben oly pontosan mérhető lefutástól. Minél tágabb összefüggésrendszerben vizsgálódunk, annál komplexebb, az emberi létezés egyre több összetevőjét érintő paradoxonba futunk bele. Olyanokba, amelyek más, önfeledtebb korokban, a probléma hiánya miatt nem is értelmeződhetek. Mert a modernség szubjektuma – az individuum – megszabadult ugyan minden kívülről ránehezedő, vagy önmagából saját magán kívülre vetített normatívától, s miközben a tudományos narratívájában elemi részekre analizálta már az univerzumot is és a tudatot is, saját önértelmezésének lehetősége továbbra is kihívás maradt számára. S marad mindaddig, amíg a létezés teljességébe ismételten vissza nem helyezi önmagát. Boldogság és jó(l)lét koncepciójának ebben a vonatkozásban lehet leginkább valós indokoltsága, hiszen az a létezés esszenciális vonatkozásában válik értelmezhetővé. A tanulmányban kísérletet teszünk annak a perspektívának a definiálására, amelyből lehetővé válhat, hogy önalkotó kozmikus folyamat szubjektumaként úrafogalmazhassa teremtési aktusának folytonosságát, a mainál egy sokkal tágabb tér-idő kontextusban.

Kulcsszavak: válság, individuum, boldogság, jó(l)lét, növekedés

BEVEZETÉS

„Aki valóban megértett egy zeneművet, egy festményt, egy elméleti-reflexív jellegű konjunktív tapasztalat-összefüggést, az tudja, hogy az adekvát befogadás nem abból áll, hogy egyszerűen tudomásul vesszük a tartalmakat, hanem abból, hogy befogadásuk során szellemileg együtt- és újraalkossuk őket” (MANNHEIM 1995: 285).

Az utóbbi évek egyik legizgalmasabb kérdése a válság jelensége. Figyelemfelkeltő azért, mert a diskurzustérben a teljes tagadásától, a létezés normális állapotán át a hisztérikus tematizálásig minden kontextusban megtalálható.

Tanulmányunkban a válsághoz köthető szélsőséges nézőpontokkal csak érintőlegesen foglalkozunk. A létezés mindenkori válságállapotként való értelmezését azért nem tartjuk teljesen indokoltnak, mert a változás mindaddig nem válság, ameddig a rendszer teherbíró képessége (efficiency) és megmaradásra vagy stabilitásra (persistence) való törekvése tolerálni képes a fellépő feszültséget, vagyis amíg a rendszer reziliens. Ugyanakkor a másik végletet is – amely főként a közgazdaság tudományos diskurzusterében van jelen csodálkozó kérdésével – „Crisis? What crisis?” –, szkeptikusan kezelünk, jóllehet bőségesen olvassgathatunk hasonló vélekedéseket. (Lásd például a 2013-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Eugen Farna professzor blogját.) Csaba Lászlóra hivatkozva, ezt a közgazdaság-tudomány „sajátos tudathasadásos reakciójaként” értelmezzük az aktuális fejleményekre (CSABA 2014: 10).

A tárgy külön kihívása a komplexitása, egyfajta diszciplínafüggetlensége, miközben már-már a társadalomtudományok sajátoságos topozsaként válik értelmezhetővé. Meglehetősen különleges lehet, ha éppen a világrend jelenlegi átrendeződésének kontextusába helyezzük az értelmezési kísérletet. Bármennyire is furcsa – a krízis jellegéből adódó legvalószínűbb lehetséges megoldásokat és realizációs pályákat vizsgálva –, egy világkép identifikációs problémájával szembesülünk. Méghozzá a modernség egydimenziós emberének identitásválságával; azzal, amint az ember az ideák kozmikus távlatából létezésének boldogságdimenzióit összezsugorítja saját szűk, önérdekközpontú és individualista téridejébe, s amint éppen mikroidentitásának önfeledtségében elveszíti motivációiért a felelősséget, hiszen inspirációinak horizontját egyre kevésbé tudja már önmagát meghaladó perspektívában értelmezni.

„Az identitás az életcélok felépítésének folyamata valamely kulturális attribútum vagy attribútumok összefüggő halmaza alapján, ami a

célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvez” (CASTELLS 2006: 30). Valójában az én-kép a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, hiszen a társadalmi szereplők éppen a saját identitásukkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját (NAGY 2008: 123–129).

A tanulmányban hangsúlyozni kívánjuk, hogy az alternatív közgazdaságtanban primer körön felmerülő környezet iránti felelősség igénye is az individuálisan megélhető jó(l)lét motivációjának vonatkozásában marad mindaddig, amíg a boldogság és a jóllét az individuuum szempontjából értelmeződik, hiszen a környezeti tényezők csupán ennek biztosítékeként funkcionálisan jelennek meg, a kozmikus „adok-kapok” teljes aránytalanságában, összességében pedig egy negatív összegű játszmában realizálódva. A kérdés éppen ezért az, hogy az ember saját jóllétét kozmikus környezetének jóllét állapotaként tudja-e megélni teljes azonosságban, vagy az egész környezetet tovább tárgyiasítva, eszközként fog majd mindent feláldozni saját önérdeke – saját boldogsága vonatkozásában.

Amennyiben ugyanis nem individuális szempontból vizsgáljuk a jó(l)lét fogalmát, irrelevánsnak tűnik, nem csupán a jólét fogalmának az emberi képességek kiteljesedése irányába bővíthető jóllét-kontextusa, hanem a jóllét eredményeiről (well-being achievement) a jólétre való szabadság (well-being freedom) vonatkozásának megkülönböztetése is. Értelemszerű, az individuális szempont folytonossága a fogalom különböző árnyalataiban, mindaddig, amíg a kölcsönhatások vonatkozásától elvonatkoztatva történik a fogalomalkotás.

Fontos látni, hogy a modernség szubjektuma úgy vált par excellence a jelen abszolút szabad kreatórává, hogy azt teljesen leszűkítette a „saját” pillanatára, leválasztva (önmagát is) az időbeliség láncolatáról, aminek következtében a felelőssége értelemszerűen szűkült saját érdekkoncepciójára. Ezzel azonban a kölcsönhatások léthálójának azt a sajátságos ellentmondásos állapotát idézte elő, hogy önmagára koncentrálva éppen önmaga létfeltételét pusztítja el, amit szabadságának kiteljesedéseként él meg.

Az önérdek kizárólagos motiváltságában saját jó(l)létének és boldogságának forrását ellehetetlenítve, az ember saját önközpontúságának csapdájába esett. A válság pedig ebben a kontextusban válik az Opus contra Naturam kiteljesedéseként értelmezhetővé.

Az önérdek kitüntetett szerephez helyezése a társadalom jólétének vonatkozásában Adam Smith nevéhez köthető. Lényeges azonban az a teljes folyamat, amely a maga kizárólagosságában, ennek a koncepciónak mentén alakította az európai gondolatíságot.

Ma már ritkán szokás például Hegel kifejtéseire hivatkozni erről a viszonyrendszerről, pedig jelentős, főként, ha a fenntarthatóság problematikájának szellemtörténeti vonatkozásait vizsgáljuk. „Az önző cél a maga megvalósulásában, amelyet így az általánosság határoz meg, egy minden oldalú függés rendszerét alapozza meg, amelyben az egyes ember megélhetése, jóléte és jogi helyzete összeshővídik mindenkinek a megélhetésével, jólétével és jogával, rajta alapszik, s csak ebben az összefüggésben valóságos és biztonságos. – Lehet ezt a rendszert elsősorban mint külső államot tekinteni, – mint szükségállapot és az értelem által elgondolt államot” (HEGEL 1983: 184).

A történelmi diskurzustér háttérbe szorult elemeinek az újbóli felfedezése, nem csupán a tisztább rálátást, s ezzel magának a folyamatnak is teljesebb megértését segítheti, hanem valós inspirációjává válhat a smithi paradigma alternatívájának életre hívásakor. Ebben a vonatkozásban különleges jelentősége lehet például annak, hogy Antonio Genovesi érényetikáját újból olvashatjuk és felfedezhetjük, s nem utolsósorban, annak is, hogy az olasz nyelv mellett éppen magyarul jelent meg először a munka (GENOVESI 2016).

A válság meghaladását csak egy, az önközpontúságon túlmutató világgép segítheti; egy olyan létezés koncepció – egy olyan tudatos elv, mely tartalmazza azt a cselekvési motívumot, azt a szellemi tartalmat, amely megfelelő súlyú indokát jelentheti a legáltalánosabban vett emberi aktivitásnak, s amelyből automatikusan bomlik ki az a létezési forma, amely funkcionalitásának esszenciáját éppen a kölcsönhatások újrateremtésében tudja értelmezni.

A válságot ezért egy univerzális és normaalkotó megközelítés hiányához kötjük. Ahhoz, hogy a globalizáció tudományos narratívája éppen módszertanának differenciációs attitűdjé mentén maga lehetetlenítette el a létezés globális értelmezhetőségét, holott éppen a végtelen sok elemre bontott globális struktúrában vált veszélyessé a teljes struktúra vonatkozásában bármely részletének figyelmen kívül hagyása. „A világ bizonyos szempontból az egységessé válás irányába fejlődik, más szempontból a szétesés felé tart” (LÁSZLÓ 2006: 37).

Ebben a tanulmányban az individuum lényegiségének önmeghatározásához, identitásképehez kötötten vizsgáljuk a létezési modell fenntarthatóságát. Az állapotok harmonikusságát az individuumot meghaladó perspektívából szemlélve kívánjuk tárgyalni. „Mindenki önmagára van utalva. S mindenki tudja, hogy ez az önmaga kevéssé” (LYOTARD 1993: 37).

Kísérletet teszünk egy új szempontrendszer felvetésére, amely a problémák megoldásához mélyebbre képes ásní a konvencionális jóléértelmezések szintjénél, s alkalmas egy komplex kategóriarendszerben való koordinációra. A koncepció számára forrásértékű az a kulturális emlékezet, amely a létezőket még szerves összetartozásban, egymás feltételeként tudta érzékelni.

„Paradox módon ugyanis éppen az önérdek hat leginkább az önközpontúsággal szemben. Mégpedig azért, mert az önérdekre görcsölve éppen saját létfeltételünket szüntetjük meg. Saját kapcsolatainkért felelősséget vállalva pedig valójában önmagunkért vállaljuk a legnagyobb felelősséget. S talán éppen ez a legnemesebb szolgálat, amelyet magunknak adván másoknak adhatunk. Egy gyöngyszem ugyanis visszatükrözi az összes többi” (MAJOR 2017).

VÁLSÁGKOR ÉS ÚJRAÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETEK

„Amerika gazdasági válsága erkölcsi válságban gyökerezik, ami nem más, mint a civil erények hanyatlása az amerikai politikai és gazdasági elit soraiban. A piacon, a törvényeken és a választásokon alapuló társadalom nem elegendő, ha a gazdagok és a hatalom birtokosai nem hajlandók tiszteletet, megbecsülést és együttérzést tanúsítani a társadalom többi része és a világ egésze iránt. Amerika megteremtette a világ legversenyképesebb piacgazdaságát, eközben azonban elvesztette polgári erényeit. A társadalmi felelősségvállalás ethoszának helyreállítása nélkül nem létezhet értelmes és tartós gazdasági prosperitás” (SACHS, J. 2016: 11).

Ma már általánosan elfogadott, hogy a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság csupán egy vetülete, vagy egy lehetséges indikátora az európai kultúra, illetve a teljes nyugati civilizáció általános válságának. A válságnak azonban nincs egy egységes módszertana, s önálló tudományág sem létezik a kutatására, jóllehet megannyi megközelítésre, sokféle szempontra van szükségünk: az interdiszciplináris elv érvényesítése nélkülözhetetlen a rá vonatkozó diskurzusban (KARIKÓ–SZÉCSI 2012: 8).

Egy kultúra válsága alatt olyan krízis kialakulását értjük, aminek során egy működő társadalom elveszíti önszervező folyamatainak fenntartási képességét. „A válság egy olyan átalakulási folyamat, ahol a régi rendszer már tovább nem tartható fenn” (VENETTE 2003: 43).

A rendszerelmélet bifurkációs- vagy káospontként értelmezi a rendszer fejlődésében azt a kritikus állapotot, ahol „a rendszer állandó

állapotához vezető korábbi folyamatok összeomlanak, és a rendszer nem képes visszatérni előző állapotaiba, illetve működési formáiba: visszafordíthatatlanul elindul egy új pályán, amely vagy a rendszer összeomlásához, vagy egy új szerkezeti állapot és működési forma kialakulásához vezet” (LASZLÓ 2006: 11).

Mindez végbemehet drasztikus gyorsasággal is, de el is húzódhat, s elszenvedőiben esetleg csak hosszabb idő után tudatosodhat, hogy már valami „más típusú” működés van.

A jelenlegi válság az utóbbi lefutási módozattal rokonítható, azaz a kiegészítéssel, hogy egyrészt a gazdaság nem vált szélsőségesen kezelhetetlenné, másrészt – és éppen ezzel összefüggésben – volt és van idő a válsághelyzet tudatosítására, valamint a válság feloldási lehetőségeinek tudatos feltárására. A válság feloldásának lehetőségeire koncentrálna természetesen nagy lehet a kísértés a megszokott viszonyok rekonstrukciójára törekedni az alapkoncepció némi átkottázása mentén. Jelen körülmények között azonban ez sem nem célszerű, sem nem lehetséges. Mégpedig azért, mert ennek a válságnak a specifikuma a globális jellege. A globalizálódó gazdaság éppen működési törvényéből – a növekedés abszolutizálásából következően – saját hátrait feszegeti (vö.: RODRIK 1997).

A növekedésre alapított gazdasági logika belenövekedve a teljes emberi léttérbe, törvényszerűen érte el működésének meghaladhatatlan korlátait. P. W. Zappfe norvég filozófus az óriásszarvas (*Megaloceros giganteus*) példáján meglehetősen szemléletesen mutatja be, miként lehetetleníti el a túlélést a túlzott növekedés; miként változott az előny hátránnyá, s miként vezet mindez egyre inkább magába a pusztulásba (Zappfet idézi KNUT–ZSOLNAI 2005: 28).

„Véges lehetőségek mellett minden országnak csupán csak korlátozott környezeti tér áll rendelkezésére. A fejlődés, mint vég nélküli versenypálya ezért történetileg elavult elképzelés” (SACHS, W. 2000: 24).

Korábban a krízis általában lokális jelleggel bírt, s kezelése is általában az egyetlen érintettre tartozott. A globalizálódó társadalom hálózatos jellege miatt azonban a krízis már nem lokális, hanem egy lokális centrumból kiindulva közvetlenül kihat a teljes globális társadalmi hálózatra, annak minden összetevőjére, a gazdaságira éppúgy, mint a kulturálisra. Ezért az ember, illetve a globális társadalom viszonya a krízishez szükségszerűen megváltozik. A lokális krízis kezelésére jellemzően a krízis bekövetkezésekor került sor, mivel a fennálló, stacionáriusnak tekintett folyamatok mellett nem keletkezett indok arra, hogy krízisre készüljön. Egy hálózatos rendszerben

azonban a krízist a rendszer természetes részeként kell tekinteni, s megjelenését statisztikai valószínűsége szerint kell figyelembe venni. Csakis ilyen módszertani alapvetéssel érhető el a globális háló krízishelyzetre tervezése, ami stratégiáját tekintve nem csupán a spontán kialakuló krízis leküzdésére, hanem elvi lehetőségeinek feltárására, előrejelzésére, lokalizálására és/vagy megelőzésére fókuszál. Fontos tudatosítani, hogy míg a lokalitás krízisében csak a krízisbe került lokalitás létezése válhat kérdésessé, addig a globális hálóban – szélsőséges körülményeket feltételezve – a krízis a teljes globális háló összeomlásával, adott esetben pusztulásával járhat. A globalitás korában tehát az emberi létezést másképpen és máshonnan fenyegető kockázati tényezők megjelenésére kell felkészülni.

„...azok az összetett problémák, amelyekkel ma Amerikának szembe kell néznie, holisztikus, rugalmas és célraorientált megoldásokat igényelnek. Röviden, ha előre akarunk jutni »összetett rendszerekben kell gondolkodnunk«. A sikerhez nem vezet semmiféle varázsgömb és egy pár csodaszer. A rendszerben való gondolkodásra valószínűleg a közeljövőben lesz a leginkább szükség, amikor egyszerre kell szembenéznünk az energiabiztonság, a környezetbiztonság és a gazdasági jólét által támasztott kihívásokkal” (SACHS, J. 2016: 286).

Következésképpen, amennyiben a jelenlegi krízis legközvetlenebb és legdrasztikusabb hatású problémájaként az ökológiai rendszernek az önfelelt individuum által előidézett katasztrófa-közei állapotát azonosítjuk, úgy semmilyen önközpontú individualizmust (még a külső univerzum irányába felmutatott konfrontációkerülő és békés – vágyait visszafogó – magatartásával együtt) sem tartjuk a krízis feloldására alkalmasnak, természetesen nem vitatva az önértékközpontú koncepcióhoz viszonyítva az emelkedettebb jellegét.

A rendelkezésre álló élettérre – s még inkább egy tág tér-idő struktúrában értelmezve a létezést –, nem tűnik elégségesnek a béke, barátság és visszafogottság felmutatása, mert ez az ökológiai rendszer egyensúlyának megőrzéséhez kevés, lévén a rendszeralkotók maguk is életfunkciókat gyakorló lények, s nemcsak ők jelentik az ember ökológiai környezetét, hanem az ember is az ő ökológiai környezetüket. Még egyértelműbben kifejezve, a teljes élettér nem statikus, hanem egymással összefüggő és egymásba nyíló életterek rendszere, és ha létezők ebből a rendszerből kiszorulnak, a rendszer összeomlása fenyeget. A csupán az itt és mostban értelmezett identitás- és jól-(l)étkonceptió, s a pillanatnyi individuális boldogságnak kiszolgáltatott múlt és jövő is fenntarthatatlan létezési perspektíva.

Látni kell, hogy a modernség minden korábbi ismeretelméleti konstrukciónál hatékonyabb módon vette birtokba a társadalom tér-idő szerkezetét. A heterogén létminőségek homogén térbe olvadása azonban – a folyamat sajátos öncélúsága miatt, s az ebből következő tautologikussá váló performativitás következtében – értelemszerűen hozta magával az integráns egész kiüresedését, majd virtualizálódását. Korunk legmarkánsabb feladatának tekinthető éppen ezért azoknak a szellemi impulzusoknak az indukálása, amelyek a csoportkohézió alapuló, a környezettel harmóniára törekvő cselekvések konstellációjává válhatnak.

„A kihívás tehát a megrögzött fejlesztési koncepciók és azok mentális modelljeinek újrafogalmazása, a modernitást meghaladó, új – vagy éppen lehet, hogy nagyon is régi (plus ça change – plus c’est la meme chose) – tér-idő szerkezetben, amely a komplexitás integrált jelentéstereként kontextus-hálóvá is válik egyben, s magába inkorporálva a visszacsatolások lehetőségét, az önreflexív visszatekintés és megértés igényét hordozza. Mindezen túl pedig megteremtheti az egzisztenciák kölcsönhatását, s ekként a coexistencia sajátos ontológiájává válik, a homo oeconomicus új identitásává” (MAJOR 2015: 127–137).

AZ INDIVIDUÁLIS BOLDOGSÁGKONCEPCIÓ

„Napjaink kozmológiai fejlődése igen következetesen azt sugallja, hogy megszokott körülményeink nem tarthatóak fenn a világegyetem távoli részeinek figyelembevétel nélkül, s hogy a térről és a geometriáról alkotott elképzeléseink teljességgel érvénytelenné válnának, ha figyelmen kívül hagynánk a világegyetem távoli részeit. Mindennapi tapasztalataink – egészen a legkisebb részletekig – olyan mértékben összefonódnak a világegyetem nagymértékű tulajdonságaival, hogy csaknem lehetetlen a kettőről külön-külön elmélkedni és beszélni” (HOYLE 1970: 359).

Az ember számára kezelhető időléptékben lehetségesek olyan stratégiák, amelyek ideiglenes érdekek és koncepciók szempontjából eredményesen funkcionálnak, de ugyanezek a stratégiák nagyobb léptékben akár életellenesnek is bizonyulhatnak. Ebben az értelemben egy rövidnek nevezhető történelmi korszakban a kapitalizmus nagy találmánya, a versenygazdaság, és ebből következően a versenyképesség koncepciója a sokak számára vonzónak tűnő eredményein túl törvényszerűen vezet a gazdaság olyan öncélú felpörgetéséhez, aminek kizárólag meglévő pozíciók fenntartásában könyvelhetők hasznai.

„De az ön-igazolás és a következetes irányelv tévesztés csak kettő a vezető amerikai közgazdászok endemikus problémái közül. A mélyebb probléma az uralkodó közgazdaságtani elmélet közel teljes összeomlása – a struktúrája által, amely pedig az irányelvek eszméinek támogatására szolgál” (GALBRAITH, J. 2000: 4).

A fenntarthatóság vonatkozásában az alapprobléma az, hogy egy szűk érdek- és időkontextust kiszolgáló elv vált felülírhatatlan evidenciává.

„Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a mai uralkodó gazdasági koncepció az egyensúlyteremtés igényét egyáltalán nem kozmikus vonatkozásban definiálja, hanem kizárólag saját művi „kreálmányaira” vonatkozva, a kereslet és a kínálat fogalomrendszerében képzelet az egyensúlyteremtés modellezhetőségét, szem elől tévesztve azt a kozmikus léptéket, amelybe beágyazottan az egész létezése működik. Mi több, olyan kategóriákat emel be saját (abszolutizált) modelljébe, mint a szűkösség állapota. Márpedig, ha kísérletet teszünk egy másik értelmezési keretben rátekinteni a létezésre, ha más fogalmak és premisszák mentén állítjuk fel a modellünket, magunk körül akár megláthatnánk azt a bőséget és gazdagságot is, amely körülvesz bennünket a természetben. Gondoljunk egy virágzó cseresznyefára vagy egy a termései alatt roskadozó datolyapálmára. Az Adam Smith által konstruált homo oeconomicus önérték-vezérelte koncepció helyett tehát a gazdaság átmodellezhetőségét kívánjuk motiválni, mégpedig a kozmikus egyensúly mintájára, a szubjektum – homo oeconomicus – kozmikus identitása mentén” (MAJOR 2015: 127–137).

A kérdés tehát egyre inkább körvonalazódik: Vajon mi vehetné rá az erőforrások ellenőrzését gyakorló struktúrát a gazdaság valós szükségletek irányába történő elmozdulásra, ha par excellence éppen a felpörgetés közben tartása, a növekedés axiómarendszerére felépített doktrína és annak gyakorlati leképződése a biztosítéka a meglévő pozícionáltság fenntartásának.

Ma ennek a kérdésnek szűrős tekintetében élünk: abban a dilemmában, hogy a válságjelenségek eszkalálódva a maguk esetlegességében egyszer s mindenkorra átalakítják-e az emberi játékteret, vagy a mainstream nyomása ellenére a közgazdaság-tudomány a realitást utolérve mégis fölfedezi a valóságba való vertikális/kozmosz bekötöttség jelentőségét, s a méltatlanul piedesztálra helyezett „versenyképesség” fogalmát leváltja egy sokkal szerényebb, de sokkal nagyobb időléptékű fogalommal, az életképességgel (erről bővebben lásd: Major, Gy.: *Versenyképesség és/vagy életképesség*. V. Báthory-Brassai

Konferencia, Magyar Világtalálkozó. Szerk.: Rajnai, Fregan, Oszváth. Budapest, Óbudai Egyetem, 2015).

„Eltöprengtem, vajon nem lennénk-e eredményesebbek, ha felismernénk, hogy valamennyien élő szervezetek élő sejtjei vagyunk: városoknak, biorégióknak, kontinenseknek és magának a Földnek. Nem csökkenthetnénk-e igénybevételünket, egészségesebbé és teljesebbé válva, ha munkánkkal egyszerűen ezen élő szervezeteknek segítenénk saját élő teljességük felismerésében?” (KEMMIS 1995: 79).

A kérdés az, hogy mire – milyen értékrendre épül az adott koncepció. „A technika növelte életszínvonalunkat, nagyobb sebességet, több választási lehetőséget, több szabadidőt és nagyobb luxust biztosít számunkra – mondják az öt magasztalók. Ám ezek egyike sem jelent semmit az emberi elégedettség, a boldogság, a biztonság, vagy a földi élet fenntarthatósága szempontjából” (MANDER 1991: 26).

Amennyiben egy emberöltő kontextusában is szűk időtávra terjed ki az értékháló, s csupán „itt és mostban” definiál, a következmények értelemszerűen kerülnek kívül a koncepció értelmezési horizontján, aminek következtében tőlük teljesen elvonatkoztatva válik definiálhatóvá az adott érték tartalma. (Ebben a vonatkozásban fontosnak tartjuk John Rawls és Robert Nozick elhíresült vitáját az egyéni szabadságról vs. társadalmi igazságosságról és etikai felelősségről. Lásd: Rawls, J. [1971]: *A Theory of Justice*. Harvard University Press és Nozick, R. [1974]: *Anarchy, State and Utopia*. Oxford, Basil Blackwell, Oxford.)

Amikor egy értékháló időhorizontjában lényegében az itt és most a mérték, a hosszú távon pusztításként leképeződő aktus is interpretálható pozitív tartalomként, jóllehet megfelelő rálátással – tágabb időhorizontban történő elemzéssel, többnyire átláthatóak következményei. Korunk létszemlélete éppen szűk időhorizontjának vonatkozásában válhatott teljesen önközpontúvá, s ennek következtében életidegenné. Ebben a tanulmányban nincs módunkban mélyebb összefüggésrendszerben vizsgálni az adott problematikát, arra azonban fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy a problematika mélyebb vizsgálatakor elengedhetetlen a közgazdaságtan önérdékközpontú elvrendszeréből kibomló létezési modellt a komplexitás igényével feltárni.

A tudomány pozitívizmusa a társadalomtudományok vonatkozásában kifejezetten egy létkonceptiót projektál, melynek a normativizmust kizáró axiómarendszeréből definíciószerűen következik a léthelyzet (a léthelyzet változásainak) abszolutizálása. „Egy társadal-

mi rendszer evidenciáinak összességét az illető társadalmi rendszer kultúrájának nevezzük” (HOFSTÄTTER 1990: 93).

Jóllehet a léthelyzet más is lehetne, más típusú változások mentén, s nem kevés indok vonultatható fel amellett, hogy amennyiben a megismerés a normatív jelleget is vállalni tudná, úgy a valóság kizárólagosnak tekintett módozata egy, az axiómák által megteremtett értelmezési keret következményeként válna vizsgálhatóvá, s éppen a leendő következmények elemzési kontextusában lenne megjeleníthető egy más eredményeket produkálni képes valóságmodell koncipiálására. Problematikus viszont annak a módszertannak a megtalálása, amely mentén eldönthetővé válik, hogy melyek azok a változások, amelyek elkerülhetetlenek, s melyek azok, amelyeknek éppen az elburjánzását lenne célszerű megakadályozni. A társadalmi problémákat vizsgálva nem téveszthető szem elől azonban, hogy a problémafelvetés már önmagában is bizonyos vonatkozásban determinál. Utalunk itt a Piaget által megfogalmazott összefüggésrendszerre a logika – amit sosem a semmiből alkotunk meg – és a gondolkodás mechanizmusa, illetőleg a gondolkodás műveletei által kitermelt axiomatika között. Piaget az idegrendszer, az értelmi élet és a társadalmi kölcsönös kapcsolatok együttműködésében értelmezi azt az összerendező tevékenységet, amelyből a valóság axiomatizálódik. S ez az előzetes axiomatizálás termeli ki a későbbi tényleges axiomatikát (PIAGET 1973).

Jelen tanulmány tematikájának vonatkozásában tehát hatványozottan fontossá válik a kutatás kiinduló premisszáinak definiálása. Az individualista világkép evidenciáinak a felfejtése nélkül lehetetlen az axiómák abszolutizálásának meghaladása, ami sajátságos paradoxonban képződik le: az önközpontú és önérdекvezérelt aktivitás kártékonyságának ismeretében a kiutak keresése továbbra is az önközpontú és önérdеkkövető értelmezések gondolatiságán belül marad. Nem az ugyanis a kérdés, hogy hogyan tudja az individuum önmaga számára és önmagán belül létezésének értelmét megtalálni, hanem éppen ellenkezőleg, saját boldogságát/jó(l)létét hogyan tudja önmagán kívülre helyezve értelmezni úgy, hogy közben nem tárgyiasít, s a létezés egyetlen vonatkozásához sem társít eszközjelleget. (Izgalmas könyv ebben a vonatkozásban: Jonathan Haidt: *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom*. Basic Books, 2006.)

A létezés univerzális és komplex kölcsönhatásában válik értelmezhetővé valamennyi létező létezésének jogosultsága és szabadsága. Következésképpen a létezés globális térszerkezetének „versengő-együttműködési” modellje az ember egyéni és társadalmi

létezésének fogalmi újraértelmezését feltételezheti, ami azonban nem pusztán az életminőség javítását segítheti, hanem az életminőség fogalmának a mainál tágabb horizonton történő definiálását is, ami pedig értelemszerűen jelenti az individualista boldogságkonceptióknak a létezés tágabb összefüggérendszerében való értelmezését, és ezeknek esetleges tartózkodóbb kezelését.

„Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös »kultúra« azonosítható mozzanataiként” (ASSMANN 2013: 17).

CREATIO CONTINUA

„Az egyiptomi művészetben – festményen, szobron, épületen – megvan az, ami a legnagyobb dolgok egyike, hogy pontosan a maga helyére kerül minden, mintha törvénynek engedelmeskedne. Az egyiptomi művészet minden alkotásában méltóság van és derűs harmónia. [...] Ennek a stílusnak megvoltak a szigorú törvényei, amelyeket a művész már fiatalon meg kellett hogy tanuljon. És fontos volt, hogy megtanuljanak szépen írni, a hieroglifák vonalait pontosan, jól olvashatóan véssék a kőbe. De ha a sok szabályt már tudták, kitanulták a mesterségüket. Senki se kívánta tőlük, hogy eredetit, újat alkotsonak. Sőt, valószínűleg azt a művészt becsülték a legtöbbre, akinek a munkái legjobban hasonlítottak a híres régi alkotásokhoz. Ebből a felfogásból adódott, hogy háromezer év alatt alig változott a művészetük. Amit a piramisok korában jónak, szépnek tartottak, azt ezer évvel később is éppen úgy dicsérték. Igaz, hogy a divat más lett, a témák is változtak, de az előadás módja, karaktere lényegileg ugyanaz maradt” (GOMBRICH 1978: 61).

Az egyiptomi világkép érdekfeszítő tartalmakat tartogathat számunkra. A creatio continua elsősorban az egyiptomi ontológia Maat istennő iránti egyetemes és mindenkori felelősséget jeleníti meg: a létező megóvásának feladatát a teremtés örökkévalóságában. Ebben a kontextusban érdemes figyelmet fordítani az egyiptomi tudati univerzumra, annál is inkább, mert e tárgy folyamatosan újabb és újabb felfedezésekkel bővül, s ma már felszabadultabb képet mutat magáról, mint a korábbi, sokkal inkább hatalmi önkényről és „prelogikus” logikátlanságokról szóló vélekedések.

Az egyiptomi világkép felfejtésekor J. Wilsont követve (1949) a komplementer fogalmat használja Hornung is, hiszen „ez a fogalom,

úgy tűnik, teljes mértékben bevált az egyiptomi szellemi élet sok területén” (HORNUNG 1971: 196). Tudománytörténeti vonatkozásában kifejezetten izgalmas az értelmezések fogalomhasználata. „A többértékű logika lehetőségeiről és korlátairól szóló vita nyitott... elég, ha tudunk erről a vitáról...” (HORNUNG 1971: 197).

És csakugyan fontos, mégpedig abban a vonatkozásban is, hogy a modern fizika felismeréseit és fogalmait általában a távol-keleti valóslási filozófiában kifejtett elképzelésekkel állítják párhuzamba (lásd: Capra: *A fizika Taoja*. 1990). Robert Oppenheimer is a következőket írja 1954-ben: „Az emberi megismerésről vallott általános elképzeléseink, amelyeket jól illusztrálnak az atomfizika területén tett felfedezések, nem is olyan ismeretlenek, rendkívüliek vagy újak. A mi kultúránkban is már nagy múltra tekintenek vissza, de a buddhista és hinduista gondolkodásban kezdettől fogva központi szerepet játszottak. Újnak vélt elképzeléseink nem egyebek, mint az ősi bölcsesség példái, igazolásai és finomításai” (OPPENHEIMER 1954: 4).

Evidenciákat átstrukturáló jelentőségű lehetne, amennyiben az egyiptomi létkoncepcióhoz is tudna viszonyulni a modernség természettudományos fejlődése.

A felszínen logikátlanságoknak és paradoxonoknak tűnő valóságtartalmak mélyén, más axiómákból kiinduló értelmezéssel, egyre jobban felismerhető a Rend. Ennek a Rendnek a megismerése pedig éppen abban hordozhat jelentőséget, hogy magának a megismerésnek (értelmezésnek) a kihívása kikökhenthet bennünket a megrögzött gondolati struktúráinkból. „Ismert dolog, hogy metaforák megalkotása új perspektívákat képes nyitni a gondolkodás és a megismerés számára. A metafora átszervezheti a fogalmi-asszociációs hálót, ezzel pedig felbontja a régi kereteket, megszünteti az ósdi kliséket, és azokat újabb sémákkal helyettesíti. Egész világképünket megújíthatja, az érzékelésig lehatolva” (FARKAS 2004: 44–65).

Wessetzky szavait idézve: „Ami számunkra elképzelés, az az egyiptomi (és a korabeli) ember számára valóság. Ami számunkra elképzelhetetlen, illogikus, az az egyiptomi életfelfogásban ugyanannak a célnak több úton való megközelítése, ahol az egyik nem zárja ki a másikat” (WESSETZKY 1988: 82–94).

Wessetzky rámutat, hogy az aktív és az idő hatékonyságára feletébb gondot fordító nyugati létezés-konceptióval szemben, az egyiptomiak szemlélete sokkal inkább passzivitásorientált, s „a mindig előretörő egyénnel szemben inkább a közösség, az akarattal szemben a sorsban való megnyugvás az irányító tényező”. Ma ezt tisztán a ra-

cionális gondolkodás hiányaként interpretáljuk, holott akkor ez is egy metodikát jelentett, amellyel elvezetett a kitűzött célokig. „A mai kor dinamizmusával szemben filozofikus önuralom és az el nem múlásban való hit képviselte az erőt. A nyugalmi helyzet nem jelent passzivitást. Éppen a rend érdekében a Maat azt is jelenti – amit az egyiptomi kifejezés is igazol –, hogy »minden a maga helyén és a maga idejében« történjék. Ugy, ahogy Ptahhotep tanítása is tükrözi, az ideális felfogás nem zárja ki a tapasztalati, praktikus elemet. Az ideális elképzelés a Maatról, a világrend, illetve annak harmóniája szükségszerűségéről az egyénre, az emberi magatartásra is vonatkozik. Ez irányítja az államot is” (WESSETZKY 1988: 82–94).

A szobrokon, frízeken, sírfeliratokon és díszítéseken a néző szeme elé táruló belső harmónia, életöröm nem megrendelt póz tehát, hanem az adott kultúra bizonyos időszakainak valósága. Alapja pedig éppen az a szerves, univerzális létszemlélet, mely nemcsak a külső világ tudati visszatükrözését hatotta át, hanem mintáját jelentette a funkcionális társadalomszervezésnek is.

Wilson 1946-ban publikált írásában, a *The Intellectual Adventure of Ancient Man* című (WILSON 1946: 53–54) tanulmánykötetben összehasonlítja a nyugati valóságképet az egyiptomival, s az előbbiről azt mondja, hogy az fényképszerű, egyszerű és statikus, az egyiptomiaké pedig olyan, mintha film lenne, változó, képlékeny, fluid és sokoldalú. Wilson szerint éppen ezzel magyarázható, hogy mi ma már meglehetősen nehezen értjük és értelmezzük azt a más típusú gondolkodást: a világ alapjának, a Rendnek és a helyes mértéknek az őrzésének s egyfajta status quojának biztosítási kötelességét. „Az istenek nem igényelnek materiális adományt, hanem az ember választ igénylik létezésükre, az ember szívében akarnak jelen lenni, teremtő művük csak ezzel éri el maradandó értelmét” (HORNUNG 2009: 176). Az egyiptomi létfelismerés világképe – a monumentális diskurzus – az öröklét természetességét és a világrend egyensúlyának, harmóniájának szükségét, nélkülözhetetlenségét közvetíti.

„A monumentális diskurzus nem egyszerűen kommunikációs közege, hanem az üdvösség útja. Évezredek távlatában megadja az utókorral való összeköttetés esélyét, és kinek-kinek testre szabott örökkévalóságot kínál... A monumentális diskurzus az Erény (egyiptomiul Maat, vagyis Igazságosság, Igazság és Rend), az örökkévalóság és a politikai hovatartozás diskurzusa: ilyenként pedig Egyiptomban a kulturális emlékezet centrális szerveződésformája” (ASSMANN 2013: 174).

Az egyiptomi világkép alapja a ciklikusság, s éppen ebben a ciklikusságban válik értelmezhetővé a kozmikus boldogságkoncepció, amelynek esszenciája az embernek az a létezésinspirációja, hogy élete beágyazódhasson az örök létezésbe. Az egyéni létezés értelmét a kozmikus újjászületésben értelmezték.

Boldogságkoncepciójukat a mi felfogásunkban talán az a reményük fejezi ki a leginkább, hogy olyan életet élnek, amely a túlvilági mérlegeléskor méltóvá teszi őket majd arra, hogy felkerülhessenek az isten bérére, amely éjszakánként végigjárja a halottak birodalmának 12 óráját, hogy aztán reggelente a szent skarabeusz bogár képében – magával a Napistennel jelenhessenek majd meg a horizonton. Minden nap, újra meg újra.

Mindez a mai anyagi ellátottsági színvonalhoz képest összehasonlíthatatlanul alacsonyabb szinten. Ennek a ténynek az üzenete azonban éppen az, hogy a társadalom és azon belül az egyén létezési harmóniájának elérhetősége nincs összefüggésben az ember anyagi kultúrájának fejlettségével, illetve a mostani értékrendben oly előkelő helyet elfoglaló fogyasztással sem.

A források szisztematikus tanulmányozása tehát kínálhat egy specifikus kiindulási pozíciót ehhez a viszonyrendszerhez, az értelmezések által indukált diskurzustól motiváltan pedig visszaigazolódhat az a nem titkolt reményünk, hogy a diskurzustér átszivároghat az egyiptológia határain, s interdiszciplinárisá válva aktualizálhatja azt a creatio continua világképet, amely – a kulturális emlékezetből inspirálódó alternatív kortárs gazdasági elképzelésekkel együtt – segíthet egy élhető és fenntartható létezési modell konstruálásában.

„Bejárod az öröklét (Dzset) útját.”

(Berlini Ptah-himnusz IX. col 4b–5b. sor. In KÁKOSY 1979: 385.)

KÖVETKEZTETÉSEK HELYETT

„Bár tudnám elmondani... a Hallgatók szavait, az ősidők eszméit.”
(Ptahhotep tanítása. In WESSETZKY 1988: 82–94.)

Nem minden korban volt az ember ennyire közömbös kozmoszba ágyazottsága vonatkozásában. Léteztek hosszú történelmi periódusok, melyek nem növekedésre, hanem harmóniára törekedtek. A kulturális emlékezet őrzi azt az ismeretet, amely tudott az emberi lét beágyazottságáról, méghozzá egy nagyobb rendszerbe való beágyazottságáról, s tudott arról, amit a modern ember teljesen másként igyekezett

(és igyekszik még ma is) elgondolni, hogy éppen a kiszakítottságával arányosan növekszik a kiszolgáltatottsága is. Tudta, amennyiben felborítja a nagyobb rendszer egyensúlyi viszonyait, a saját létalapját szüntetheti meg. A nagyobb rendszer pedig nem csupán érte van, hanem rajta kívül megszámlálhatatlanul sok és sokféle lényért, akik neki lakótársai, s akik létezése nemcsak tudomásul vehető, hanem egyben átérezhető is.

„Amon a legelső ős, aki megalkotta az ősiszteneket. Ő az Örökkévalóság (Neheh), aki megkezdte az örökkévalóságot (neheh), az ő szíve teremtette meg az öröklétet (dzset)” (Urk. VIII.3. Idézi: KÁKOSY 1979: 383). Azt a dzset-et, amelynek van térbeli aspektusa is, akárcsak az időnek általában. „Ez abból látszik, hogy időfogalmakat jelentő szavak után némelykor térre utaló determinatívumot írnak” (KÁKOSY 1979: 385).

Ezt az ismeretet őrzik az Egyiptomi Birodalom építményei, művészetinek tekinthető alkotásai, írásokban ránk maradt lenyomatai: nem növekedési szándékról, hanem a kozmoszba illeszkedő harmóniáról üzennek. Következésképpen a Monumentális diskurzus ismerete mentén bizonyosan indokolt lehet egy új diskurzustér megnyitása.

„A világgép-, az idő- és a térelméletek az a terület, ahol az egyiptomi gondolkodás legmesszebbre jutott az absztrakció útján. Nem egy szekularizált filozófia terminológiájával szólnak hozzánk, hanem egy páratlanul gondolatgazdag és meggondolkoztató szimbolika és valásfilozófia nyelvén, melynek megértéséhez csak teljes vallásos irodalmunk és művészetük szem előtt tartásával találhatjuk meg a kulcsot” (KÁKOSY 1979: 385).

IRODALOM

- Assmann, J.: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2013
- Castells, M.: *Az identitás hatalma*. Budapest, Gondolat–Infonia, 2006
- Capra, F.: *The Tao of Physics*. Fontana Paperbacks, 1990
- Csaba, L.: *Európai közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014
- Farkas, A. M.: Az egyiptomi gondolkodás logikája. = GERGELY–KEMÉNY (szerk.): *Motogoria*. MTA Politikai Tudományok Intézete Könyv Kiadó Kft. Budapest, ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, 2004, 44–65.
- Galbraith, J.: *How the economists got it wrong*. The American Prospect, 2001. 12. 19. 11 (7). <http://prospect.org/article/how-economists-got-it-wrong>. (Letöltés ideje: 2016. 11. 15.)
- Genovesi, A.: *Értekezések a kereskedelemről, avagy a polgári gazdaságról*. Kairosz Kiadó, 2016

- Gombrich, E. H.: *A művészet története*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978
- Haidt, J.: *The Happiness Hypothesis: Finding Modern Truth in Ancient Wisdom*. Basic Books, 2006
- Hegel, G. W. F.: *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983
- Hofstätter, P. R.: *Einführung in die Sozialpsychologie*. Stuttgart, Kröner, 1990
- Hornung, E.: *Az egy és a sok. Az óegyiptomi istenvilág*. Budapest, Typotex, 2009
- Hoyle, F.: *Frontiers of Astronomy*. London, Heinemann, 1970
- Kákossy, L.: *Ré fiai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1979
- Karikó, S.–Szécsi, G.: Hogyan (ne) kommunikáljuk a válságot? = KARIKÓ–SZÉCSI (szerk.): *Válság és kommunikáció*. Áron Kiadó, 2012, 7–13.
- Kemmis, D.: „20 questions”. Utne Reader, 1995. jan.–febr. 79.
- Knut, J. Ims–Zsolnai, L.: *Shallow Success and Deep Failure. Business within Limits: Deep Ecology and Buddhist Economics*. Oxford: Peter Lang Academic Publishers. 2005, 3–24.
- László, E.: *Chaos Point. The World at the Crossroads*. London–New York, 2006
- Liotard, J. F.: A posztmodern állapot. = BUJALOS István (szerk.): *A posztmodern állapot Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Budapest, Századvég Kiadó, 1993, 6–143.
- Major, Gy.: A gazdasági modell átértelmezhetősége a homo oeconomicus új identitása mentén. RAJNAI et al. (szerk.): *Tanulmánykötet a Báthory-Brassai Nemzetközi Konferencia előadásaiból, 2. kötet*. Budapest, Óbudai Egyetem, 2015, 127–137.
- Major, Gy.: Organisation Development in the Point of Intersection of Competencies and Performance Potentials. = NANDRAM–BINDLISH (szerk.): *Managing VUCA Through Integrative Self-Management*. Springer International Publishing, 2017
- Mander, J.: *In the Absence of the Sacred*. San Francisco, Sierra Club Books, 1991
- Mannheim K.: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*. Budapest, Atlantisz, 1995
- Nagy, Z. É.: Változó vidékkép – Minden időben. = *Szociológiai Szemle* 2008/4, 123–129.
- Oppenheimer, J. R.: *Science and the Common Understanding*. London, Oxford University Press, 1954
- Piaget, J.: *Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői*. Bukarest, Kriterion, 1973
- Rodrik, D.: *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, Institute for International Economics, 1997
- Sachs, J. D.: *A civilizáció ára*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016
- Sachs, W.: Development: *The rise and decline of an ideal: Article for the Encyclopedia of global environmental change*. Wuppertal: Wuppertal Inst für Klima, Umwelt, Energie. Wuppertal Papers, 2000
- Venette, S. J.: *Risk Communication in a High Reliability Organization: APHIS PPQ'S Inclusion of Risk in Decision Making*. North Dakota State University, 2003
- Wessetzky, V.: Egyiptomi kultúra – egyiptomi bölcsélet Ptahhotep tanításában. = *Valóság*, 1988, 31 (3). 82–94.
- Wilson, J. A.: Egypt. = FRANKFORT et al. (szerk.): *The Intellectual Adventure of Ancient Man*. Chicago & London The University of Chicago Press. 1946, 31–125.

Creatio continua: well(being), myth and modernity

Strangely, the notion of ‘crises’ has lost its dynamic character and it has moved into our everyday lives as a permanent partner with whom it seems we have to live together from now on. If that is the case, then we have to find some regularity in the pattern, i.e. a rule according to which this crisis behaves differently than the usual scheme. If we observe this phenomenon in a wider context, we get to a complex paradox, which has an influence on human existence more and more. This kind of paradox was unimaginable in other, careless periods due to the non-existence of the problem and accordingly it could not have been interpreted, either. Even though the subject of modernity – the individual – has freed itself from all normative, regardless of the fact whether it is external or a projection of the internal to the outer world, the possibility of self-understanding has still remained a challenge, while the individual has torn apart to its pieces both the universe and consciousness with the help of scientific narrative. This state of affairs is here to stay up to the point until the individual does not return to its completeness of existence. Therefore, happiness and well(being) are the only notions which can have the most realistic interpretations, because they can only be understood in the essential context of existence. In this study, the author will try to define a perspective from which a possible process will be outlined, which will redefine the continuity of the act of self-creation in a much broader time-space context which we perceive nowadays.

Key words: crises, individual, happiness, well(being), growth

Creatio continua: dobro(bit), mit i modernitet

Na čudan način pojam „krize” je izgubio svoj dinamični karakter i uselio se u našu svakodnevnicu kao stalan partner sa kojim od sad moramo da živimo zajedno. Ako je to slučaj, onda i u ovome treba da nađemo zakonitosti, tj. pravilo po kome se ova kriza ponaša drugačije od ustaljene šeme. Ako posmatramo činjenice u što širem sistemu povezanosti, dolazimo do sve kompleksnijeg paradoksa, koji ima uticaj na sve više činioca ljudskog postojanja. Ti paradoksi u drugim, bezbrižnim periodima, shodno nepostojanju problema, nisu se ni mogli protumačiti. Jer, iako subjekt moderniteta – individua – se oslobodio svake normative, bilo da je ona spoljašnja ili takva koju je iz samog sebe projektovao ka spoljašnosti, mogućnost samoshvatanja je ostao i dalje izazov, dok je – ista ta individua – kroz naučnu narativu izanalizirala i univerzum i svest na osnovne sastavne delove. To će tako i ostati sve dok ponovo ne vrati sebe u celinu postojanja. Sreća i dobro(bit) mogu dakle u ovom kontekstu imati najrealnije opravdanje, jer oni mogu biti shvaćeni u esencijalnom kontekstu postojanja. U ovom radu će se pokušati definisati perspektiva iz koje će se moći redefinisati besprekidnost akta samostvaranja u jednom mnogo širem prostorno-vremenskom kontekstu od sadašnjeg.

Ključne reči: kriza, individua, sreća, dobro(bit), rast

Beérkezés időpontja: 2017. február 10.

Elfogadás időpontja: 2017. június 21.

Anica Draganić

Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tan-
szék, Újvidék
draganic@uns.ac.rs

Szilágyi Mária

Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tan-
szék, Újvidék
szilagymari@gmail.com

AZ APATINI SÖRFÖZDE ALAPÍTÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

The establishment and development of the Apatin Brewery

Osnivanje i razvoj Apatinske pivare

Az apatini kamarai sörfőzdét 1756-ban alapították, és annak ellenére, hogy a Habsburg Birodalom peremvidékén helyezkedett el, európai normák szerint működött: a kezdetektől fogva igen korszerű technológiát alkalmaztak, ami lehetővé tette, hogy a sört malátából készítsék. Ez az üzem gyors fejlődéséhez vezetett, amely csakhamar ipari létesítménnyé nőtte ki magát. Az előállítási folyamat és a termelőkapacitás tekintetében az Apatini Sörgyár nem maradt alul az akkori Magyarország központi területein, mindenekelőtt Pesten működő sörfőzdékhez viszonyítva. A Habsburg időszaktól kezdve napjainkig a sörgyár számos átalakuláson esett át, amelyek során elsősorban a tulajdonjogi viszonyok változása hatott ki az együttes gazdasági, technológiai és térbeli fejlődésre. A folytonos korszerűsítések, a gyártási kapacitás növelése, a régi objektumok bővítése és az új épületek megjelenése mára egy igen összetett szerkezetű gyárkomplexumot eredményezett. A három, máig megőrzött történelmi épület jól illeszkedik a korszerű gyárkomplexum többi részéhez. Ezek a következők: a régi irodák és az igazgató lakása ma adminisztrációs funkciót tölt be, a sarki lakóépületnek ma üzleti és vendéglátói rendeltetése van, az egykori főzőházak pedig ma is részei az előállítási eljárásnak. A város nem rendelkezik múzeummal és kiállítóhellyel, folytonosságuknak köszönhetően azonban a sörgyár régi épületei ideális keretet nyújthatnának egy, a város történetét bemutató kiállításnak. Fontos lenne, hogy a sörgyár rákerüljön Európa ipari örökségének térképére, hiszen ezáltal fontos turisztikai célpont lehetne mind az épületegyüttes, mind a

város. Mégis az Apatini Sörgyár történeti épületeinek sorsa elsősorban a mai és a jövőbeli használók kezében van.

Kulcsszavak: sör, sörfőzés, sörgyár, épületegyüttes, hagyomány, Apatin

A VAJDASÁGI SÖRGYÁRAK

A mai Vajdaság területén a sörfőzés az egyik legrégebbi gazdasági tevékenység. A sörgyártás kezdetei a 18. századig nyúlnak vissza, amikor ez a vidék, az akkori Habsburg Birodalom peremvidéke, németek által lakott mezőgazdasági terület volt. A termőföld adottságainak köszönhetően, amely a sörgyártás alapanyagai, az árpa, a maláta és a komló termesztéséhez igen kedvező volt, a németek folytatták e hagyományos mágikus főzet készítését, főként kisebb, házi manufaktúrákban, vagyis időszakos kézműves sörműhelyekben (1. ábra).

Közvetlenül a mai Vajdaság területének betelepítése kezdetén, a 18. században, az államigazgatás kisebb sörüzemeket létesített Pancsován (1722), Versecen (1742), Nagybecskerekén (1745), Óbecsén (1754) és Apatinban (1756), azokon a településeken, amelyek vásárjogot vagy mező- és szabad királyi városi címet nyerve hamar kiemelkedtek a mezőgazdasági milióból. A sörfőzde helyszínének kiválasztásakor nagy szerepet játszott a folyó közelsége, hiszen akkoriban a vízi közlekedés volt a leghatékonyabb (BORDÁS 2010: 84).

A 18. század folyamán számos sörműhely üzemelt a mai Vajdaság területén, azonban kevés azon sörfőzdek száma, amelyeknek sikerült megtartaniuk kontinuitásukat, és ipari létesítményekké nőttek ki magukat.

Bács községben a kalocsai érseki uradalomnak már 1720-ban sörháza volt, az akkori Péterváradi-sáncban, vagyis a mai Újvidéken pedig két sörfőzde üzemelt (BORDÁS 2010: 83–97). Az első zombori sörfőzdet gróf Grassalkovich Antal építtette (VASIĆ 1984: 102). A 18. században minden bánáti járásban sörüzem működött. Képes Ábrahám 1722-ben szerződést kötött a bécsi udvarral, ami feljogosította a pancsovai, az újpálankai és a karánsebesi sörfőzdek létesítésére (Újpálanka ma Bánátpálanka, Karánsebes [Caransebeș] a mai Románia területén lévő azonos nevű város). Nem volt ritka az sem, hogy egy városban egyszerre két sörgyár működött, így volt ez Pancsován is a 19. század 30-as éveiben. A gőzgép megjelenése és a gyártásban való alkalmazása a sörgyártás iparosodását eredményezte, minek következtében az iparág fő képviselői ezen a területen a Weifert és a Dungyerszki családok lettek. Közvetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása, 1867 után Bácska területén tizenhét sörfőzde

működött. A 19. század végén Weifert György volt a pancsovai és a belgrádi, valamint a szávaszentdemeteri és a niši sörgyár társtulajdonosa. Dungyerszki Lázár 1891-ben megvásárolta a nagybecskereki, és tíz évre bérbe vette az écskai sörgyárat. Ez utóbbit azonnal bezáratta, és a bérleti szerződés lejártáig teljesen használhatatlanná tette. Ellehetetlenítette a konkurenciát. 1892-ben korszerű sörgyárat építtetett saját birtokán, a dunacsébi kastélya közvetlen közelében. Az ipari létesítmény ma is üzemel (BORDÁS 2010: 83–97).

A 18. és 19. században létesített sörgyárak 1907-re a következő helységekben maradtak fenn: Szávaszentdemeter, Pétervárad, Újvidék, Bács, Dunacséb, Apatin, Nagybecskerek, Versec és Pancsova (BORDÁS 2010: 88). Az első világháború kihatott a vajdasági sörgyárak további fejlődésére. Egy 1924-es adat szerint a mai Vajdaság területén a megváltozott gazdasági viszonyok között öt sörgyár működött: Aman József és társai apatini és kúlai sörfőzdéje, Gerber Nándor és fia sörgyára Óbecsén, Dungyerszki Lázár sörfőzdéje Nagybecskereken, Weifert J. M. sörgyára Pancsován és Zoffmann Sándor sörgyára Versecen (STANOJLOVIĆ–DAMNJANOVIĆ 1924: 23–25). Ezek mellett a két háború közötti időszakban üzemelt még Heindrich Weiss 1830-ban alapított szávaszentdemeteri sörgyára, valamint Dungyerszki Lázár dunacsébi sörfőzdéje. A második világháború utáni évektől a tranzíció időszakáig mind a hét előbb említett sörgyár folytatta működését. A magánosítás ideje alatt számuk folyamatosan csökkent, több sörgyárban leállt a sörgyártás, így ma Vajdaságban csak három sörgyár működik: az apatini, a dunacsébi és a verseci.

AZ APATINI SÖRGYÁR TÖRTÉNETE

Az állami sörfőzdét, amelyet 1756-ban alapítottak, a császári kamara a 19. század elején adta bérbe. Az utolsó bérlők 1870 körül Lázár Lukács és Kiss Ignác voltak (BUKVIĆ 2003: 95).

A sörgyár részvénytársasággá alakult a 19. század végén, amelyet Aman József nevére jegyezték be, aki a legfőbb részvényes és a gyártás vezetője volt. Az első világháború idején megváltoztak a gyár tulajdonjogi viszonyai. A helyi nagybirtokosok lettek a fő részvényesek: Delin, Turski, Speiser, két pécsi tőkés, valamint néhány hódásági lakos. A vállalat ötvenezer koronás alaptőkéje csakhamar hárommillióra nőtt. A kúlai részleg megnyitása után a sörfőzde hivatalos neve az Aman József és társai apatini és kúlai sörgyára lett. Ekkor Delint nevezték ki a gyár igazgatójává és a gyártás vezetőjévé.

Az első világháború után, 1919-ben a sörgyárat 88%-os részességgel államosították. A részvénytőke 1924-ben hárommillió dinár volt, a gyár értéke pedig tizenötmillió (STANOJLOVIĆ–DAMNJANOVIC 1924: 23). 1918 és 1926 között a sörgyárat rekonstruálták és korszerűsítették, fejlődése azonban a gazdasági válság következtében az 1930-as években megtorpant (BUKVIĆ 2003: 96). A termelés 1933-ban teljesen leállt, majd a sörgyártás tízéves szünetelését rövid időre megszakították, hogy kielégítsék a megszálló hadsereg szükségleteit, és ennek hatására 1943 márciusa és 1944 októbere között újraindult a sörkészítés (AV, F 195/503).

A következő időszakban az államosított vállalat szocialista megújulása következett, Hager Egmond igazgató vezetésével. Az akkori államvezetés 1953 decemberében a sörgyár élére Dane Čosićot nevezte ki, aki három évtized alatt elérte azt, hogy az apatini a térség vezető sörgyára legyen.

Az Apatini Sörgyár magánosítási eljárása 1991-ben kezdődött. 2003-tól az egyik vezető nemzetközi söripari vállalat, az AB InBev hálózatának része lett, majd 2009-től a globális magánvállalat, a CVCCapitalPartners tulajdonává és a StarBev. társaság tagjává vált. Az egyik legnagyobb söripari cég integrálta 2012-ben, amelynek ma is részét képezi (Jelen pivo) (2. ábra).

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VISZONYOK

Az apatini sörfőző társaság már 1700-ban megalakult. A Habsburg császári hadsereg sörfogyasztási adatai azt bizonyítják, hogy 1739-ben a városban a sört úgynevezett sörházakban főzték. Annak ellenére, hogy Apatin a Habsburg Birodalom peremterületén feküdt, az itteni kamarai sörfőzdét akkoriban európai szabványok szerint építették. A korszerű gyártási folyamat lehetővé tette, hogy a sört a kezdetektől malátából készítsék, és ez nagyban hozzájárult a sörfőzde gyors ütemű iparosodásához. Az apatini sörfőző társaság első céhlevelét 1770-ben, míg a másodikat 1817-ben kapta (BEVILAQUE–BORSODY 1931: 459).

Annak ellenére, hogy a gyár 12 000–15 000 hektoliter sört termelt évente, 1892 és 1893 között újabb korszerűsítéseket végeztek rajta. A sörfőzde harminc helyiséggel, 40 lóerős gőzgéppel, valamint húsz-harminc munkással rendelkezett. A 20 000 hektoliteres éves kapacitás meghaladta az akkori szükségleteket, hiszen a Nagy Háború előtt a gyár legnagyobb sörtermelése 16 000 hektolitert tett ki (BUKVIĆ 2003: 93–95) (3. ábra).

Az első világháború után újabb rekonstrukciós munkákat végeztek a sörgyárban, nagy építkezések zajlottak, felújították a fűtőhelyiséget, és rekonstruálták a malátafeldolgozó üzemet. A termelőkapacitás 25 ezer liter sörre növekedett.

A második világháború befejezése után a gyár teljes felszerelését, valamint a gyártást is korszerűsítették. 1945 és 1958 között, kisebb ingásokkal ugyan, a sörtermelés 13 500 hektoliterről 61 716-ra nőtt. A gyár alkalmazottainak száma harmincnyolcra százhuszra emelkedett. Ennek ellenére szükséges volt a felszerelés és a gyártási folyamat korszerűsítésére, elsősorban a hatékony termelés és a piaci fennmaradás érdekében. Az első szakasz 1958-ban kezdődött a főzőosztály rekonstrukciójával, az új töltőrészleg beszerelésével és a pince befogadóképességének megnövelésével (AAP, ZP, br. 12). A tervezett 100 000 hektoliteres kapacitást már 1963-ban túlszárnyalták. A következő szakaszban, 1964 és 1968 között egy új részleg épült, amelyben a nagymértékben automatizált malátafeldolgozó és a töltőrészleg kapott helyet (AAP, ZP, br. 30, br. 36). Az 1970-es években bevezették a nagy kapacitású automatizált szalaggyártást, ami 634 681 hektoliter évenkénti sörtermelést eredményezett, valamint megkezdődött az alkoholtmentes üdítőitalok gyártása is (4. ábra).

Napjainkban az Apatini Sörgyár 4 000 000 literes gyártási kapacitásával abszolút vezető szerepet tölt be a hazai piacon. A „Hazait választjuk” elnevezésű kezdeményezés során számos rangos elismerést nyert: „A legjobb Szerbiából”, „Az évtized sörmárkája” és „A férfiak kedvence”. A munkafeltételek javítása terén kifejtett erőfeszítéseknek, az alkalmazottak elégedettsége növelésének, az oktatási tevékenységeknek, az előrelépési lehetőségeknek, valamint a gyakorlat nélküli fiatalok alkalmazásának köszönhetően az Apatini Sörgyár két ízben, 2010-ben és 2012-ben is elnyerte a „Szerbia legjobb munkáltatója” címet (Jelen pivo).

A SÖRGYÁR ÉS A VÁROS FEJLŐDÉSE

Az apatini sörfőzde 1756-ban épült azon település szélén, amely az Opatin nevű pusztán keletkezett a 18. század elején. A mai sörgyár ugyanazon a helyen áll, azonban már teljesen megváltozott városi környezetben, azaz a legszűkebb értelemben vett városközpontban.

Apatin fejlődése 1746-ban kezdődött, a szervezett betelepítések kezdetén, amikor az előző katonai telepítések után megérkeztek az első német családok (BUKVIĆ 2003: 48–53). Földrajzi elhelyezke-

désének, vagyis a jó megközelíthetőségének köszönhetően, Apatin hamarosan telepítési gyűjtőhely lett, ahonnan a későbbi telepítéseket is vezényelték. Annak ellenére, hogy Apatin szomszédságában már előbb létezett egy katonai bázisként szolgáló falu, az új település csakhamar, már 1748-ban a járás központja lett. Az akkori kamarai elnök, Grassalkovich igen szorgalmazta Bács vármegye első német településének létrejöttét, annak gazdasági felemelkedését és városi rangra emelését. Ezért a bécsi udvari kamara elsősorban német iparosokkal népesítette be Apatint, valamint nagy gondot fordított a gazdaság fejlesztésére is. Néhány év alatt az itt lévő katonai raktár, halászállomás és kikötő mellett felépült a sörfőzde és az akkoriban egyik legnagyobb, katonai célokat szolgáló textilműhely. A kikötőhöz közeli területen felépítették a templomot, a községházát, és ezzel kialakult az a központi tér, amely körül idővel a többi középület is helyet kapott. A települést 1755-ben mezővárosi rangra emelték, egy heti és négy országos vásárt tarthatott, ami akkoriban nagy privilégium volt (BUKVIĆ 2003: 54). Tizenöt évvel később már megszerezte a céhes város címet, ami jelentős kiváltságokat jelentett az ott élő számos mesterember számára.

Egy 1764-ben készült térkép jól szemlélteti, hogy Apatin egy olyan szigeten alakult ki és fejlődött később, amelyet mocsarak, a Duna és annak mellékága fogtak közre. A településnek három, a folyóval párhuzamos utcája volt, amelyek közül a középső képezte a város gerincét. A főutcat, amelynek egyik része templommal, iskolával, kocsmával és mészárszékkal rendelkező központi térré szélesedett, száznegyven ház alkotta. A sörfőzde is itt működött, az utca északi végén (5. ábra).

A 18. század közepére Apatin szép és zsibongó várossá fejlődött. Azonban az árvizek következtében, a hasztalan árvízvédelmi próbálkozások után, 1791-re a városközpont igen rossz állapotba került. A település északkeleti szélén, a sörfőzde közvetlen közelében új városközpont épült Kiss József rendezési tervei alapján. Az elöntött területen lévő házak épületanyagait felhasználták az új Fő utca – ma Szerb uralkodók utcája – felépítéséhez, amelynek karakterét főként a következő épületek határozták meg: a templom, a városháza, a parókia, a gyógyszerház és az orvosi rendelő (6. és 7. ábra).

A 19. és a 20. század fordulójára a part menti részen létesült Apatin ipartelepe, itt helyezkedett el a fűrésztelep, a harisnyakötő üzem, a kendergyár, az öntöde és a kosárfonó üzem. Az állandó árvíz-fenyegetettség a védelmi töltés kiépítését eredményezte, vagyis a város és a folyó elszigetelődését. A várost, amelyet létrehozott és megsemmisí-

tett a folyó. Az 1912-ben megépült vasúti töltés teljesen elvágta az új városközpontot a valamikori éltető erejétől, a víztől (8. ábra).

A dinamikus gazdasági fejlődés hatására a település a 20. század közepére erős urbanizáción esett át. Az akkori városrendezési terv fontosnak látta az ipari terület és a vasútvonal városon kívül helyezését, valamint a középületek visszahelyezését a part menti övezetbe. Annak ellenére, hogy az Apatini Sörgyár hatalmas ipari létesítménnyé nőtte ki magát, sikeresen ellenállt a kiköltöztetésnek, így azt nem helyezték át az 1970-es években létesült korszerű ipari területre.

A kétszázhatvan éves, ugyanazon a helyen működő sörgyár ma is nagyban meghatározza az adott helyszín identitását, elsősorban történelmi, gazdasági, társadalmi, vizuális, de ugyanakkor szimbolikus jelentőségének köszönhetően.

TÉRSTRUKTÚRA ÉS FUNKCIONALITÁS

Az apatini kamarai épületekről készült 1791-es jelentésből tudjuk, hogy a sörfőzde a Fő utca és a rá merőleges útnál elhelyezkedő telken állt, a mai Sörfőző utca és a Szerb uralkodók utcája kereszteződésénél, vagyis arra a következtetésre juthatunk, hogy az elsődleges helyszín megfelel a mainak.

Az említett jelentés szerint az épületegyüttesben egy sörfőzde, egy lepárló és egy maláta előállítására szolgáló helyiség állt. Az épületegyüttes eredeti terve szerint itt három funkcionális egység különült el (MNL OL, No 161). Az első egység két párhuzamosan elhelyezkedő objektumból állt, amelyeket téglafal kötött össze, ezen volt egy kocsibejáró és egy ajtó. Ezekben az épületekben folyt a nyersanyag előkészítése, a sör és a pálinka főzése. A Fő utcával párhuzamos emeletes épületben volt a malátázó-, a szárító- és a főzőhelyiség, valamint a sörfőző mester lakása. A második egységet a melléképületek alkották, istállók és raktárak, amelyek többnyire nem tartós építőanyagból készültek, míg a harmadikat a nagy hengermalom, amely a maláta feldolgozására szolgált, és a molnárlakás (9. ábra).

A 19. század végén elvégzett rekonstrukciós munkálatok után a sörfőzde európai méretű ipari létesítménnyé nőtte ki magát. Ezt az állapotot jól szemlélteti az 1893-ban készült helyszínrajz (AAP, 13066 7/12 93). A Sörfőző utca mentén helyezkedett el a malátafeldolgozó, az utcasarkon volt az ebédlő, a Fő utcán, az együttes főbejáratától balra épült a verandás épület, amely egyben lakó- és adminisztrációs objektum is volt, majd a sörcsapoló és a fogadó épülete. A komple-

xum belsejében a következő funkciókat kiszolgáló épületek voltak: erjedés, ülepítés, jéggyártás, valamint itt állt a villanyszolgáltatást biztosító épület, a kút és a malátaszérű. Az épületegyüttes harminc helyiségből állt (BOROVSKÝ 1909: 455) (10. ábra).

Az 1916-ban megváltozott tulajdonjogi viszonyok csakhamar megmutatkoztak a sörfőzde térelrendezésében is. Azaz az új tulajdonos komoly rekonstrukciós munkálatokba kezdett az első világháború idején, az építkezések pedig annak befejezésével értek véget (IAS, F ZPP). Már 1916-ban megépült az új igazgató lakása és irodája, majd 1918-ban fermentációs és jégkészítő részleggel bővítették a fő gyárépületet, megépült a nagy ipari kéménnyel rendelkező kazánház, a hordók tisztítására szolgáló épület, a viaszozó, a nyersanyagraktár nyitott színnel, aztán később, 1922-ben a kovácműhely és a kocsis lakása.

A közelmúltban előkerültek az utcasarkon lévő kocsmá eredeti tervei 1927-ből, ami ellentmond a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet szakemberei korábbi feltevésének, amely szerint a sarki lakóépület a 20. század elején épült. Az eredeti és a jelenlegi tervek, valamint a fényképanyag összevetése után bizonyítást nyert, hogy az 1927-ben épült kocsmát későbbi rekonstrukciókkal lakóépületté alakították.

A második világháború után az új beruházási terv a sörgyár teljes rekonstrukcióját írta elő.

Az első szakaszban a főzőhelyiségeket rekonstruálták, lebontották a régi kazánházakat, majd helyükre újakat építettek, valamint adaptálták az ülepítő pincét (AAP, Aleksandar Cofman). Az 1960-ban készült ötletterv a főzőház bővítését, valamint új malátázó, palackozó, tároló, siló, kazánház, laboratórium és portaépület építését irányozta elő (AV, F289 64/60). Az 1963 és 1970 közötti időszakban a következő beruházások történtek: új malátázó épült, új jéggyárat emeltek a régi helyén, új főző- és erjesztőpincéket létesítettek a már meglévők mellett, felépítették a palackozót a régi malátázó és a műhelyblokk helyén, rekonstruálták a gázkazánok elhelyezésére szolgáló épületeket, a régi palackozót adaptálták az üdítőital-gyártás szükségleteinek megfelelően, valamint a régi és az új épületeket vezetékcsatornákkal kötötték össze (ĆOSIĆ 2005: 152–153). Az 1970-es években egy nagyobb kapacitású új palackozót emeltek, tizenkét új, rozsdamentes acélból készült erjesztőtartályt vásároltak, és új montázs üdítőital-gyártó berendezést szereltek be.

A folyamatos korszerűsítések, a gyártási kapacitás növelése, a régi épületek bővítése és az új objektumok kiépítése következtében a mai

gyáregyüttes térelrendezése igen összetett. Három történeti épületet reaktiváltak, és sikeresen integrálták azokat a korszerű gyáregyüttesbe: a régi irodáknak és az igazgató egykori lakásának ma adminisztrációs rendeltetése van, a sarki lakóépület ma ügyintézői és vendéglátói feladatokat lát el, a valamikori főzház pedig ma is a sörgyártást szolgálja.

A GYÁRTÁSI FOLYAMAT ÉS A SÖRGYÁR FELSZERELÉSE

Az apatini kamarai sörfőzde a technológiai folyamatok és a gyártási teljesítőképesség tekintetében a 18. század közepén nem maradt alul a Magyarország központi részein üzemelő sörfőzdekhez viszonyítva. Pontosabb adatokkal azonban nem rendelkezünk arról, hogy milyen felszerelést használtak itt a 18. század folyamán, vagyis a 19. század közepéig.

Az első nagyobb, a felszerelés korszerűsítésére irányuló befektetés 1892–1893-ban történt, amikor egy 40 lóerős gőzgépet vásároltak (BOROVSKY 1909: 455). Az első világháború után elvégezték a gyártás modernizációját, valamint a meglehetősen elöregedett felszerelés cseréjét. Először a kazánházat, majd a malátagyártó üzemet, végül az ülepítőpincéket szerelték fel új gépekkel.

A legrészletesebb adatokkal a gyár sör- és villamosgépészeti felszereléséről 1938-ból és 1939-ből rendelkezünk, mert ezekben az években végezték el a sörgyár értébecslését (1939-ben a gépészfelszerelés összértéke 1 199 976 dinárt tett ki) (IAS, F ZPP). 1922-ben a főzházat szegecselt vaskazánokkal, a komlózáshoz és a tisztázáshoz szükséges kádakkal és sörkazánnal szerelték fel. Ez utóbbit a prágai Egyesült Gépgyárból szállították. Az új berendezések között volt még az ellenőrző mérőeszköz, két zárt előhűtéssel rendelkező szivattyúpumpa, két hűtőberendezés, három nagyobb és egy kisebb siló, hengermalom, szállítócsiga, daru, két, a sör nyomását és szivattyúzását ellenőrző gép és két sörkeverő szerkezet. A gépműhelyben és a kazánházban számos eszköz volt, amelyek közül a legfontosabbak: egy 20. század elejei hatcilinderes dízelmotor, 120 lóerős fekvő gőzgép, kettős kompresszor 1919-ből, két dinamógép, levegőpumpa, jéggenerátor 1929-ből, öt centrifugális pumpa és két falazott gőzkazán 1895-ből, valamint 1906-ból. A malom felszerelését egy pár malomkő, malátaörlő, villamos motor, daru és tizedes mérleg képezte. A szűrőrézleg vasberendezéssel volt ellátva a massa szűrésének előkészítéséhez, kézi szűrővel a sörlé szűréséhez, villanymotorral, szűrőfelszereléssel,

a hordók töltéséhez szükséges apparátussal, amelyet a prágai B. H. Hellmann gyártott, a palackok töltésére szolgáló készülékkel, a sör pasztörözéséhez szükséges kemencével, mosógépekkel, eszközökkel a hordó abroncsolásához és az abroncs leszedéséhez, eszközökkel a gyanta eltávolításához és egyenáramú villanymotorral. A szárítóban és a malátázóban négy áztatókád volt, felvonó, ami a malátát a sörfőző silóiba szállította, teherdaru, tartálykocsi, árpatisztító, rendszerező és csíraeltávolító berendezések, egyenáramú villanymotor, négy felvonó és Ringhoffer-féle szárítórendszer. Az ülepítőpincét öt egység alkotta 7500 hektoliter kapacitású ülepítőhordókkal. A sört 12,5-től 200 liter térfogatig terjedő hordókban szállították. A három teherkocsi és a három mezőgazdasági kocsi mellett a sörgyár gépparkjában volt még egy Burford márkájú teherautó.

Az 1959-es rekonstrukciós program alatt a technológiai korszerűsítés következő fázisát végezték el (AAP, Aleksandar Cofman). A malátaszárítóból való szállítására olyan pneumatikus szállítoszalagokat terveztek beszerezni, amelyek kapacitása óránként 1500 kilogramm volt, amelyek rendelkeztek szelektálóval és levegőfilterrel. A maláta tisztításához és őrléséhez 2000 kilogramm óránkénti teljesítőképességű gépszalagot akartak vásárolni, az őrlött maláta tárolására pedig vasból készült kosarakat. A már meglévő, négykádás, 240 hektoliter naponkénti kapacitású főzőház mellett, egy új kétkádás főzőházat terveztek, amelynek teljesítőképessége 320 hektoliter volt naponta. Ez hatékony megoldásnak bizonyult. A program tizenkét betonkád építését írta elő, amelyek össztérfogata 2060 hektoliter volt. A revizor egy olyan új eljárás bevezetését javasolta, amely leköti az erjedés során keletkező, és az addig a főzés során megsemmisült szénsavat, és ezt később a fejlett ipari országok mintájára limonádé és ásványíz előállítására használhatják majd. Emellett javasolta a hulladék sörélesztő szárításának bevezetését, hogy később azt az emberek és állatok élelmezésében hasznosítsák. A program előrelátta még további húsz alumíniumkád beszerzését, és huszonnégy betonkád építését, amelyeket a sör ülepítésére használnának, továbbá egy olyan pumpa vásárlását vette tervbe, amely árammal látná el a szűrő- és a tisztítóberendezéseket, majd egy olyan eszköz szükségességét hangsúlyozta, ami segítségül szolgál a sör átömlesztésénél a hordókba. Valamint, a revizor szerint szükséges volt még egy címkézőgépet is beszerezni. A rekonstrukciós programot a következő néhány évben megvalósították. A legfontosabb befektetés az új főzőház felépítése volt, az ülepítési pincékkel ellentétben, mert azokat csakhamar lebontották,

mivel nem bírták ki a magas nyomást. Ötvennégy alumíniumból készült fekvőtartály készült el 1963 végén (ĆOSIĆ 2005: 52–54). A piac fellendülésének köszönhetően rövid idő után még két palackozógépet vásároltak, amelyek négy- és nyolcezer üveget voltak képesek naponként megtölteni.

Az új főzőházat 1967-ben szerelték fel a Steinecker német gyár termékeivel, a palackozót szintén német, két-háromezer üveg naponkénti kapacitással működő szalagokkal bővítették, és egy, az alumíniumhordókat töltő vonallal. Ezenfelül olasz kompresszorokat rendeltek, valamit gázolaj üzemeltetésű szlovák gőzkazánokat.

Az elmúlt fél évszázadban folyamatosan korszerűsítették az Apatini Sörgyár technológiai berendezését. A modernizáció napjainkban is folytatódik, annál is inkább, mert a gyár egy nemzetközi vállalat részét képezi, és a gyártás minden szegmense a legkorszerűbb szabványok szerint folyik. A régi gyártási eljárásról igen kevés, máig megőrzött felszerelés tanúskodik, ezek közül a legrégebbi egy igen rossz állapotban lévő malátaörlő.

SZERKEZETEK ÉS ÉPÍTŐANYAGOK

A 18. században emelt kamarai sörfőzde téglából épült, masszív szerkezet volt dongaboltozattal és fából készült tetőszerkezettel. Az emeletes épület alaprajza C betűt formált, amely egy hosszanti, hét boltozott mezőre osztott részből és két udvari szárnyból állt. A pincét járólappal, míg a földszintet deszkapadlóval borították. Az 5,5 és 2,5 öl méretű szárítót réz borította, az épület faelemei pedig, amelyek a termelési mód folytán igen rossz állapotba kerültek, 1870-ben vas elemekre cserélték (MNL OL, Beschreibung des Cameral Markt Gleckens Apathin, 1791).

A sörgyár ma is álló legrégebbi épületeit a 20. század második évtizedében emelték. Az eredeti tervrajzok elemzése rámutatott a masszív épületszerkezet dominációjára, de ugyanakkor az új szerkezeti megoldások és az újszerű épületanyagok alkalmazására is.

Az egykori főzőház masszív falszerkezetei sávalapokra támaszkodtak, amelyek mélységét nem határozták meg pontosan az eredeti tervben, de az épület magasságából kifolyólag legalább 2 méter mélynek kellett lenniük. A lakó és adminisztrációs funkcióval is rendelkező épület földszintje a talajszint fölött 1,2 méter magasságban helyezkedett el, ami az alapfalak nagy magasságát, vagyis az alapsávok nagy mélységét eredményezte. A sarki kocsmáépület alapjának teherbírása

elegendőnek bizonyult még egy szint megépítéséhez, hiszen idővel a földszintes épületre még egy emeletet húztak.

A sörgyár együttesében lévő legrégebbi épületek falait mind első osztályú téglából falazták, majd bevakolták azokat. Az egykori főzház külső falai az alagsorban és a földszinten 90, illetve 120 centiméter szélesek, míg a belső tartófalak 70, a közfalak pedig 45 centiméter vastagságúak. Az emeleti szinteken a küldő falak szélessége 60 centiméterre csökken. A földszintes lakó- és adminisztrációs épület külső falainak szélessége 45 és 75 centiméter között váltakozik, míg a belső falak 15, illetve 30 centiméter szélesek. A valamikori kocsmáépület tartófalainak szélessége 90 centiméter, ellentétben a hozzáépített földszintes objektum falainak feleakkora méretével. A kocsmáépület eredeti tervrajzain jól látható, hogy négy acéloszlop tartotta a galériát, amelyeknek ma, csakúgy, mint az oszlopoknak, nyoma sincs.

A valamikori főzház földszintjén poroszsüveg födém van, amelyet trapéz alakú acélgerendák tartanak, míg a többi emeleten a födém vasbetonból készült. Az igazgató földszinti lakásának egyszerű szerkezetével ellentétben az építész érdekes megoldást alkalmazott a kocsmá esetében, a földszinten kombinálva a poroszsüveg födémét és fáfödémét acél tartógerendákkal, az emeleten pedig a dongaboltozatot használta. Napjainkban a földszinti poroszsüveg födém még mindig látható, a faszervezetet azonban kicserélték.

A három legrégebbi épület fából készült tetőszerkezetét máig megőrizték. Amíg a kocsmá épületére újabb emeletet húztak, megtartották az eredeti tetőszerkezet formáját, és számos dekorációs elemmel díszítették azt, amelyek a terasz fölötti részre koncentráltak. Az elsődleges tetőfedő anyag a cserép volt.

A megőrzött tervek a szintek közötti bonyolult közlekedési rendszerről tanúskodnak. A főzház felső öt szintjét kőből készült, vaskorláttal ellátott kétkarú lépcső kötötte össze, míg az alsó három szintet egykarú lépcső fűzte egybe. Az eredeti egykarú lépcső, ami a sarki nagyterem közepén helyezkedett el, és ami a megőrzött rajzok alapján feltehetően acélból volt, csakúgy, mint a tartószerkezete, ma már nem látható. Az egykori kocsmá emeleti szintjére ma egy betonlépcső vezet, amit valószínűleg a bővítés során építettek ide.

A sörgyár legrégebbi épületei szerepelnek Szerbia műemlékjegyzékében, így minden beavatkozást az illetékes műemlékvédelmi intézet felügyeletével, a védelmi alapintézkedésekkel összhangban végeznek. Mindhárom védett épület kivételesen jó állapotban van. A hitelesség megőrzése érdekében a homlokzatok felújítása az eredeti

dokumentációval összhangban folyt, a belső térben pedig minimális beavatkozások történtek, amikor az egykori igazgatólakás és a sarki lakóépület új funkciót kapott, így ezen apró változások nem hatottak ki az épített örökség integritására.

ARCHITEKTÚRA ÉS KARAKTERJEGYEK

A gyárépületek 1917-ben készült tervrajzain Erdélyi István pécsi okleveles mérnök neve áll (AAP, Apatini Sörgyár, 1917). Az igazgató lakásának és irodájának eredeti tervei nem kerültek elő, az épületek azonos kialakítása, anyaghasználata, az ugyanolyan téglamotívumok alkalmazása viszont arra enged következtetni, hogy ez a lakó- és adminisztrációs funkcióval rendelkező épület terve is ugyanazon építész tollából származik (11. ábra).

Annak ellenére, hogy az Apatini Sörgyár legrégebbi, máig fennmaradt épületének profán rendeltetése volt, kialakításában teljesen illeszkedett az egyazon időszakban épült ipari épületek esztétikájához. Az alaprajz alakját, valamint a homlokzatok kialakítását is a funkcionális séma eredményezte. A tervező egyedül a főhomlokzat kialakításának szentelt nagyobb figyelmet, ahol a két előreugró szárny kihangsúlyozta az épület szimmetriáját, és bizonyos összhangot teremtett, ami közel sem volt jellemző a mellék- és udvari homlokzatok esetében. A zárt homlokzattömegek és a nyílások harmóniáját a mérnök úgy érte el, hogy egy-egy ablakot helyezett a kiugró épületszárnyakra, míg a középső épülettestet négy ritmikus sorrendben elhelyezett ablakkal törte meg. Az előreugró épületrészeket egy-egy sarokra helyezett pilaszterrel, valamint az oromzat fogazott párkányával és az oculusszal hangsúlyozta. A tervező a homlokzatok dinamikáját piros téglából készített vízszintes falsávok és függőleges lizénák alkalmazásával érte el, amelyek az ablaknyílásokat keretezik, valamint szabályos téglalapokra osztják a fehér falfelületet. A mai állapot azonban különbözik az eredeti megoldástól (a hozzáépítés éve nem ismeretes, mert a tervek sem a levéltárakból, sem az illetékes műemlékvédelmi intézetből nem kerültek elő. Az 1989-es kataszteri térkép másolatán az új épületrész nincs berajzolva, ezért az objektum feltételezhetően az 1990-es években épült). A középső épülettömb északnyugati részéhez, a sarki objektum felé egy új épületrészt alakítottak ki, ez pedig tönkretette a főhomlokzat szimmetriáját. Mégis, a hozzáépítésnél használt azonos épületanyagokkal és a meglévő arányrendszer megtartásával sikerült megőrizni az együttes összhangját és ritmusát.

A sörgyártás 20. század elején emelt épületei közül csak a főépület egy részét őrizték meg, ami két részből áll: egy magas, ötemeletes épülettömbből, amelynek keskeny homlokzatát háromszög alakú, fogazott párkányú oromzat díszíti, és egy alacsonyabb, kétemeletes szárnyból, amelyet nyeregtető koronáz. A kivitelezés során eltértek az eredeti tervtől, a torony ablakait más helyre tették. Az ipari épületek díszítőelemeit szintén a piros téglából készült falsávok alkotják, amelyekkel a homlokzatot vízszintes és függőleges részekre osztották, valamint pilaszterek formájában kihangsúlyozták az épületsarkokat. Minden emeleten a két-két, piros sávok között elhelyezkedő mezőt üvegfelületek alkotják, amelyeket diszkrét, fémből készült profilok osztanak kisebb, négyzet és téglalap alakú részekre.

Az 1927-es terv szerint, amelyet a Popovski és Piry tervező- és építőiroda írt alá (AAP, Plan krčme i priključenih zgrada Apatinske i kulske pivare), a sarki épületnek lépcsős alaprajza volt, két egyforma méretű szárnyból állt, amelyeket a földszinten a bejárati csarnok, az emeleten pedig egy-egy terasz hangsúlyozott, valamint egy földszintes épülettömbből, ami ezeket a szárnyakat összekötötte. Az emeleti szárny homlokzata azon a helyen, ahol a kocsmá elhelyezkedett, érdekes poligonális, oszlopokra támaszkodó hatablakos erkéllyel zárult. A kilenc oszlopból álló kolonád oszlopok közötti mezőit 1,5 méteres kovácsoltvas kerítés zárta le. A negyedik mezőben helyezték el a kaput, amelyen keresztül, a fedett bejárati csarnokon át a kocsmába juthatott a látogató. A csarnok fölött tágas terasz helyezkedett el, amelynek korlátját vörös téglából készült balusztrád alkotta. A keskeny földszintes szárnynak, ahol az irodák és a melléképületek voltak, azonos volt a homlokzatképzése, mint a szomszédos lakó- és adminisztrációs épület szárnyának. Az eredeti díszítőelemek, amelyeket a nyíláskeretek, a sarokpilaszterek, a hangsúlyos koronázópárkányok és a fogazott oromzat alkottak, nem mutattak eltérést az 1917-ben tervezett épületek ezen elemeihez viszonyítva. A mai állapot eltér az eredetitől. A bejárati csarnok lezárásával a földszinti oszlopsor üvegportálokkal megtört faltömeggé alakult, az erkélyt pedig elnyelték az emeleti rész megnövelt méretei. A földszinti részhez egy faszerkezetes nyeregtetővel fedett, faragott oszlopokon álló teraszt építettek. Az emeleti terasz balusztereit vakolt kerítésfal váltotta fel, amelyen kétszínű mértani alakzatokból álló díszítés volt, ami megismétlődött az erkély fölötti új attikán is. Az épület újonnan kialakított főhomlokzatának sarkait lapos, a teljes épület magasságában húzódó pilaszterek díszítik, az ablak alatti mezőket pedig geometriai alakzatok.

A régi fényképanyag alapján megállapítható, hogy a rekonstrukció alkalmával a teljes homlokzati síkokat fehérre festették, míg ma a pilaszterek és más díszítőelemek vörös színben pompáznak. Ma az egykori erkélyre a homlokzat alig észrevehetően elferdített szögei és a sarki terasz emlékeztetnek, amit a falazott baluszterek helyett ma kovácsoltvas korlát díszít (12. ábra).

A sarki kocsmá, bár elvesztette hitelességét, műemléki védelem alatt áll, mint a sörgyár együttesének egyik legrégebbi épülete. A másik két régi objektumot viszont, a főzőházat és az igazgató valamikori lakását, azonban méltán nevezhetjük a 20. század eleji ipari építkezések reprezentatív példáinak.

AZ EGYÜTTES HITELESSÉGE

A sörgyári komplexum három legrégebbi épületét 1994-ben, az In-gatlan kulturális javakról szóló határozat (Apatin Község Hivatalos Lapja [Službeni list opštine Apatin] 1994. 03. 23.) értelmében, mint kulturális javakat, műemléki védelem alá helyezték. Hitelességük értékelése a Narai dokumentum a hitelességről elnevezésű deklaráció-ban leírt szabályok szerint történt, amit az ipari örökség összetettsége megértésének eszközeként ismertek fel és alkalmaznak. A 13. cikkely továbbgondolásaként egy olyan hálót fejlesztettek ki, ahol a vízszintes tengely a szempontokat, míg a függőleges a dimenziókat jelöli, és így egy olyan mentális rendszert kapunk, ami segít felismerni az összetett ipari örökség tárgyi és szellemi hitelességét, amelyeket ezek után kvantitatív módon értékelünk.

A sörgyári együttes építészetének művészeti dimenziója a homlokzat vizualitásán keresztül olvasható, és a tervezők ezt a színes párkányok, pilaszterek és nyíláskeretek segítségével érték el. A 20. század eleji főző- és a lakóház külön egy-egy funkcionális egységet képeznek, és napjainkban is eredeti formában láthatjuk azokat, a korszerű gyártási folyamatba való integrációjuk ellenére. A sarki kocsmá, bár a bővítésekkel elvesztette hitelességét, az eredeti tervdokumentáció birtokában könnyűszerrel helyreállítható. A három régi sörgyári épület társadalmi jelentőségéről tanúskodik az a tény, hogy műemléki védelem alatt állnak, a mai jó állapotuk pedig tükrözi az új tulajdonosok örökséghez való pozitív hozzáállását. A fennmaradt épület lehetőséget kínál a főzőházak tipológiájának elemzéséhez, míg a tervdokumentáció alapján tanulmányozhatók más funkcionális egységek típusai is.

A legépebben fennmaradt eredeti építőanyag a nagyméretű téglá, amelyet a homlokzat kialakításánál, valamint a poroszsüveg födémnél és a dongaboltozatnál is használtak. Mielőtt a sörgyári együttes régi épületei a törvény védelme alá kerültek, számos olyan, a konzerválási feltételeket figyelmen kívül hagyó beavatkozást végeztek azokon, amelyek során megsemmisítették a hiteles elemeket. Ennek ellenére felismerhető az eredeti állapot, és néhány épületrészletnek, mint például a téglának a boltozatoknál, valamint a vasbetonnak a födémeknél való alkalmazásának tudományos jelentősége van.

A főzőház a *lágér* sörgyár egyetlen olyan funkcionális eleme, amely művészi értékkel bír. A gőzsörgyár eredeti funkcionális sémája nem maradt fenn, és a későbbiekben átalakításokat végeztek rajta, amit a rendelkezésre álló dokumentáció jól szemléltet. A sörgyár legnagyobb társadalmi értéke abban mutatkozik, hogy minden időben az általános fejlődés motorja volt. Csak néhány olyan régi felszerelést őriztek meg, amelyek a technológiai fejlődés bizonyítékai lehetnének, azonban a műemléki védelem ellenére nem végezték el rajtuk a szükséges konzerválási munkálatokat.

A sörgyártás folyamatosságának biztosítása ellenére, az új technológiai megoldások bevonása és a piac globalizációja következtében kérdésessé válik az ital hitelessége. Azaz, például a Jelen sör előállításához különböző alapanyagokat használnak Apatinban és Nikšićben – elsősorban más vizet –, ami megmutatkozik a sör ízvilágában, struktúrájában és minőségében. Az építési módszerek művészi dimenziója a vakolatarchitektúrában, valamint a faragott faelemekben van jelen, leginkább azonban a homlokzat díszítésénél.

Annak ellenére, hogy a történelmi sörgyár ma korszerű üzemmé nőtte ki magát, a védett városmag szomszédságában való elhelyezkedésével, a mai napig a városkép meghatározó eleme. A 18. század végén az új városmag fejlődésének generátora volt. A sörgyár társadalmi és gazdasági jelentősége akkoriban a városszövetben, de ugyanakkor a kikötő mellett elfoglalt stratégiai elhelyezkedésében mutatkozott meg. A helyszínen számos olyan bizonyítékot találunk, amely a nyersanyagszállítás technológiai fejlődéséről tanúskodik.

A sörgyári együttes régi épületei, amelyek a komplexum határvonalt képezik, művészeti homlokzatképzésüknek köszönhetően környezeti értékkel is rendelkeznek. A sörgyár mind vizuális, mind pedig eszmei értelemben véve a város szimbóluma, és a kollektív identitástudat hordozója.

AZ ÉPÜLET ÉRTÉKFELMÉRÉSE

Abból kifolyólag, hogy az ipari örökséget nem szemlélhetjük memóriális építészeti emlékként, és általában nem rendelkezik kimagasló művészeti kvalitásokkal, a valorizációnál valós értéként a régiség, a történelmi, használati, viszonylagos művészi és az újdonságértéket vehetjük számba (RIEGL). Ez az öt érték képezi azt a mátrixot, amelynek segítségével valorizálhatjuk az ipari örökség szellemi és tárgyi dimenzióit, de ugyanakkor a rekonstrukciós terv sikerét vagy sikertelenségét is ezek alapján állapíthatjuk meg.

Az újdonságérték növelésével csökken az együttes régiségértéke. Tehát a legfontosabb az említett értékkritériumok közötti egyensúly megtartása. A funkció nélküli épületet csak öreg, elhagyott objektumként szemlélhetjük. Viszont új rendeltetéssel és a meglévő történeti értékkel már viszonylagos művészeti értéket képvisel. A történeti értéket a régiség és újdonság értékének egyensúlyával tarthatjuk fenn. Abban az esetben, ha ezen értékek közül az egyik domináns szerephez jut, a történeti érték akár teljes egészében megsemmisülhet.

Annak ellenére, hogy az építészeti jegyek és a szerkezeti elemek igen jó állapotban való megőrzésének köszönhetően a régi épületek történeti és újdonságértékét igen magasra becsüljük, a sörgyár új együttesében azokra inkább kiállítási tárgyként tekintünk. Ha a régi berendezés darabjait nem tartják fenn kellőképpen, azok lassanként az enyészeté lesznek, holott a technológiai fejlődés fontos bizonyítékai lehetnének. A globalizáció folyamatában a régi módszerek értéküket veszítik.

BEFEJEZÉS

A sörgyár 260 éve ugyanazon a helyen áll, és ez lehetővé tette, hogy történeti, gazdasági, társadalmi, vizuális és szimbolikus jelentősége által meghatározza az adott hely identitását, a hely szellemét, és ebben rejlik a sörgyár mint intézmény fő értéke.

Az Apatini Sörgyár nagyszerű példája annak, hogyan integrálhatjuk a régi épületeket a korszerű gyárkomplexumokba. Ugyanakkor, tanúbizonyságot tesz az egyén örökséggel szembeni felelősségvállalásáról is. A sörgyárat működésének több évszázados folytonossága és a város általános fejlődésében betöltött szerepe a kollektív identitástudat hordozójává és a település szimbólumává tette. Tekintettel arra, hogy a városban nem működik múzeum és galéria, a sörgyár

történeti épületei ideális keretet nyújthatnának ezeknek a funkcióknak, vagyis a város urbanizációját, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését bemutató állandó kiállításnak.

A sörgyár Európa ipari örökségének térképére kerülésével Apatin fontos turisztikai célpont lehetne (TUFEGDŽIĆ [DRAGANIĆ] 2013: 149–152). A régi épületek jövője azonban attól függ, hogy a jelenlegi tulajdonosok és a potenciális felhasználók érdekei közös nevezőre jutnak-e, mennyire fogják értékelni és tisztelni az adott helyet és annak épített, valamint szellemi örökségét, a három évszázados hagyománnyal rendelkező sörgyártást.

IRODALOM

Arhiv Apatinske pivare (AAP)

Dampfbrauerei der Herren J. Aman&Co. Apatin, Situationsplan 13066 7/12 93.

Apatini sörgyár, Erdélyi István okl. mérnök, Pécs, 1917.

Plan krčme i priključenih zgrada Apatinske i kulske pivare Josipa Amanad.d. u Apatinu, Popovski i Piry, 1927.

Zbirka planova, br. 12. Projekat rekonstrukcije pivare, 1958.

Aleksandar Cofman, *Revizija investicionog programa pivare Apatin*, 2. maj 1959

Zbirka planova, br. 30. Projekat sladare, 1963., br. 36. Projekat flašare 1964.

Apatin Község Hivatalos Lapja (Službeni list opštine Apatin) 1994. 03. 23.

Arhiv Vojvodine (AV)

F195/503 Egmond Hager, *Izveštaj o stanju pivare*, 1945.

F 289 64/60, *Idejni projekat rekonstrukcije Apatinske pivare*, Invest projekat, Sombor, 1960.

Bevilaque-Borsody Béla: *A magyar sörfőzés története*. k. n., Budapest, 1931.

Bordás Attila: Sörházak, sörfőzdék = *Létünk*, 2010, 3, 83–97.

Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1909.

Bukvić, Milan: *Apatin kroz vekove*. Birograf, Apatin, 2003.

Čosić, Dane: *Apatinska pivara: priče jednog direktora*. Birograf, Apatin, 2005.

Istorijski arhiv Srbije (IAS)

F ZPP, Apatinska banka štedionica d.d. protiv Apatinske kulske pivovare Josifa Amanad.d., 1939.

Jelen pivo

Apatinska pivara, O apatinskoj pivari, http://www.jelenpivo.com/vest/17/O_Apatinskoj_pivari.html (2016. 11. 20.)

Društvena odgovornost, Apatinska pivara među liderima u društvenoj odgovornosti, <http://www.jelenpivo.com/index.php> (2016. 11. 20.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Az apatini /Bácsmegye/ kamarai sörfőző és fogadó, valamint a krusevili /Bácsmegye/ fogadó épületeinek alap- és homlokzatrājza, S11 No 161

Beschreibung des Cameral Markt Gleckens Apathin, 1791.

Riegl, Alois: *The moderncult of monuments: itscharacterandorigin*, in *The eye'scarees*, 69–83. http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic822683.files/Riegl_The%20Modern%20Cult%20of%20Monuments_sm.pdf (2016. 11. 20.)

Stanojlović, Aleksandar–Damjanović, Milan: *Industrija Vojvodine*. Naklada „Jugoslovenskog Lloydja”, Zagreb, 1924.

Tufegdžić (Draganić), Anica: Razmatranje koncepta autentičnosti u kontekstu razvoja kulturnog turizma – Putevima piva kroz Vojvodinu = *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 2013, 37, 149–152.

Vasić, Pavle: *Umetnička topografija Sombora*. Matica srpska, Novi Sad, 1984.

The establishment and development of the Apatin Brewery

The Apatin Brewery was established in 1756, and even though it is located on the outskirts of the Habsburg Monarchy, its business doing was based on European principles: extremely modern technologies were in use from the very beginning, which enabled the production of beer from malt. This led to a fast development of the factory, which soon became a well-known industrial institution. The brewery did not lag behind other contemporary Hungarian breweries – most of all from those located in Pest – neither by production processes, nor by capacity. From those early times, the brewery has been subjected to many changes, from which mostly the changes in ownership resulted in an economic, technological and spatial development of the factory. Continuous investments, capacity growth, the modernization of old and building of new objects have led to a today structurally complex factory. Three of the old, well-preserved buildings fit well into this modern complex. These are as follows: the old offices and the premises of the director – today serving administrative purposes, the corner quarters – today used as hospitality facilities, while the old brewery premises are still in usage. There are no museums which would exhibit the history of beer making in Apatin, even though the old buildings of the brewery – due to their continuity – would serve the purpose ideally. It would mean a lot both to the city and the brewery if it would find its place on the map of European industrial heritage, since both the city and the brewery would benefit from the inflow of tourists. Yet, the destiny of the Apatin brewery lies in the hands of current and future owners.

Key words: beer, beer making, beer factory, heritage, Apatin

Osnivanje i razvoj Apatinske pivare

Apatinska pivara je osnovana 1756. godine i iako se nalazila na rubu Habsburške Monarhije, ona je poslovala po evropskim principima: koristile su se izuzetno moderne tehnologije od samog početka rada pivare, što je omogućilo da se pivo

pravi od slada. Ovo je dovelo do brzog razvoja fabrike, koja je ubrzo prerasla u industrijsku ustanovu. Apatinska pivara nije zaostala od tadašnjih pivara srednje Mađarske – pre svega onih iz Pešte – ni po proizvodnom procesu, a ni po kapacitetu proizvodnje. Od Habsburške ere do danas, pivara je podlegla brojnim promenama, od kojih su pre svega promene vlasničkih odnosa bile te koje su uticale na ekonomski, tehnološki i prostorni razvoj fabrike. Stalna unapređenja, povećanje proizvodnih kapaciteta, proširenje starih objekata i izgradnja novih su doveli do jednog proizvodnog kompleksa izuzetno složene strukture. Tri, do danas sačuvane istorijske zgrade dobro se uklapaju u ostale delove modernog fabričkog kompleksa. Ove zgrade su sledeće: stare kancelarije i stan direktora, koje danas imaju administrativnu funkciju; zatim stambena zgrada na čošku, koja danas ima poslovnu i ugostiteljsku namenu, a nekadašnje prostorije za kuvanje su i dan danas deo proizvodnog procesa. U gradu nema muzeja ili izložbenog prostora, mada stare zgrade pivare – zahvaljujući svom kontinuitetu – pružaju idealan okvir za jednu postavku, koja bi mogla prikazati istoriju grada. Bilo bi od izuzetnog značaja da se pivara nađe na mapi Evropskog industrijskog nasleđa, pošto bi tako i pivara i grad postali posećene turističke destinacije. Ipak, sudbina Apatinske pivare leži u rukama današnjih i budućih korisnika.

Ključne reči: pivo, kuvanje piva, fabrika piva, kompozicija zgrada, nasleđe, Apatin

Beérkezés időpontja: 2017. február 24.

Elfogadás időpontja: 2017. május 26.

ETO: 339.13.012:911.3(4)''20''
327.5+339.9(4)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Bósz Anett

· Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Dok-
· tori Iskola, PhD-hallgató
· anett.bosz@gmail.com

SZABADPIAC-ELMÉLETEK, SZABADKERESKE- DELMI MEGÁLLAPODÁSOK ÉS AZ V. EURÓPAI KORRIDOR SZEREPEI

*Free market theories, free trade agreements and the roles of the
Pan-European corridor V*

*Teorije slobodnog tržišta, sporazumi o slobodnoj trgovini i uloge
Evropskog koridora V*

Jelen dolgozat a szabadpiac-elméleteket és a szabadkereskedelmi megállapodásokat elemzi. Célja bizonyítani, hogy a korridor elmélete illeszkedik a szabadpiaci elméletekhez, de tovább is lép: foglalkozik a nemzetközi kereskedelem szervezésére létrehozott intézmények kulturális hatásaival. Európában, a regionális gazdasági szövetségkeresés és nemzetközi kapcsolatok idealista elméletét látjuk visszaköszönni, a Nyugat vezérelte politikai, társadalmi és kereskedelmi folyamatokon keresztül. Ezzel éles ellentétben áll a jelenleg tapasztalható orosz törekvés, amely katonai erővel kívánja újraszervezni a kelet-európai és eurázsiai régiót. A korábbi bipoláris világ ütközőállamainak régiója pedig éppen ezért kulcsfontosságú szerepet játszik jelenleg is, mind a Kelet, mind a Nyugat számára, de a két világ törekvése eltér. Kérdés, mely törekvés kerekedik végül felül.

Kulcsszavak: korridor, szabadkereskedelmi övezet, piac, kereskedelem, globalizáció, Európa, integráció

BEVEZETÉS

A globális folyamatok változóban vannak, a kereskedelmet nemzeti és nemzetközi szinten is szabályozzák. A két fő elmélet, amely meghatározza a gazdaságstratégiai tervezők és a politikai vezetők döntéseit: a realizmus és az idealizmus. Kulturális, piaci, honvé-

delmi és politikai stratégiák épülnek e két elméletre. Az idealisták úgy vélik, az emberek képesek fejlődni, működőképes intézményeket tudnak létrehozni mind a piaci folyamatok szabályozására, mind a békefenntartásra, amelyek szervezik a társadalmat. A realizmus képviselői velük szemben azt gondolják, hogy az ember fejlődésképtelen, Hobbes úgy fogalmaz: „a kegyetlenség, állatias egoizmus, a korlátlan szenvedély igazgatja, döntéseit a félelem és a bizonytalanság irányítja” (HOBBS 1651).

Míg a realizmus nemzetközi kapcsolatok elméletének középpontjában a nemzetállam áll, melynek célja ellensúlyozni a többi állam hatalomra való törekvését, katonai és politikai értelemben, addig az idealisták hisznek abban, hogy a létrehozott nemzetközi intézmények képesek edukálni a társadalmat, és többek közt olyan piacokat hozni létre, amelyek értékek mentén szervezettek, ezen keresztül közösséget teremtenek, s nem pusztán gazdasági, de kulturális értelemben is képesek a jólétet növelni.

Utóbbiak szerint, az intézmények szervezik a társadalmat, harmonizálni tudják a különböző érdekeket közösségek és társadalmi csoportok között. Ezek az intézmények – mint az alkotmány, demokratikus intézményrendszer, jogállam, oktatási rendszer, a közlekedés szabályozása – működnek nemzeti és nemzetközi szinten is. Nemzetközi szinten, a közösségek, tagországok viselkedését nemzetközi egyezmények, szerződések és a nemzetközi jog tartják keretek között, és szabályozzák a vámuniók, a szabadkereskedelmi övezetek és monetáris uniók működését. Rövid távon ezek a szabályozások segítik a feleket az együttműködésben, valamint abban, hogy szabálykövető magatartás mellett versenyezzenek egymással, hosszú távon azonban ennél jóval többről van szó. Hosszú távon az efféle intézmények és egyezmények jóval többek, mint szabályozások csoportja: kulturális és társadalmi normákat határoznak meg, amelyek változásokat idéznek elő a szociális interakciókban és kapcsolatokban.

A dolgozat három részre tagolja a második világháború utáni európai nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jellegét, rámutat, hogy az elmúlt több mint hét évtizedben a piac és a közösség értékek mentén való szervezése kulturális közösséget hozott létre az európaiakból, mely közösség kész arra, hogy újabb és újabb társadalmakat integráljon.

A dolgozat célja bizonyítani, hogy a szabadkereskedelmi elméletek a 21. században összeegyeztethetők a korridor elméletével. Ezt arra a feltevésre alapozom, hogy a szabadkereskedelmi övezetek éppúgy integrációs funkciót töltenek be, az elmaradottabb régiókat fejlesztik,

csakúgy, mint a korridor mentén fekvő országok, kereskedelmi központok esetében, a gazdasági homogenizálódás folyamata pedig az integráció mélyebb dimenzióinak is teret nyit.

Hipotézis:

A szabadpiac-elméletek, a 21. századi Európában harmonizálhatók a korridor elméletével.

1. KLASSZIKUS SZABADKERESKEDELMI ELMÉLETEK

„Ha minden nemzet a liberális szabad kereskedelem elvén kereskedne egymással, szabadon importálna és szabadon exportálna, akkor hasonlóak lennének, mint egy nagy birodalom provinciái” (SMITH 1776: IV.v.b.39. In: SCHUMACHER 2012: 62).

Adam Smith, akit a modern közgazdaságtan atyjának tekintenek, megfogalmazta az abszolút előny fogalmát, és azt, hogy a nemzetközi kereskedelem mindkét partner számára előnyös. Smith a nemzetközi kereskedelmet éppolyan fontosnak tartotta, mint a kereskedelem többi formáját. A munkamegosztás növeli a termelési mennyiséget, azonos mértékben felhasznált munkaerő-mennyiség felhasználása mellett, így minél nagyobb a specializáció mértéke, annál nagyobb a növekedés. Ennek oka, hogy a munkamegosztásból következő specializáció nem pusztán kvantitatív, de kvalitatív növekedést is okoz (SCHUMACHER 2012). Smith „hitte, hogy az áruk szabad kereskedelme mellett a termékeket ott termelnék, ahol az ő abszolút munkaköltségük a legalacsonyabb” (SCHUMACHER 1954: 374). Ezt nevezzük ma abszolút előnyök elméletének (LEEN 2014).

Smith elmélete szerint a növekedés korlátja a piac mérete, így amennyiben növekszik a piac, nagyobb gazdasági növekedést tudunk elérni. A kölcsönösen előnyös nemzetközi kereskedelem minden fél többet tud eladni, azonban járulékos haszon, hogy technológiai tudást is átadnak egymásnak a partnerek, melynek szintúgy jólétnövelő hatása van (SCHUMACHER 2012). „A hazai fogyasztásra szánt importtermékek lehető legkisebb volumenre való csökkentése, és a hazai ipar termékeinek exportra szánt mennyiségének lehető legnagyobbra való növelése. Ez két motor az ország gazdagságának növelésére, ennek érdekében az importot korlátozni, az exportot ösztönözni kell” (SMITH 1776, IV.1.35).

Smith belátta, hogy az országok különböző tulajdonságokkal rendelkeznek, a „termőföld, a klíma, valamint institutionális és jogrend-

szer tekintetében” (SMITH 1776, III.iv.20, IV.ix.41. In: SCHUMACHER 2012: 63), ezeken felül arra nézve is tett megállapítást, hogy gazdag és szegény ország közötti kereskedelmi kapcsolatokban a gazdagabb ország nagyobb arányban profitál a gazdasági kapcsolatból, mint a szegényebb. A nemzetek közti verseny éppúgy a leghatékonyabb nemzetet hozná ki győztesként a versenyből, mint a hazai termelők versenyéből a nemzetgazdaság. A fentiek egyúttal azt is jelentik, hogy a nemzetközi kereskedelem nem pusztán jólét-, de hatékonyságnövelő tulajdonsággal is rendelkezik.

Ozay Mehmet, Adam Smith nemzetközi kereskedelemelméletét „naiv elméletnek” bélyegezte (MEHMET 1999: 47). Bár kétségtelenül, a mai tudásunkhoz mérten igaznak tűnik ez a megállapítás, ez nem változtat azon, hogy „Smith nemzetközi kereskedelemelmélete ugrókö volt a szofisztikáltabb elméletek számára, mint David Ricardo komparatív előnyök tana, vagy a Heckscher–Ohlin-modell” (STALEY 1989: 52).

Az angolszász klasszikusok másik nagy alakja a komparatív előnyök elméletét kidolgozó David Ricardo. Az 1817-ben publikált *Politikai gazdaságtan és adózás alapelvei* címmel megjelent művében gyakorlatilag a modern közgazdasági gondolkodás legfontosabb alapelveit írta le. A komparatív előnyök elmélete azt mondja, hogy két gazdasági partner anélkül, hogy növelné az inputráfordítást, pusztán a specializációnak és a kereskedelemnek köszönhetően nagyobb jólétre tud szert tenni, mintha izoláltan próbálnának meg előbbre jutni (FORMAINI 2004). Ricardo számszerűsített példán keresztül mutatja be a hatékonyságnövekedést, és azt, hogy a relatív alacsonyabb költséggel (alacsonyabb határ- és alternatív-költséggel) termelt jószágot megéri exportálnia egy adott nemzetgazdaságnak (MEOQUI 2016). Ebben a modellben azonban a munka az egyetlen termelési tényező. A Heckscher–Ohlin-modell már nem pusztán a munkaerőt veszi figyelembe mint termelési tényező, több inputtényezőben gondolkodik, és nem pusztán a termelési tényezők relatív bőségét, de a technológiát is figyelembe veszi (KEOHE 2006). Gupta (2009) rámutatott, hogy az egyes kereskedelemelméletek a gyakorlathoz képest túl leegyszerűsített modellekben gondolkodnak, így elemzéseinkben a Smith által felvázolt abszolút előnyök és a Ricardo által megalkotott komparatív előnyök fogalmára, valamint a porteri elmélet szerinti kompetitív előnyök elméletének szintézisére van szükségünk.

Közös a fenti elméletekben, hogy egy vámok nélkül működő, áruk szabad piaci mozgását lehetővé tevő nemzetközi kereskedelemben

valósulhatnak meg, hiszen mindegyik hatékonyságnövelésről, költségoptimalizálásról, kezdetben is létező előny kihasználásáról beszél. A védővámok – melyekről értelemszerűen nincs szó a fenti modellekben – ezeket a hatásokat torzítanák, és ceteris paribus jólétszökkentő hatással járnának.

2. SZABADKERESKEDELMI MEGÁLLAPODÁSOK ELMÉLETEI ÉS MEGVALÓSULÁSUK EURÓPÁBAN

„Akárhogy is, annyi barbarizmus még mindig maradt a legcivilizáltabb nemzetek közötti kapcsolatokban is, hogy szinte az összes ország azzal hangsúlyozza nemzeti mivoltát, hogy önmaga és szomszédai nagy kényelmetlenségére, önálló valutát használ” (MILL 1848: III.20.10). Mill nemhogy regionális kereskedelmi integrációt, de kifejezetten valutauniót szorgalmazott – közel 170 évvel ezelőtt. Az egyik megközelítés szerint, a monetáris unió az árupiaci integráció kiteljesedése, melyen keresztül még szorosabbra fűzhetők a régióon belüli gazdasági kapcsolatok. E lépés hatékonyságnöveléshez és jólétnövekedéshez vezethet. A másik megközelítés szerint a közös valuta eszköz a politikai unió létrehozásához (BÉKÉS 1998).

Johnson amellett érvelt, hogy a szabadkereskedelmi megállapodások felfoghatók úgy, mint a kereskedelmi háborúk elkerülésének eszközei (JOHNSON 1954). A 80-as évek elején ez a gondolat adta az alapját a nemzetközi tarifák modern játékelméleti modelleken keresztül való beállításának gondolatához (MAYER 1981). A 90-es években több szerző is foglalkozott azokkal a kereskedelmi egyezményekkel, amelyeknek hátterét politikai motiváció adta. Bagwell és Staiger (1999) megírták, hogy vannak kormányok, amelyek kizárólag a külső gazdasági hatások mérséklése és a szabályok befolyásolása érdekében írnak alá nemzetközi kereskedelmi egyezményeket.

„A vámok kiszabása, kvóták megállapítása a külkereskedelem egyik legjelentősebb és legrégebbi regulációs eszköze” (BÉKÉSI 2004: 43). Zissimons (2002) feltevésében a szabadkereskedelmi övezetek természetükből adódóan regionálisak, hiszen az optimális vámtarifák, a külföldi gazdasági szereplők járadékait átcsoportosítják a hazai gazdasági szereplőknek. Mivel az alacsonyabb szállítási költségek magasabb vámokat implikálnak, ezért a regionális integrációknak – és a köztük való tarifamérséklésnek vagy tarifamentességnek – nagyobb hozadéka van, mintha ugyanez a megállapodás egymástól nagyobb távolságra fekvő országok közt valósulna meg. Ez azt jelenti, hogy

még a Zissimons által felvázolt, nem-kooperatív hálózatok elméleti keretében is kölcsönösen előnyös rendszert hoznak létre a felek. Ezek regionális kereskedelmi övezetekben öltenek testet.

2006-ban Giovanni Maggi és Andres Rodriguez-Clare olyan cikket jelentettek meg, amelyben a szabadkereskedelmi megállapodások középpontjában a politikai motiváció áll. „A nemzeti valuták léte, a valutauniók kialakulása egyaránt eredménye történelmi véletlennek és politikai döntések sorozatának. A véletlennek látszó események és a politikai döntések mögött gyakran sokféle gazdasági érdek, közgazdasági racionalitás húzódik meg” (BÉKÉS 1998: 734). A politikai aktorok döntéseinek hátterében tehát gazdaságstratégiai tervezés, védelempolitikai koncepció, békefenntartó szándék is meghúzódhat.

A dolgozat egy további szakasza elemzi a hadi szövetségesek kereskedelmi kapcsolatainak élénkülését, és azt, hogy egy korábban akár évtizedeken át fennálló világrend megváltozásából adódó vilámgyors felbomlásuk is bekövetkezhet. Az Európai Unió alapjául az 1957-ben aláírt Római Szerződés (<http://eur-lex.europa.eu/>) szolgált, amely alig több mint egy évtizeddel követte az ENSZ Alapokmányának (<http://www.menszt.hu/>) aláírását, és létrehozta az Európai Gazdasági Közösséget. A két dokumentumot aláíró felek szándéka világos volt, racionális, ugyanakkor értékalapú. Biztonságpolitikai céljuk elkerülni egy első és második világháborúhoz hasonló totális háborút. Humánus és társadalompolitikai céljuk megelőzni, hogy bárki alapvető emberi jogai sérülhessenek, lefektetni az emberi méltóság elidegeníthetetlenségét, és feltételrendszert, valamint intézményrendszert létrehozni ezek garanciájaként.

Az Európai Unió létrehozásában a fent említett szándékok egyszerre játszottak szerepet. A közös béke és biztonság fenntartása, az Unió elődjét jelentő Európai Gazdasági Közösségben párosult a jólét növeléséért szervezni kívánt piaci feltételek lefektetésével, a szolidaritás nemzetközivé válásával, a munkakörülmények javításával, a kereskedelem liberalizációjával, és a négy szabadság elvének felvázolásával. Ezzel megágyaztak annak az értékvilágnak, amely a 20. század végén az Európai Unió létrehozásával és a későbbi uniós bővítési folyamatokkal ma közös kultúrközösséghez való tartozást tesz lehetővé a tagországok polgárai számára. Ennek gyakorlati megvalósulása a társadalomfejlődési megtorpanások és egy-egy nemzetállami kormány különutassága okán időnként akadozik, azonban a közösség egészét tekintve az európai értékközösség releváns társadalomszervező erő.

Noha a kultúra kérdése tagállami hatáskör, a Maastrichti Szerződés 128. cikke kimondja, hogy az EU közreműködik a közösség szervezésének előremozdításában, és ennek érdekében kulturális területeket is támogat. Európában már a hetvenes évektől kezdve megfigyelhetők olyan törekvések, amelyek értékek mentén szerveződnek, s az unió hétéves költségvetési ciklusai ma már világosan tervezik és szervezik a kultúra támogatását (ZONGOR 2008). „Ahogy Európa (és az egész világ) egységesedik, nem egyszerűen egy európai (és globális) gazdasági térség jön létre a velejáró nagyméretű politikai egységekkel és szolidaritási hálózatokkal, hanem kialakul egy egységes európai és globális kulturális térség is” (LENGYEL–SZÁNTÓ 2005: 315). Ez a folyamat eltér a Huntington (1998) által felvázolt kultúrák összecepsésétől.

3. A KERESKEDELMI KORLÁTOK, AZOK LEBONTÁSA ÉS EZEK TÁRSADALMI-KULTURÁLIS HATÁSAI

3.1. Kereskedelmi- és politikai-kulturális kapcsolatok a vasfüggöny idején

A 20. században két nagy kereskedelemstratégiai átrendeződés is jellemezte az európai kontinenst – azon belül a kelet- és közép-európai régiót: az egyik a második világháború, a másik a 80-as évek végén, 90-es évek elején végbement változás (KÖVES 2003). A háború átrajzolta az európai kereskedelmi együttműködés térképét, a hadi szövetségesek a piaci kapcsolatok területén is szorosabbra fonták kapcsolataikat. Magyarországot példaként tekintve, az első világháború előtti fő gazdasági szövetségese Ausztria volt, a kereskedelmi kapcsolatok a „birodalmi integráció” (KÖVES 2003: 636) jegyében erősödtek meg a két ország között. Ezt váltotta fel a Harmadik Birodalomtól való jelentős gazdasági függés, majd a második világháborút követő évtizedeket a Szovjetunió és a szocialista blokk országaitól való dependencia karakterizálta.

„A bipoláris világfelfogás nyomán, a harmadik világ és más államok szerepe elhalványult a két katonai-ideológiai tömb árnyékában” (BÉKÉSI 2004: 140). Ez az árnyék vetült a gazdasági kapcsolatokra is – a keleti blokkban mindenképp. A vasfüggönnyel párhuzamosan épültek fel a KGST sugaras gazdasági kapcsolatai, melyek egészen a rendszerváltásig jellemezték a térség gazdaságát. E négy évtized a politikai szövetségeseket gazdasági partnerekké is tette. A KGST

országait „autarkia és radikális együttműködés” jellemezte, noha a Nyugattól való gazdasági elmaradottság, korszerű műszaki, beruházási, fejlesztési és néha élelmezési szükségleteiben is a vasfüggönyön túli nemzetgazdaságokra volt utalva (KÖVES 2003).

A térség gazdaságát a Szovjetuniótól való gazdasági függés határozta meg (MARRESE–VONAUS 1983: 254). „A második világ-háború után leereszkedő vasfüggöny oly markánsan, egyértelműen osztotta Európát két nagy régióra, hogy ehhez képest minden más különbség szerepe elhalványult. Az egyik oldalt a parlamentáris demokrácia és a sikeresen működő piacgazdaság, a másik oldalt a pártállami diktatúra, valamint az államilag irányított, kudarcos tervgazdaság és a Szovjetunió abszolút hatalmi dominanciája jellemezte” (PROBALD–SZABÓ 2005: 161).

Ez alapvető kulturális, társadalmi és politikai különbségeket teremtett a térségek társadalmi számára. Míg a vasfüggöny keleti felén a paternalizmus, az alattvalói szemlélet, a demokratikusan működő szabad csoportosulások legfőljebb illegalitásban való működése alakult ki, addig Nyugat-Európa egyre távolodott a diktatúrától, megingathatatlan jogállamok és stabil demokratikus intézményrendszer létrehozásán fáradozott, ezzel állampolgári öntudatot és jogtudatosságot, az egyéni felelősségvállalás képességét is kifejlesztve polgáraiban. Az emberi méltóság mindenekfölött való tisztelete (Grungesetz der BRD 1949), valamint az „egység a sokszínűségben” (<https://europa.eu/>) gondolata hosszú idő óta jelen van a nyugat-európai társadalomszervezésben. Utóbbit 2000-ben az Európai Unió mottójává választották.

3.2. Kereskedelmi és kulturális kapcsolatok a rendszerváltástól az ezredfordulóig

„A kultúrák kiegyenlítődének, vagy éppen összeütközésének, a területekért folytatott harcnak elméletei (lásd Fukuyama és Huntington elméleteit) napjaink meghatározó politikai elméletei közt szerepelnek” (BÉKÉSI 2004: 172).

A közép- és kelet-európai régió mind átmentek a tranzíción, a szocializmusból a kapitalista gazdasági berendezkedésbe. Ennek eredményeképp a posztszocialista országokat liberális, plurális demokrácia, valamint piacgazdaság jellemzi (HART–KAUFMAN, 1995: xi). Ilyen jellegű gazdasági és politikai átalakulásra nem volt korábban precedens. A változások nem voltak természetesek, erőltetettek voltak, és terhelték őket a kommunista érából fennmaradt institucio-

nális és emberi erőforrások folyamatlassító tényezői, nem beszélve az országok saját történelméről és a rendszerváltás által hozott feszültségekről, mint a munkanélküliség, az infláció és a bizonytalanság (VOORHEES 1995: 1). 1989 és 1991 között a politikai-katonai feszültségek enyhültek, megszűnt a táborszintű importhelyettesítés, az autarkia helyébe a nemzetközi és világpiacon folyó folyamatokba való bekapcsolódás lépett (KÖVES 2003).

A külkereskedelmi reorientáció korábban lezajlott, minthogy a „transzformációs recenzió” (KORNAI 1993) elérte volna mélypontját (KÖVES 2003), vagyis a gazdasági kapcsolatok nyitása a Nyugat felé – ezzel párhuzamosan a keleti gazdasági kapcsolatok visszaszorulása – gyorsabb tempójú volt, mint a rendszerváltás okozta gazdasági és társadalmi válságból való kilábalás. Noha gazdasági értelemben ez így történt, a hidegháború utáni időszakot a zászlók és a kulturális identitás kialakulása jellemzi. „A hidegháború után, a kultúra megosztó és egyesítő erő” (HUNTINGTON 1998: 14). Samuel P. Huntington az ezredforduló előestéjén a kultúrák összecsapását vizionálta, azt mondta: „a hidegháború után a legfontosabb törésvonalak nem ideológiaiak, nem politikaiak vagy gazdaságiak, hanem kulturálisak” (HUNTINGTON 1998: 11).

Fukuyama (1989) azt gondolta, elértük a történelem végét, mert megnyílt az út afelé, hogy minden ország a liberális demokrácia és a piacgazdaság keretein belül működjön, a liberális demokráciák létrejötté pedig az egyetemes béke biztosítója. Legnagyobb kritikusa, Samuel P. Huntington úgy reagált az akkor még ifjú titán értekezésére: „Reménykedni a történelem végében – emberi dolog.” (Az összecsapás volumenét mi sem mutatja jobban, minthogy az Európa Kiadó, a könyv 2014-es, magyar kiadásának borítóján is felhasználta Huntington csattanós kritikai megjegyzését.)

Kettejük vitája kulturális, demokratikus, valamint társadalmi síkon hasonló Jules Verne (1888) és William Golding (1954) irodalmi művekben megtestesült ember- és társadalomkép vitájához. A realitás egyelőre sem Fukuyamát, sem Huntingtont nem igazolta, éppen ugyanúgy, ahogyan egy lakatlan szigetre sodródott gyerektársaság sorsa sem hasonlíthat a *Kétévi vakáció*ban megismertekhez, de minden valószínűség szerint ahhoz sem, ami a *Legyek urában* történik velük.

3.3. Kereskedelmi és kulturális kapcsolatok a poszt szocialista országok EU-integrációs folyamatának felgyorsulását követően

„A kultúra – egyre gyorsabb ütemben – állandó megújulási folyamaton megy át” (LENGYEL–SZÁNTÓ 2005: 315).

A kelet- és közép-európai régió Európai Unióhoz való csatlakozása, a csoportos csatlakozás új fejezetet nyitott 2004-ben. Az integráció mélyebb szintjének lehetősége, az Európai Unió intézményrendszere, a négy szabadság hordozta lehetőségek – mint ösztöndíjak, cse-reprogramok, vagy éppen a kohéziós és regionális alapok – elhozták a kontinensre a törekvést, hogy közelebb hozzanak társadalmakat egymáshoz, és hogy csökkentsék a kulturális különbségeket európaiak és európaiak között. Lengyel és Szántó (2005) írtak arról, hogy optimista forgatókönyv szerint az európai integrációval párhuzamosan épülő regionalizáció „felszabadítja majd a régiókat a nemzetállamok gyámkodása alól”, ezzel pedig nagyobb esélyt teremtenek a regionális identitás megőrzésére, mint nemzetállami keretek között.

A nagyobb Európát az önrendelkezés magasabb szintjeként, és a heteronómia ellentétéként írják le. Felhívják a figyelmet azonban arra is, hogy a centrum és a periféria közti különbség így növekedni fog, mert meglehet, hogy a régiók az együttműködést a saját hasznukra fordítják majd. Míg előbbi kijelentéssel egyetértek, a káros hatások veszélyét kulturális értelemben jóval kisebbnek vélem, mint amit a szerzőpáros felvázol – bár kétségtelen, hogy az Európai Unió regionális és kohéziós alapjaiból felhasznált pénzeket, a fejlettebb régiók gyakorta hatékonyabban használják fel, mint a fejletlenebbek, ez a lehetőség a legkevésbé fejlettek számára is adott, és megfelelő költségvetési fegyelem megléte mellett, növelhető a hatékonyság.

A populizmus új hullámának megjelenése ugyan átmenetileg visszaveti ezeket a törekvéseket, de az európai és az észak-amerikai régió sosem volt közelebb ahhoz, hogy létrehozzon egy tényleges szabadkereskedelmi övezetet, amely már interkontinentális – elég a TTIP-re, vagy a CETA-ra gondolni.

Az EU-s csatlakozással a korábbi szocialista blokk országainak egy jelentős csoportja vált a kontinensszintű gazdasági és politikai integráció teljes jogú tagjává. A világkereskedelem regionalizációja abba az irányba halad, hogy egy trió vezesse: a nyugat-európai, az észak-amerikai és az ázsiai csendes-óceáni régió (BORRMANN–KOPPMANN 1994). Ennek a hármas felosztásnak korábban nem volt – nem lehetett – része a régió, melyhez Magyarország is tartozik,

azonban az uniós csatlakozás megnyitotta az utat mind a kereskedelem, mind a kulturális kapcsolatok szorosabbra fűzéséhez.

A regionális kereskedelmi integrációk száma sosem látott mértékben indult növekedésnek a 90-es években. 2004-ben 208 ilyen regionális kereskedelmi integráció volt hatályos a WTO szerint. Az EU, az EFTA, a MERCOSUR és a NAFTA is jelentősen növelte a tagországok közti kereskedelem volumenét, vagyis a gyakorlatban ellátták elméletben felvázolt feladatukat.

A regionális integrációs folyamatok gyakorlatilag természetesen. Szomszédos nemzetgazdaságok történelmileg működnek együtt, gyakran évszázadok óta, ennek egy természetes tovaggyűrűző folyamata az, hogy bilaterális vagy multilaterális kereskedelmi egyezmények köttenek olyan országok között, amelyek egy régió tagjai (GAULIER et al. 2004). A szerzőtrió valamivel több mint egy évtizeddel később, mint Borrmann és Koppmann, már „eurafrikai”, amerikai és ázsia-óceániai regionális kereskedelmi övezetokről beszélt – közös a két írásban, hogy triádokban gondolkodnak a világkereskedelmet illetően.

Eszerint a felosztás szerint azonban nem áll és nem is állhat meg a fejlődés motorja a korábbi vasfüggöny határainál Európában, mert a regionális integráció elmélyítésének egyik előfeltételeként támasztott gazdasági homogenitás (BÉKÉS 1998) elveszne, ezzel pedig a komplett térség versenyképessége gyengülne a többpólusúvá vált, globalizált világban. Az uniónak tehát elemi érdeke a fejletlenebb területek fejlesztése. A gazdasági integráció, a kohéziós és regionális alapok háttere korántsem egy idealista, pusztán értékalapú intézmény: a gazdasági racionalitás vezérli, amely egybevág az unió kulturális és politikai céljaival.

Ugyanígy van ez a tudomány és az oktatás területén. A legutolsó, lezárt hétéves költségvetési ciklus csak Erasmus-programra 3,1 milliárd eurót költött, hét év alatt 1,6 millió egyetemi hallgató és 300 000 akadémiai munkatárs, oktató szerezhette külföldi tapasztalatot. A legnagyobb létszámban a 2013/14-es tanévben vettek részt diákok a programban: több mint 272 000 résztvevőt találunk a statisztikai adatsorok közt, 80 millió eurós költségvetéssel. A kulturális értelemben vett regionalizáció ebben az esetben túlterjeszkedett az uniós határokon is: az EU-val szoros gazdasági és társadalmi, valamint politikai együttműködésben levő nemzetállamok, valamint a feltehetően uniós tagság előtt álló országok is részt vettek a programban. A 28 tagállamon felül Norvégia, Svájc, Izland, Törökország és a költségvetési

ciklus legutolsó évében először, a korábbi jugoszláv tagköztársaság, Macedónia is (European Commission 2015, <http://ec.europa.eu/>).

A programban részt vevő hallgatók közelről tapasztalják meg az unió mottójául választott eszmeiség gyakorlati megvalósulását, a határok nemlétét, az otthonról hozott kulturális különbségek megléte melletti közös eszmecserét, építkezést, projektek és egyéb közös munkák létrehozását, emberi kapcsolatok felépülését. Csak Magyarországról, 1998 és 2012 között, 38 567 hallgató töltött el külföldi félévet a program keretén belül, számuk minden évben emelkedett (<http://piackutatas.blogspot.hu/>).

4. A KORRIDOR ELMÉLETE ÉS GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSA

A kereskedelemben elsődleges szerepet játszik a hatékony szállítás. A korridor definíciószerűen két pontot összekötő útvonal, amely két vagy több lehetőséget hordoz magában az alábbiak közül: személyek közlekedése, energia-, információ- vagy anyagtranszport, ideértve a vasúti vonalakat, az autópályákat, a kommunikációs vonalakat és az olaj/gázvezetéseket (WEIR et al. 1986). Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag bármi válhat korridorrá, amely képes egy vagy több funkciót ellátni a fentiek közül. Korridor például egy folyó. A közép- és kelet-európai régió kulcsfontosságú korridorja többek közt a Duna, melyen keresztül elérhető a Fekete-tenger, de a Rajna–Majna–Duna-csatornán keresztül az Északi-tenger is (SZÜCS 2008).

A vasútvonalak mobilitást jelentenek, kereskedelmi potenciált hordoznak magukban, de honvédelmi szerepük is óriási. A közlekedés a régióban lekövette a „politikai klímaváltozásokat”. Magyarországon a mai napig jól megfigyelhető, az Osztrák–Magyar Monarchia idején létesített vasútvonalak a mai napig láthatók (ezek egy részét a trianoni békeszerződés sugaras kiépítésük révén elcsatolta az országtól, amely szintúgy jól látszik vasútvonalainkon). A vasfüggöny idején, a kelet–nyugati kapcsolatok erősen korlátozottak voltak, valós kooperáció nem volt lehetséges a két régió között. Ez a közlekedésben is megmutatkozott. 1989 előtt nagy tömegek utaztak Magyarországon keresztül a Szovjetunióba, ideértve civileket és katonákat. A vasúti közlekedés (teherszállítás, személyszállítás, hadi feladatok ellátása) jó indikátorai a politikai és gazdasági nemzetközi kapcsolatoknak (BÉKESI 2010), felhasználásuk együtt változik az ország nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével.

A gazdasági korridorok hatékony, multimodális kereskedelmi szállítási folyosókat hasznosítanak egy meghatározott geográfiai területen. A korridorok megkönnyítik a vállalkozást és a vámmentes intézkedéseket, ezek pedig élénkítik a kereskedelmet. A szállítási korridorok gazdasági korridorokká való alakítása kulcsszerepet játszik a gazdaságélénkítésben. Munkahelyteremtő beruházásoknak nyújt reményteli gazdasági környezetet (DE-IYENGAR 2014), amely az elmaradott régiók számára a szegénységből való kitörést és az integrációs folyamatokat is elősegítheti.

„A gazdasági korridorok, a hálózati externáliák és agglomerációs hatások társításán keresztül, segítik a gazdasági növekedést, mert felszámolják az infrastrukturális útszűkületeket, ezeknek pedig termelékenység és hatékonyságnövelő hatásuk van, stimulálják a kereskedelmet, és megkönnyítik a piacokhoz való hozzáférést” (DE-IYENGAR 2014: v.). A korridoroknak köszönhetően globális termelési hálózatokhoz, „gazdasági korridorokhoz” csatlakozik egy régió, amely fellendíti a gazdaságot. Délkelet-Ázsiának évente több mint 12 millió új munkahelyre van szüksége, hogy fenntartható növekedési pályán mozogjon (DE-IYENGAR 2014). Ehhez elengedhetetlen a gazdasági korridorok kialakítása, és hatékony becsatornázásuk a globális kereskedelembe.

De vissza Európába: a mi korridorjaink történelmi múltra tekintenek vissza, folyókon, vasútvonalakon, és a 20. században már autópályákon, egyre növekvő telekommunikációs hálózatokon keresztül növelték a kereskedelem hatékonyságát, többen közülük összekötve Nyugat-Európát Kelet-Európával. Az ókontinensen jellemzően jól működnek a kelet–nyugati irányú korridorok, azonban az észak–déli irányúak kevésbé.

1957-ben, az idén 60 éves Római Szerződés rögzítette először a transzeurópai közlekedési hálózatok létrehozását. Ez az Európai Közöség gazdasági kapcsolatai számára kulcsfontosságú lépés volt. Később, 1989-ben a strasbourgi csúcson elfogadták a transzeurópai hálózatok alapelveit, de a Maastrichti Szerződés is nagy hangsúlyt fektet rájuk. 1994-ben Krétán, a II. Pán-európai Közlekedési Értekezleten merőben új típusú korridorok lefektetésére került sor: az Európai Unió és az úgynevezett harmadik országokat összekötő kereskedelmi folyosókról született döntés. 1997-ben Helsinkiben pedig megszülettek a „Helsinki Korridorok”, amelyek tíz páneurópai kereskedelmi útvonalat jelöltek ki. Ezek a folyosók összekötik az Európai Uniót és Kelet-Európát, beleértve a Balkánt és a volt Szovjetunió bizonyos területeit (SZÚCS 2008).

A korábban Krétán létrehozott folyosók Helsinkiben bővítésre kerültek. Jelen dolgozat a kelet-közép-európai, valamint délkelet-európai kereskedelem szempontjából kulcsfontosságú, V. számú korridorra fókuszál, melynek teljes hossza 1600 kilométer, és az 1997-es bővítést követően négy külön szakaszra bontható. Az első a Velenice–Trieszt/Koper–Ljubljana–Budapest–Ungvár–Lvov útvonal, a második, V/a-jelzésű, a Pozsony–Zsolna–Kassa–Ungvár, a harmadik, V/b-jelzéssel ellátott Fiume–Zágráb–Budapest, a negyedik pedig a V/c-jelzésű Ploče–Szarajevó–Eszék–Budapest útvonal (SZÜCS 2008).

5. A RÉGIÓ GEOPOLITIKAI SZEREPE A 21. SZÁZADBAN – ÖSSZEVETÉS A KERESKEDELMI FUNKCIÓVAL

Ahogy a fentiekből kitűnik, az V. korridor fontos szerepet tölt be a kereskedelemben. E multimodális kereskedelmi folyosó útvonalai nagy múltra tekintenek vissza. Piemont-Lombardia és az összes fontos kelet-európai kereskedelmi partnere közt évszázadokkal ezelőtt élénkült meg ezen az útvonalon a kereskedelem. A mediterrán régióban 140 millió fogyasztó él (NAGY 2006), akik mindig fontosak voltak a nyugat-európai termelőknek. Az 1989-es rendszerváltás után újra fontossá vált a korridor, amikor a posztszovjet piacokon megindulhatott a liberalizáció.

5.1. Új ütközőállamok kiépítése Kelet-Európában?

Ez a régió volt az, amely korábban elválasztotta Keletet a Nyugattól. Most ez a régió az, amely összeköti őket.

A realizmus képviselői szerint a rendszerváltást követően ennek a régiónak a katonai értelemben való elvesztése nem volt akkora veszteség Oroszország számára, mint a volt Szovjetunió nyugati peremterületeinek lehetséges elvesztése. Zbigniew Brzezinski 1997-ben azt írta, hogy „az USA világhatalma Ukrajnán keresztül vezet. Ha Amerika Oroszország hatalmát meg akarja törni, akkor Ukrajnát le kell, hogy szakítsa az orosz befolyási szféráról, hogy megakadályozza az eurázsiai nagyhatalom létrejöttét” (<http://vilaghelyzete.blogspot.hu/>). Valószínűleg ez az oka annak, hogy az ukrán reformer törekvések nem érthették el politikai és geopolitikai céljaikat a közelmúltban. Az ukrán társadalom ugyanis a nyugati szövetségi rendszer része kívánt lenni (NATO- és EU-tagsággal), de a reálpolitikai és geopolitikai realitás mást diktált.

Az ukrán krízis 2014 elején robbant ki, veszélyeztetve a poszt-hidegháborús status quót, ennek jóval nagyobb hatásai lettek volna, mint az ukrán nép felszabadulása, vagy a nyugati világrend értékeihez való tartozás. Oroszország elárulva érezte magát, hiszen a nyugati partnerek támogatták a „rendszerátváltó” törekvéseket Kijevben, ezért olyan katonai lépésre szánta el magát, amelyet a Nyugat agresszív revizionista támadásnak élt meg. A konfliktus egész Európát tekintve nagy lökést jelent: a nagyhatalmi versengés visszatérését jelzi (TRENIN 2014). A NATO kelet-európai szövetségesei szembesülnek az orosz agresszióval, amely csökkenti a német befolyást mind politikai, mind gazdasági síkon, Közép-, Kelet- és Dél-Európában is (SIMÓN 2015).

Oroszország a posztszovjet integrációra fókuszál Euráziában, mialatt az USA arra törekszik, hogy visszaállítsa az „ütközőállam” intézményét Oroszországgal szemben, Európában. Ukrajna, Moldova és Grúzia lehetnek azok a helyszínek, ahol a befolyási övezetekért vívott harcok kitörhetnek, de több más országra is hatással lehet ez a rivalizálás, Örményországtól kezdve Fehéroroszországon át, Kazahsztánon át egészen a balti országokig. Az ukrán válság kitörése óta az európai–orosz kapcsolatok elhidegültek. Azok az idők, amelyek enyhülést hoztak ezekben a viszonyokban, Gorbacsovval és a két Németország egyesülésével kezdődtek, most azonban újra távolodunk a békés állapotoktól. A nemzetközi kapcsolatok elméletében és gyakorlatában fennmaradt a realizmus, a geostratégiai gondolkodásban megmaradt a kölcsönös fenyegetettségérzet (BRZEZINSKI 1993).

5.2. A régió kereskedelmi és kulturális szerepe

Az európai integrációs folyamat eredményeként ma az V. korridor mentén fekvő országok nagyobb hányada az Európai Unió tagja, kevesebben vannak már az – egyelőre – uniós határokon kívüli kereskedelmi partnerek. A volt Szovjetunió területére elérő kereskedelmi folyosó és az ukrán krízis világosan megmutatja, hogy a geostratégiai és kereskedelmi törekvések keresztbe metszik egymást az európai földrész keleti felén. Jelen pillanatban nincs olyan, aki teljes bizonyossággal előre tudná jelezni, végül a béke és az együttműködés kultúrája, vagy a katonai agresszor által diktált szabályok kerekednek felül.

Ami azonban kirajzolódik a fentiekből: a korridor elmélete nem pusztán a szabadpiaci elméletekhez és szabadkereskedelmi övezetek elméletéhez illeszkedik, de egyúttal a nemzetközi intézmények kulturális közösségteremtő szerepével is harmonizál, nem utolsósorban

szembemegy a tisztán realizmus diktálta kül- és biztonságpolitikával. Az Európai Unió és a NATO tagországai biztosak lehetnek abban, hogy hazájuk következmények nélkül nem válhat egyetlen nap alatt lerohant hadszínterré, Ukrajnával ellentétben, ebben áll a nyugati szövetségi rendszer egyik ereje.

6. A HIPOTÉZIS TESZTELÉSE

A dolgozat hipotézise igaznak bizonyult. A Smith és Ricardo által megalapozott szabadpiac-elméletek mind a kereskedelem hatékonyság- és jólétnövelő hatását emelik ki, amely igaz a régiókat összekötő kereskedelmi folyosókra, a gazdasági korridorokra is. A 21. századi Európában ennél azonban többről van szó, melynek részleteit a konklúzióban fejtem ki.

KONKLÚZIÓ

A nemzetközi kereskedelem szervezésére létrehozott intézmények nem pusztán jólétnövelő hatással bírtak Európában, de a kultúra fejlődésének előremozdításával, leszakadt régiók saját törekvéseinek pénzügyi támogatásával – vagyis a gazdasági homogenitás létrehozásának céljával – olyan közösséget hoztak létre, amely nem pusztán gazdasági és politikai, de kulturális és társadalmi értelemben is összetartozik.

Az idealizmus és realizmus képviselői talán már a közeljövőben belátják majd, hogy az egymás kirekesztésének véget kell vetni, elméleteik valósággal való nagyobb összhangja érdekében. A színtiszta idealizmus nem képes működőképes rendszereket alkotni, a színtiszta realizmus gyakorlati megvalósulási formája tízezrek, vagy akár milliók életét követelheti.

Az Európai Unió gyakorlati példaként áll, de a szabadpiaci elméletek, szabadkereskedelmi övezetek, valamint a korridor elmélete is mutatják, hogy az ilyen nemzetközi kereskedelemfejlesztésben keverednek az idealista és realista elemek. A gazdaság élénkülésének jólétnövelő szerepe mellett megjelenik a leszakadt régiókkal való szolidaritás, amely nem pusztán érték, de érdek is: egy kihívásokkal küzdő társsal közösségi szinten lassabban lehet haladni. A fejlettek elemi érdeke az integrációs folyamat elindulása, s nem pusztán azért, mert ez egy idő után maga után vonja a segélyezés szükséges mértékének csökkentését, vagy azért, mert így újabb fizetőképes piacokra

tesznek szert, ahol értékesíthetik a saját termelésű áruikat, de azért is, mert a globális piacon már egyetlen közös piacként jelennek meg, és a gyengébb felek fejlesztése növeli a régió együttes versenyképességét.

A piac maga is érték, amely egyfelől tanítja szereplőit, másfelől ha jól szervezett keretek közt működik, közvetíti azokat a kulturális értékeket, amelyek a nyugati világ állampolgárainak mindennapjait jellemzi. (Standardok, kereskedelmi szabályok, költségvetési fegyelem, fenntartható fejlődés – mind gazdasági, mind környezeti értelemben –, nemzetközi kereskedelmi elveken keresztül.) (<https://www.aldeparty.eu>)

A 21. század társadalomszervező erejének, amely irányítja a nemzetközi kapcsolatokat mind kereskedelmi, mind politikai értelemben, feltehetően az idealizmus és a realizmus szintézise ad majd elméleti keretet, csakúgy, mint a szabadpiac-elméleteknek, a szabadkereskedelmi egyezmények elméletének, vagy a korridorok elméletének. Egy ideális egyveleg, amely éppúgy szervezi a társadalmat értékek, mint érdekek mentén, képes lehet arra, hogy visszaszorítsa a világban máig jelen lévő színtiszta realista elemeket, amelyek jelen világunk pusztítása mellett a jövőben az emberiség pusztta létét is kockára teszik.

A szabadpiac-elméletek, valamint a kereskedelmi megállapodások különböző formái lehetővé teszik a kooperációt, és jól szabályozott keretek közt működő kompetitív viszonyokat teremtenek. Térnyerésük a világban egyszerre hozhat jólétnövekedést és vérontás nélküli befolyásszerzési lehetőséget a különböző régiókban, ezen keresztül pedig a reményt, hogy az emberiség végül talán valahol a fukuyamai és huntingtoni világ közt képes lesz megállni félúton.

IRODALOM

- BÉKÉS Gábor (1998): Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlóság: az Európai Unió példája, *Közgazdasági Szemle*, XLV. évf., 1998. július–augusztus, 709–737.
- BÉKÉSI László (2004): *A politika földrajza*, Aula Kiadó, Budapest
- BÉKÉSI László (2010): Cycles of Hungarian national identity and economy on rail in: *Megatrend Review – The international review of applied economics*, Vol. 7 (1) 2010 – UDK 33. – ISSN 1820-4670.
- BORRMAN, Axel; KOOPMANN, Georg (1994): Regionalisation and regionalism in world trade, *Intereconomics*, ISSN 0020-5346, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Vol. 29, Iss. 4, 163–170, <http://dx.doi.org/10.1007/BF02926434>
- BRZEZINSKI, Zbigniew (1993): *A World out of Control*, in *Current books*, Spring

- DE, Prabir; IYENGAR, Kavita (2014): *Developing Trade Corridors in South Asia*, Asian Development Bank; Published in 2014. Printed in India. ISBN 978-92-9254-510-9 (Print), 978-92-9254-511-6 (PDF) Publication Stock No. BKK146474-2.
- FORMAINI, Robert L. (2004): *The Theory of Free International Trade in Economic Insights* (Vol. 9, No. 2), Public Affairs Dept., Federal Reserve Bank of Dallas, P. O. Box 655906, Dallas, Texas 75265–6906.
- FUKUYAMA, Francis (1989): *A történelem vége és az utolsó ember*, magyar fordítás: Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014. <http://www.europakiado.hu/konyv/737352/a-tortenelem-vege-es-az-utolso-ember/>
- GOLDING, William (1954): *A legyek ura*, Budapest, 2015, ISBN: 9630799935
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. <http://www.documentarchiv.de/brd/1949/grundgesetz.html>
- GUILLAUME Gaulier, SÉBASTIEN Jean, Deniz ÜNAL-KESENCI (2004): *Regionalism and the Regionalisation of International Trade*, CEPII, Working Paper No 2004-16.
- GUPTA, Satya Dev (2009): *Comparative Advantage and Competitive Advantage: An Economics Perspective and a Synthesis* St. Thomas University, Fredericton, N. B., Canada
- HOBBS, Thomas (1651): *Leviatán*, Magyar Helikon, 1970.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1996): *Civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*, a könyv online elérhető változata: <http://muvelodestortenet.weebly.com/uploads/3/1/6/3/3163669/samuel-p-huntington-a-civilizaciok-osszecsapasa.pdf>
- JOHNSON, Harry G. (1954): *Optimum Tariffs and Retaliation*, *Review of Economic Studies*, 21(2), 142–153.
- KEHOE, Timothy J. (2006/2010): *Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department Staff Report 378 May 2010 (First version: September 2006) Trade, Growth, and Convergence in a Dynamic Heckscher-Ohlin Model** Claustre Bajona Ryerson University
- KORNAI János (1993): *Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz., 569–599.
- KÖVES András (2003): *A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig*, *Közgazdasági Szemle*, L. évf., 2003. július–augusztus, 635–653.
- LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán (2005): *A gazdasági élet szociológiája*, Aula Kiadó, Budapest
- MARRESE, M.–VANOUS J. (1983): *Soviet Subsidization of Trade with Eastern Europe*. Institute of International Studies. University of California
- MEHMET, Ozay (1999): *Westernizing the third world: the Eurocentricity of economic development theories*. London: Routledge.
- MILL, John Stuart (1848): *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*; idézet innen <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP49.html>
- NAGY Frigyes (2006): *Az EU délkeleti bővítésének hatása a magyar mezőgazdaságra* <http://www.balkancenter.hu/pdf/elemzes/nagyf.pdf>

- PATÓ Gáborné Dr. SZŰCS Beáta (2008): Nemzetközi közlekedésföldrajz, Munkaanyag, Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet http://www.kepzesevolucioja.hu/dmdocuments/4ap/17_0118_tartalomlem_005_munkaanyag_100228.pdf
- PROBÁLD F.–SZABÓ P. (2005): Európa térszerkezetének modelljei. In: Dövényi Z.–Schweitzer F. (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 159–170.
- SCHUMPETER, J. A. (1954): History of Economic Analysis, New York: Oxford University Press
- STALEY, Charles E. (1973): A note on Adam Smith's version of the vent for surplus model. History of Political Economy, 5 (2), 438–448.
- TRENIN, Dmitri (2014): The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry (July 2014)
- VERNE, Jules (1888): Kétévi vakáció, Budapest, 2016 ISBN: 9789633491379
- WEIR, Charles H., ENG, C. L. S. P., KLASSEN, June P. (1986): The Corridor Concept – Theory and Application. In: International Right Way of Association, 22–29.
- ZISSIMOS, Ben (2002): Why Are Trade Agreements Regional? A Theory based on Noncooperative Networks; University of Birmingham
- ZONGOR Attila Árpád (2008): Az Európai Unió kulturális politikája elméletben és gyakorlatban; doktori értekezés http://phd.lib.uni-corvinus.hu/329/1/zongor_attila.pdf
- Internetes források
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0023&from=HU>
- http://www.menszt.hu/tudnivalok_az_egyesult_nemzetek_szervezeterol/az_egyesult_nemzetek_alapokmánya/az_egyesult_nemzetek_alapokmánya
- https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_hu
- http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf
- <http://piackutatas.blogspot.hu/2013/12/erasmus-program-kiutazo-magyar.html>
- <https://www.aldeparty.eu/news/watch-again-alde-party-congress-opening-ceremony-speeches>
- ZBIGNIEW Brzezinski: A Nagy Sakktábla – Amerika vezető szerepe és ennek geostratégiai követelményei (The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives) (1997) Idézet fordítása innen: <http://vilaghelyzete.blogspot.hu/2015/02/brzezinski-mar-1997-ben-megtervezte.html>

*Free market theories, free trade agreements and the roles of the
Pan-European corridor V*

The study analyses free market theories and free trade agreements. The goal of the study is to prove that the theory of corridors adjusts well with the theories of free markets, but it makes a step further: it deals with the cultural influences of those

institutions which were established to organize international trade. Next to political, social and trade processes, which are dictated by the West, one can observe a certain search for regional economic cooperation and idealistic theories of international ties in Europe. As opposed to these initiatives stands the Russian vision, which would reorganize the Eastern European and Eurasian region by military force. The region of the once tampon-states thus again plays an important role both for the East and the West – though the visions of the two worlds are fairly different. The question is: which one will prevail?

Key words: corridor, free-trade zone, market, trade, globalization, Europe, integration

*Teorije slobodnog tržišta, sporazumi o slobodnoj trgovini i uloge
Evropskog koridora V*

Rad analizira teorije slobodnih tržišta i sporazume o slobodnoj trgovini. Cilj rada je da dokaže da se teorija koridora prilagođava teorijama slobodnih tržišta, ali i pravi korak dalje: bavi se i sa kulturološkim uticajima institucija koja su se uspostavila zarad organizacije međunarodne trgovine. Preko političkih, društvenih i trgovinskih procesa diktiranih od strane Zapada možemo uočiti traženje regionalnih ekonomskih saradnji i postojanje idealističke teorije međunarodnih veza u Evropi. Nasuprot tome stoji sadašnja ruska težnja, koja bi sa vojnom silom reorganizovala istočnoevropsku i Evroazijsku regiju. Regije bivših tampon-država nekadašnjeg bipolarnog sveta zbog toga i danas igraju ključnu ulogu kako za Istok, tako i za Zapad, mada težnje dveju sveta se razlikuju. Pitanje je koja će težnja da prevladava.

Ključne reči: koridor, slobodnotrgovinska zona, tržište, trgovina, globalizacija, Evropa, integracija

Beérkezés időpontja: 2017. április 3.

Elfogadás időpontja: 2017. szeptember 11.

Molnár Tibor

· Történelmi Levéltár, Zenta, főlevéltáros

· tmolnar966@gmail.com

SZÁMADÁS: A BÁCSKAI TISZA MENTE NAGY HÁBORÚS HŐSI HALOTTAI A SZÁMOK TÜKRÉBEN

*Giving account: The heroes of the Great War of the Tisza river area in
the Bácska district in the mirror of the numbers*

Polaganje računa: heroji Velikog rata bačkog Potisja u ogledalu brojki

Az első világháború óriási pusztításokat okozott, és társadalmi változásokat is eredményezett. Mindezt nyomon lehet követni a források alapján elkészült statisztikák által. A munka a szerző által kutatott források alapján összeállított statisztikákat közül, elemez és azokból von le következtetéseket. Ezek igen súlyosak. Nevezetesen az első világháború különböző egységeiben és harcterein a lakosság eredeti létszámához mérten óriási volt a veszteség. A férfi lakosság a frontokon és a kórházakban is tömegesen hunyt el, mindez hatással lesz a térség későbbi demográfiai trendjeire.

Kulcsszavak: hősi halottak, Tisza mente, első világháború, Nagy Háború, honvéd gyalogezredek, Magyararkanizsa, Zenta, Ada, Óbecse

A rendelkezésre álló, feltárt források alapján (a tanulmányban elemzett adatok forrása: Molnár Tibor: *A bácskai Tisza mente I. világháborús hősi halottai*. Zenta, 2016) a vizsgált területről, a bácskai Tisza mente településeiről – a mai Magyararkanizsa, Zenta, Ada és Óbecse községek területéről – 3616 személyt lehetett azonosítani, akik az 1914 és 1918 között vívott Nagy Háborúként is emlegetett első világháborúban vesztették életüket. Egyetlen hölgy kivételével – Lederer Julianna adai önkéntes ápolónő, aki hivatása végzése közben szerzett betegségben hunyt el 1917-ben – valamennyien férfiak voltak: zömmel katonák, illetve néhány mozgósított kocsis és hadimunkás, akik a hadra kelt sereghez tartoztak.

Az első világháború során a halálokok különbözőek lehettek: legtöbbször a csatatereken estek el, vagy az elszenvedett sebesülések következtében – gyakori volt a vérmérgezés és a merevgörcs – később hadikórházakban hunytak el, de többekkel végeztek betegségek is. A fertőző betegségek közül kiemelkedően sokan hunytak el tifuszból: az 1914/15 telén és tavaszán Szerbiában dühöngő járvány világviszonylatban is az egyik legnagyobb volt, amely Magyarország déli részeire is áterjedt, és a polgári lakosságot is fenyegette.

A krónikus betegségek közül a tüdővész tarolt. A tébécé a 19. század végén, de még a 20. század első évtizedeiben is népbetegségnek számított Magyarországon: az emberi szervezetben jelen lévő kórokozók a háborús nélkülözések közepette legyengült személyeknél könnyen kifejezésre jutottak, és kialakult a betegség, amely ellen akkoriban még nem létezett hatásos gyógymód.

A kolera a hadjáratok velejárója volt évszázadok során, és ez alól az első világháború sem volt kivétel: sokan hunytak el ebben a korban vagy az 1918-ban fellángoló spanyolnátha/influenza következtében.

A hivatalos adatok szerint az első világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia 1 534 200 embert veszített, vagyis ennyi katona halt meg. Ebből a számból a történelmi Magyarország területéről 661 000-en származtak, ami az összlakosság 3%-át képezte.

A bácskai Tisza mente településeinek emberveszteségei (az adatok forrása: Dr. Kepes József [szerk.]: *A Délvidék településeinek nemzeti-ségi [anyanyelvi] adatai [1880–1941]*. KSH. Budapest, 1998):

Település	Lakosság az 1910-es népszámlálás szerint (fő)	Hősi halott (fő)	Halottak az összlakosság arányában (%)
Ada	12.500	416	3,32
Bácsföldvár	6.882	160	2,32
Horgos	8.037	185	2,30
Magyarkanizsa	17.018	766	4,50
Martonos	6.311	189	2,99
Mohol	10.254	268	2,61
Péterréve	10.049	234	2,32
Óbecse	19.372	389	2,00
Zenta	29.666	1.009	3,40
Összesen	120.089	3.616	3,01

A régió, amelynek lakossága 1910-ben meghaladta a 120 000 főt, százalékos veszteségaránya megegyezik az országgal. Kiemelkedik Magyarkanizsa embervesztése, amely 50%-kal meghaladja az országos átlagot, de Adáé és Zentáé is magasabb annál.

Annak tudatában, hogy férfiakról van szó, már ezekből az adatokból is kitűnik, hogy ezek a közösségek hatalmas veszteséget szenvedtek. Még szemléletesebb, ha a gazdasági és biológiai szempontból legaktívabb 21–30, illetve a 31–40 éves korcsoportokat vesszük szemügyre, akiknek elvesztése a térségben hosszú távú gazdasági, valamint demográfiai nehézségeket eredményezett.

A bácskai Tisza mente hősi halottai egyes korcsoportok szerint:

Település	Hősi halottak (fő)	21–30 évesek (fő)	21–30 évesek a halottak arányában (%)	31–40 évesek (fő)	31–40 évesek a halottak arányában (%)	21–40 évesek összesen (fő)	21–40 évesek a halottak arányában (%)
Ada	416	180	43,26	104	25,00	284	68,26
Bácsföldvár	160	75	46,87	60	37,50	135	84,37
Horgos	185	79	42,70	74	40,00	153	82,70
Magyar-kanizsa	766	353	46,08	253	33,00	606	79,08
Martonos	189	100	52,91	65	34,39	165	87,30
Mohol	268	114	42,53	93	34,70	207	77,23
Péterréve	234	102	43,58	90	38,46	192	82,04
Óbecse	389	176	45,24	137	35,21	313	80,45
Zenta	1.009	484	47,96	311	30,82	795	78,78
Összesen	3.616	1.663	45,99	1.187	32,82	2850	78,81

A 21–30 éves korosztály aránya valamennyi település esetében meghaladja a 40%-ot, Martonos esetében pedig az 50%-ot is. A 31–40-es korosztály részvétele a hősi halottak arányában valamivel kisebb, 24–40% közötti skálán mozog. Megállapítható, hogy ez a két korcsoport az, amely a Nagy Háború véres emberáldozatát meghozta:

valamennyi vizsgált település esetében közülük került ki a hősi halottak háromnegyede.

Természetesen 20 évnél fiatalabb, illetve 40 évesnél idősebb katonák is meghaltak, amely korcsoportokból egyes települések esetében a hősi halottak 13–32%-a került ki.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai alakulatok légénységének feltöltése területi elven alapult. Ez azt jelentette, hogy egy bizonyos területről – hadkiegészítési kerületből – a hadkötelesek meghatározott alakulatokhoz vonultak be: ennek következtében hasonló mentalitású, egymás nyelvét beszélő/értő katonák szolgáltak együtt, ami a soknemzetiségű birodalomban nem számított elhanyagolandó szempontnak.

A haderő legtömegesebb fegyvernemét a gyalogság képezte. A bácskai Tisza mentéről két gyalogsági alakulathoz – a cs. és kir. 86. (szabadkai) gyalogezredhez, valamint a m. kir. 6. (szabadkai) honvéd gyalogezredhez – vonultak be a hadkötelesek. Ennek következtében ezek soraiból került ki a legtöbb hősi halott is: a 86-osok közül – valamennyi település esetében – hozzávetőlegesen az 1/3-a, a 6-os honvédektől pedig az 1/4-e.

Horgos kivételt képez, hiszen közigazgatásilag Csongrád vármegyéhez tartozott, és a horgosiak a cs. és kir. 46. (szegedi) gyalogezredhez, illetve a m. kir. 5. (szegedi) honvéd gyalogezredhez vonultak be tömegesen.

A rendelkezésre álló levéltári anyagból az elesettek 20–39%-ánál nem sikerült megállapítani, hogy az illető katona melyik alakulathoz tartozott. Ez főleg azok esetében fordult elő, akik a háborúban eltűntek, és haláluk tényét később, bírósági eljárás során bizonyították: a holtta nyilvánítást kezdeményezők számára ez az adat feltehetően nem lehetett ismeretes, a bíróság pedig ennek tényét nem tekintette különösebben jelentősnek.

A bácskai Tisza mente hősi halottainak összegzése katonai alakulatok szerint:

Település	Hősi halottak (fő)	Cs. és kir. 86. gye. (fő)	Cs. és kir. 86. gye. (%)	M. kir. 6. hgye. (fő)	M. kir. 6. hgye. (%)	Egyéb (fő)	Egyéb (%)	Ismeretlen (fő)	Ismeretlen (%)
Ada	416	135	32,45	90	21,63	36	8,65	155	37,25
Bácsföldvár	160	56	35,00	46	28,75	9	5,62	49	30,63
Horgos	185	2	1,10	8	4,40	103	55,60	72	38,90
Martonos	189	80		51		20		38	
Magyarkánizsa	766	295	42,32	248	26,98	119	10,60	104	20,10
Mohol	268	87	32,46	67	25,00	16	5,97	98	36,57
Óbecse	389	140	36,00	108	27,76	15	3,85	126	32,39
Péterréve	234	91	38,88	65	27,77	11	4,70	67	28,65
Zenta	1.009	389	38,55	259	25,67	127	12,58	234	23,20
Összesen	3.616	1.275	35,25	942	26,05	456	12,61	943	26,07

A 20. század elején az Alföldhöz tartozó bácskai Tisza mente gazdasági szempontból kifejezetten mezőgazdasági vidéknek számított. A vidéket az egyre szaporodó mezőgazdasági népesség, az apró parasztgazdaságok, valamint a nagyszámú föld nélküli agrárproletariátus jellemezte (bővebben lásd: KLAMÁR 2006).

A kézműves- és kisipar ekkor már visszaszorulóban volt, hiszen a nagy ipari központokban – amelyek főleg az ország középső és nyugati területein működtek – erőteljesen fejlődő, mezőgazdasági termékeket feldolgozó könnyűipar hozzáférhető áron elégítette ki az igényeket. A vizsgált területen főleg a szolgáltatásokat végző iparosok tudtak érvényesülni. A bácskai Tisza mente nem volt iparosodott vidék, hiszen csak elvétve alakultak ipari létesítmények, néhány téglagyár vagy fűrésztelep formájában. Ennek következtében nem beszélhetünk tömegesebb munkásságról sem.

Az értelmiség ezen a vidéken meglehetősen vékony réteget képezett: tanítók, tanárok, ügyvédek, valamint csekély számú egyetemi hallgató alkotta azt.

A bácskai Tisza mente hősi halottainak összegezése foglalkozásuk/hivatásuk alapján:

Település	Hősi halott	Mezőgazd. (fő)	Mezőgazd. (%)	Iparos, kereskedő, alkalmazott (fő)	Iparos, kereskedő, alkalmazott (%)	Értelmiségi (fő)	Értelmiségi (%)	Ismeretlen (fő)	Ismeretlen (%)
Ada	416	207	49,75	75	18,02	5	1,20	129	31,00
Bácsföldvár	160	82	51,25	22	13,75	1	0,63	55	34,37
Horgos	185	144	77,85	15	8,10	1	0,55	25	13,50
Martonos	189	129	68,25	21	11,11	2	1,05	37	19,59
Magyarkánizsa	766	446	58,22	129	16,85	6	0,78	185	24,15
Mohol	268	184	68,65	35	13,05	4	1,50	45	16,80
Óbecse	389	246	63,25	47	12,08	10	2,57	86	22,10
Péterréve	234	167	71,36	32	13,67	4	1,70	31	13,24
Zenta	1.009	621	61,55	193	19,12	21	2,08	174	17,25
Összesen	3.616	2.226	61,55	569	15,73	54	1,49	767	21,21

A rendelkezésre álló levéltári források alapján egyértelműen kimutatható, hogy a vizsgált terület nagy háborús áldozatainak zömét a mezőgazdaságból élők adták: arányuk településtől függően 49 és 77% között váltakozik. A kikutatott személyes adatok, valamint a korabeli birtokviszonyok ismeretében megállapítható, hogy az elesett katonák zömét kenyerét élete során mezőgazdasági napszámosként, cselédként kereső föld nélküli agrárproletár, vagy 1–5 holdon gazdálkodó törpebirtokos képezte.

Azon hősi halottak aránya, akik életükben/civilben iparosként, kereskedőként vagy alkalmazottként boldogultak, településenként 8–19%-ra tehető. Az értelmiségiek – diákok, hivatalnokok, tanítók, ügyvédek – aránya 0,5% és 2,5% között mozog. Jellemző, hogy az iparosok, kereskedők és alkalmazottak, valamint az értelmiséghez tartozók részaránya a városokban – Zentán és Magyarkanizsán – magasabb.

Az áldozatok egy jelentős részénél – 13–24% – nem volt megállapítható, hogy polgári életükben mivel keresték kenyerüket. Feltételezhető azonban, hogy közülük is többen mezőgazdaságból éltek.

Az 1900-as évek elején a bácskai Tisza mente egésze nemzetiségi és felekezeti szempontból is heterogén volt: magyarok mellett valamennyi településen éltek szerbek és zsidók is, a katolikus vallásúak mellett a pravoszlávok, valamint az izraeliták is jelen voltak. Jellemző, hogy északról déli irányba haladva a települések lakosságának számarányában fokozatosan növekedett a szerbség aránya. A zsidók főleg a régió középső részén – Magyarkanizsán, Zentán, Adán, Moholon, Péterrévén és Óbecsén – alkottak nagyobb létszámú közösséget.

Más vallásúak – reformátusok, evangélikusok, görögkatolikusok – csak elvétve éltek a vizsgált területen, számuk elenyésző volt.

A bácskai Tisza mente hősi halottainak felekezeti megoszlása:

Település	Hősi halott	R. k. (fő)	R. k. (%)	Gkel. (fő)	Gkel. (%)	Izr. (fő)	Izr. (%)	Egyéb felekezetű, felekezeten kívüli, ill. ismeretlen felekezetű (fő)
Ada	416	348	83,73	49	11,72	17	4,07	2
Bácsföldvár	160	108	67,50	49	30,62	1	0,62	2
Horgos	185	180	97,29	2	1,08	1	0,54	2
Martonos	189	151	79,83	35	18,51	1	0,53	2
Magyarakanizsa	766	734	95,82	18	2,34	10	1,30	4
Mohol	268	147	54,85	109	40,67	10	3,73	2
Óbecse	389	253	65,03	121	31,10	10	2,57	5
Péterréve	234	188	80,34	38	16,29	7	2,99	1
Zenta	1.009	914	90,58	61	6,04	21	2,08	13
Összesen	3.616	3.023	83,60	482	13,32	78	2,15	33

A vizsgált terület hősi halottainak legnagyobb hányada római katolikus vallású volt: Horgos, Magyarkanizsa és Zenta esetében arányuk meghaladta a 90%-ot, a teljes régió viszonylatában pedig a 83%-ot.

A pravoszláv vallású hősi halottak legnagyobb számban óbecseiek voltak, de számarányuk Mohol esetében is meghaladta a 40%-ot.

Az izraelita vallású hősi halottak számaránya Ada és Mohol esetében volt a legmagasabb, de Péterrévén is megközelítette a 3%-ot.

A más felekezetű, a felekezeten kívüli és az ismeretlen felekezetű hősi halottak aránya az egész terület viszonylatában alig haladja meg az 5%-ot.

Az osztrák–magyar csapatok már a Nagy Háború kirobbanása évében, 1914-ben óriási emberveszteséget szenvedtek. A szerb és az orosz hadszíntéren vívott súlyos harcokban elpusztult, harcképtelenné vált vagy hadifogságba került a sereg legaktívabb része: a hivatásos tisztek jelentős hányada, valamint a békeidőben kiképzett katonák zöme. Ettől kezdve az Osztrák–Magyar Monarchia számára a háború a tartalékosok küzdelmévé vált.

1915-ben az orosz hadszíntéren vívott súlyos csaták, Olaszország hadba lépésével a délnyugati front első négy isonzói csatája, valamint a Szerbia elleni támadás újabb jelentékeny emberveszteséget okozott.

A további háborús évek csak tetézték a gondokat: a katonahiány következtében népfelkelőként behívták, és a harctérre vezényelték a 17–18 éves, de 50-en felüli hadkötelesek generációit is.

A bácskai Tisza mente hősi halottainak összegzése halálesetük éve szerint:

Település	Hősi halott	1914 (fő)	1915 (fő)	1916 (fő)	1917 (fő)	1918 (fő)	1919 és később (fő)	Ismeretlen (fő)
Ada	416	47	130	76	47	32	9	75
Bácsföldvár	160	27	57	39	15	18	3	1
Horgos	185	20	51	39	27	27	18	3
Martonos	189	23	70	31	35	19	9	2
Magyarakanizsa	766	127	251	179	107	71	20	11
Mohol	268	48	85	57	35	24	5	14
Óbecse	389	62	135	84	43	37	22	6
Péterréve	234	21	75	69	27	23	19	--
Zenta	1.009	116	286	217	139	127	51	73
Összesen	3.616	491	1.140	791	475	378	156	185

A bemutatott adatokból egyértelműen kitűnik, hogy az 1915-ös év harcai követelték a legtöbb halálos áldozatot. Az 1916-os év áldozatai számszerűen követik 1915-öt. Ha azonban időarányosan vizsgáljuk a hősi halottak számát – a harcok 1914-ben „csak” öt hónapon keresztül folytak – akkor az első háborús év vetekszik 1916-tal. Az 1917-es és 1918-as év már valamivel kevesebb áldozatot követelt.

Noha a Nagy Háború 1918 novemberében véget ért, ez nem jelentette automatikusan azt, hogy ezt követően már nem haltak meg katonák. Sokan ezt követően hunytak el a kórházakban, harctéren szenvedett sebesülések vagy betegségek következtében, esetleg a hadifogság mostoha körülményei között vesztették életüket. 1919-es vagy későbbi halálozási időpontot leggyakrabban a holtá nyilvánítási eljárások során az eljáró bíróság állapított meg.

A háborúban eltűnt katonák egy részénél a rendelkezésre álló forrásokból nem sikerült megállapítani a haláleset időpontját: ez különösen Ada és Zenta esetében jelentős szám, de a régió szintjén csupán 5%-uknak nem ismerjük legalább az elhalálozás évszámát.

A bemutatott adatokból levonható a következtetés, hogy a Nagy Háború során elszenvedett emberveszteségek súlyos demográfiai és gazdasági állapotokat idéztek elő a bácskai Tisza mentén (is): egy egész nemzedék került fakesztek alá, az egész nemzet lett tövig visszavágyva, aminek következményeit egyre fogyatkozó közösségünk napjainkban is érzi.

IRODALOM

- Dr. Kepes József (szerk.): *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. KSH, Budapest, 1998.
- Klamár Zoltán: *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900–2000)*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára 2. Szabadka, 2006.
- Molnár Tibor: *A bácskai Tisza mente I. világháborús hősi halottai*. Zenta, 2016.

Giving account: The heroes of the Great War of the Tisza river area in the Bácska district in the mirror of the numbers

The First World War caused enormous devastations and resulted in social changes, which can be seen by the statistics. In this paper, the author shows the statistics, then the data is analyzed and the conclusions, which were made upon the results,

are catastrophic. Namely, on various fronts and in the units the number of casualties was extremely high if compared to the original number of inhabitants in the region. Male citizens also died in hospitals, not just on the fronts, which will have an impact on the future demographic trends in the region.

Key words: heroic death, Tisza region, First World War, the Great War, Honved infantry, Kanizsa, Zenta, Ada, Óbecse

Polaganje računa: heroji Velikog rata bačkog Potisja u ogledalu brojki

Prvi svetski rat je doneo ogromna razaranja i rezultovao je društvenim promenama, što se može videti i po statistikama. U ovom radu su prikazane statistike, zatim analizirani podaci, a po rezultatima tih analiza se došlo do – može se reći – izuzetno teških zaključaka. Naime, na raznim frontovima i u jedinicama bilo je ogromnih gubitaka, kada se podaci upoređuju sa prvobitnim brojem stanovništva. Muško stanovništvo je u ogromnom broju umirao i na frontovima i u bolnicama, što će za posledicu imati značajan uticaj na demografske trendove u regionu.

Ključne reči: herojska smrt, Potisje, Prvi svetski rat, Veliki rat, Honved pešadija, Kanjiža, Senta, Ada, Stari Bečej

Beérkezés időpontja: 2017. január 6.

Elfogadás időpontja: 2017. augusztus 30.

Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltára, Miskolc
kurucz.adam87@gmail.com

KUN PÁTER A 21. SZÁZADI TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Pater Kun in the historical records of the 21st century

Kun pater u istorijskim zapisima 21. veka

A tanulmány a Budapest 1944–1945-ös ostroma alatt elkövetett nyilaskeresztes atrocitások egyik legismertebb elkövetőjével, Kun Andrással, ismertebb nevén Kun páterrel foglalkozik, azt vizsgálva, hogy évtizedek távlatából, történettudományi megközelítéssel miként interpretálhatók a nevéhez fűződő bűnelkövetések. A sajtóban, majd a szakirodalomban meggyökeresedett nézettel szemben – mely kritika nélkül, tényként kezel minden fellelhető forrást – egy új megközelítési szempontot javasol: a „démonizálás” helyett egy szigorúbb forráskezelésen alapuló témafeldolgozást. Ennek felvezetéseként korábban megjelent munkák azon részleteit tárgyalja, melyek szükségessé tesznek egy másfajta perspektívát. A dolgozat felidéz olyan forrásokat, melyeket mindeddig nem dolgozott fel a kutatás, azzal a céllal, hogy a gyakorlatban is bemutassa azt, hogy a forráskritika a történetek relativizálása nélkül is lehetővé teszi több oldal véleményének ismertetését.

Kulcsszavak: Kun András, nyilaskeresztes párt, katolikus egyház, Budapest ostroma, népbíróság

EGY „DÉMON” SZÜLETÉSE

A második világháború, Budapest ostroma és a holokauszt hetvenedik évfordulója fokozottan irányította 2014–2015-ben a kutatások figyelmét eseményekre és áldozatokra egyaránt. A háborús bűnök elkövetői kevésbé kerültek középpontba, de közülük kiemelten sokat foglalkozott a szakirodalom Kun Andrással. Az egykori minorita szerzetest 1945-ben háborús és népellenes bűnök elkövetésével vádolták meg, és a Maros utcai kórházban elkövetett gyilkosságokban,

valamint számos más tettelegességben bűnösnek is találták. Tetteiről már „működése” idején is rémregénybe illő történetek terjedtek száj-ról szájra. A háború után, hírhedségét kihasználva, sokszor rajta keresztül igyekeztek lejáratni a katolikus klérust, alakjával azonosítva a papság tipikus példáját (LÁSZLÓ 2005: 331). Az országgyűlésben már 1947-ben utalt Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter az egyházi tanítás és az erőszakos bűncselekmények összeegyeztethetőségére:

„Én nem tartom kizártnak, hogy akár Kun páter, akár Ladomérszky az egyház előírásainak eleget tett és azután ment gyilkolni” (ON 2. 1947: 283). Az említett dr. Ladomérszky Béla (1908–1987/1988) szegedi görögkatolikus pap 1939-ben már bizonyosan tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak és – ahogy arról az alábbiakban még szó lesz – a nemzetiszocialista eszmék, valamint az egyházi tanítás „közös gyökereit” hirdette (MIKLÓS 2006: 314). Bár Ries István megpróbálta tevékenységét Kun páterével összemosni, Ladomérszky nevéhez nem köthetők bűncselekmények.

Dobi István kigazdapárti földművelésügyi miniszter 1948-ban Tatán elmondott beszédében szintén példaként hozta fel előbbi személyét:

„Szó sincs a vallás vagy az egyház elleni állásfoglalásról. De igenis elítéljük azoknak az egyházi személyeknek a magatartását, akik összetévesztik saját politikai felfogásukat a lelkek feletti hatalmukkal, és így helytelen útra tévednek. [...] Ugyanez a fölfogásunk Zadravetz püspök és Kun páter esetében is” (MTI MOT 1948. június 13.: 4).

Kun Andrást azonban elsősorban nem a politikai felszólalásokból ismeri az utókor. A háború után, a sajtóban kezdettől fogva démonizált (lásd: PALÁSTI 1946) pap alakja a visszaemlékezésekben és a naplóirodalomban napjainkig feltűnik és – ahogy említettem – az egyre bővülő szakirodalom is részletesen foglalkozik tetteivel. Felmerülhet azonban a kérdés: egy politikától is áthatott témában, egy máig indulatokat generáló személy bűnelkövetéseit lehet-e úgy interpretálni, hogy az a realitások talaján maradjon, de semmiképpen se relativizálja, hanem pontosítsa az elkövetett bűntettek súlyát. A következőkben történettudományi megközelítésből vizsgálom az egykori minorita szerzetes tetteinek feldolgozásait három meghatározó történeti munkán keresztül (CSONKA 2015; PELLE 2015; BUDAI-S. 2016).

„EGY MINORITA SZERZETES A NYILASOK SZOLGÁLATÁBAN – KUN ANDRÁS ÉLETE”

Csonka Laura történésznek 2015-ben jelent meg második tanulmánya a témában: *Egy minorita szerzetes a nyilasok szolgálatában – Kun András élete* (CSONKA 2015). A szerző korábbi, *Kun páter a népbíróság előtt* (CSONKA 2014) című tanulmányára itt nem térek ki, tekintettel arra, hogy az mindössze a népbírósági tárgyalás eseményeinek feldolgozására szorítkozik.

1. ábra. Kun páter alakja a kor egyedüli vicclapjában, a *Ludas Matyi*-ben is feltűnt. „Elszámolás és leszámolás. Számológépeken, fejszámoló és számológépesített osztagok bevonásával állítják össze Kun páter gyilkosságait” (*Ludas Matyi* 1945. 19. 6.). A kép digitális utómunkálatait a szerző végezte

A tizenhárom oldalas írás címben megtévesztő lehet, ugyanis nem tekinthető biográfiának, hiszen a 34 éves korában, 1945. szeptember 19-én kivégzett páter első 32 évét mindössze fél oldalon tárgyalja. Erről az életszakasról valóban csak töredékes adatok állnak rendelkezésre a kutatás jelenlegi állása szerint, azonban vannak még feltárható források. Korábban nem került ismertetésre, hogy 1942-ben rövid ideig a nyírbátori minorita rendházban szolgált, ahol március és

június között szinte minden nap misézett. Érdekes adalék, hogy politikai nézeteit már ekkor sem rejtette véka alá, úrnapi prédikációjáról azt jegyezték fel a rendház naplójába, hogy „nyilas pártbeszédnek is beillett volna”. A települést június 29-én hagyta el „nem éppen épületes eszmecsere után, melyet rendtársaival folytatott”. A rendház naplójának írója pedig szinte előrevetítette a szomorú jövőt: „Megígéri jó fiú lesz s bejelenti fogunk mi még hallani róla. Csak minél kevesebbet, ha csak azt levonhatjuk, amire az eddigi viselkedése után kilátás van” (MNL SZSZBML XII. 32).

Részletesen – korábban fel nem tárt levéltári források alapján – mutatja be Kun András és a katolikus egyház hivatalos szerveinek konfliktusoktól nem éppen mentes kapcsolatát 1944 elejétől az 1945-ös népbíróági tárgyalásáig. Azt azonban tévesen állapítja meg, hogy Kun Magyarország német megszállása után annak ellenére lépett be a Nyilaskeresztes Pártba, hogy „ez egyházi személynek nem volt engedélyezett” (CSONKA 2015: 90). A püspöki kar mindössze óvatosságra intette a papokat, de nem tiltotta az említett politikai tömörülésbe való belépésüket – miként arra Gergely Jenő történész is rávilágított (GERGELY 1995: 706). Említést érdemel ennek mezsgyéjén az is, hogy amikor Bálint György, a „hírhedt nyilas plébános” (SIPOS 1966: 75) beadványban kérte a püspöki kar megnyilatkozását a hungarista mozgalommal és a nemzetiszocializmussal szemben, akkor Serédi Jusztinián hercegprímás ezt az állásfoglalást – illetve annak elmaradását – Rómára hárította (BEKE 1992: 231). Bálint György mendei (Pest megye) plébánost személyes nézetei motiválták, amikor az egyház hivatalos véleményét kérte. A háború alatt mint tábori lelkész a szószéken a *bolsevizmus* ellen prédikált, a háború folytatására buzdította a katonákat és a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet lapjában, a *Harcban* jelent meg közleménye. 1945-ben a népbíróság – enyhítő körülmények figyelembevételével – kilenc hónapi börtönbüntetésre ítélte (SZABAD NÉP 1945. december 12.: 3).

A volt szerzetespap Budapest ostroma alatti tevékenységét tárgyaló, *A rettegett Kun páter* című fejezetben folytatja az értékes forrásfeltáró munkát, a vádlott elkövetett bűntetteinek ismertetését. A források immáron nem levelek, jelentések, utasítások, hanem népbíróági vizsgálati dossziékból származó tanúvallomások. Itt hiányérzete támadhat az olvasónak: elmarad a nyomozati dokumentumokban foglaltak kritikai vizsgálata, a történész tényként ismerteti az egykor elhangzottakat.

Megtudhatjuk, hogy tárgyalását megelőzően – vallatása során – először tagadta az ellene felhozott vádakat, majd – a szerző véleménye

szerint erőszak alkalmazásával (CSONKA 2015: 99) – a népügyészség elérte a beismerő vallomás aláírását, de ezt később visszavonta, és mindvégig cáfolta a komolyabb bűncselekmények elkövetését. Csonka Laura feltételezése ebben egybevág a vádlott tárgyaláson hangoztatott állításával, miszerint nyomozati vallomása „nem felel meg a valóságnak”, mert veréssel kényszerítették a megszerkesztett jegyzőkönyv aláírására (ÁBTL 3.1.9. V-119575). A tárgyaláson új vallomást tett – ezt csak 2015-ben tártá Balogh Gábor történész a nyilvánosság elé (BALOGH 2015: 451–455) –, de a szóban forgó tanulmányban – a korábbi gyakorlathoz hasonlóan – elmarad a két önvallomás és a tanúvallomások közötti ellentmondások ismertetése.

Az olvasó számára nem derül ki, hogy az ismertetett tragikus események részleteikben nem abszolút történelmi tények, hanem a legtöbb esetben más forrással össze nem vethető egyéni állítások, melyek szubjektív élmények emlékein alapulnak. Ennek hangsúlyozásával elkerülhető lett volna olyan büntettek bizonyított eseményként való leírása – például, a páter többeket maga végzett ki a pártház udvarán, valamint „az irányításával megközelítőleg 280 személyt lőttek a Dunába a pártszolgálatosok” (CSONKA 2015: 97) –, melyek a vádiratban nem szerepeltek és a tárgyaláson sem hangoztak el.

„A NYILAS TERROR BUDÁN”

Szintén 70 évvel Kun András kivégzése után jelent meg Pelle János *A nyilas terror Budán* című tanulmánya (PELLE 2015), melynek nem kizárólagos témája az egykori szerzetes tetteinek vizsgálata, de oldalakon keresztül tárgyalja azokat. A cikkel azért is tanácsos foglalkozni, mert Pelle több – máshol nem olvasható – megállapítást tesz Kun Andrára vonatkozóan. Úgy vezeti be személyét, hogy „ő volt a kórházakban végrehajtott tömeges gyilkossággal egybekötött razziák »specialistája«” (PELLE 2015: 71), majd ezt alátámasztandó – sajnos forrásmegjelölés nélkül – eseteket sorol fel. Figyelemre méltó állítás ez, összefüggésben azzal, hogy a népbíróság is „csak” a Maros utcai kórházban elkövetett tömeggyilkosság esetében látta bizonyítottnak az általa történt elkövetés tényét.

A szerző szerint a páter „a végsőig való kitartás propagandistája, példaképe, fanatikus prófétája” volt (PELLE 2015: 71). Valóban, Vajna Gábor belügyminiszter propaganda-előadások tartásával bizta meg (ÁBTL 3.1.9. V-119575), de arra vonatkozóan – a témában folytatott kutatásaim során – nem találtam adatot, hogy bárki is példaképként

vagy prófétaként tekintett volna rá – és erre vonatkozóan itt sem találunk példákat. Nem Kun András volt az egyetlen pap, aki propaganda jellegű előadásokat tartott. A már említett Ladomérszky Béla egy soproni előadásáról Német Alajos – aki érdeklődőként hallgatta – a következőket jegyezte le naplójában: „Egy elméleti előadást hallottunk a Szálasi-féle nyilasok »országmentő« vagy talán »országépítő« elgondolásairól, majd a tanítókat, kántorokat és papokat érdeklő anyagi ügyek megbeszélése következett” (HILLER–NÉMETH 1978: 224).

Megtudhatjuk, hogy „a páter vezetésével megalakult a legfanatikusabb nyilasok szektája” (PELLE 2015: 74), valamint „az 1944 novemberét követő hónapokban megteremtette a »nyilas hitvalló egyház« alapjait, öntörvényű millenáris szekta vezérévé vált, akinek legfőbb célja az apokalipszis előrehozatala, a bűnös világ végső megtisztítása volt” (PELLE 2015: 78). Pelle többször hangsúlyozott állítása, Kun szektaalapító-vezető szerepe az, melyre érdemes kitérni. Amennyiben ilyen közösséget hozott létre, nyilvánvalóan tudatosan tette. Ismernie kellett a szekta szó jelentését is – ami papi tanulmányaira való tekintettel nem lehet kétséges –, hiszen ha ő maga nem is tartotta szektának az általa vezetett vallási közösséget, tudnia kellett, hogy a kívülállók szemében mikor minősül annak. Az 1929-ben kiadott *Tolnai Új Világlexikona* – kortárs meghatározást idézve – szerint a szekta „olyan kisebb, főként vallási közösség, amely a nagy tömeg nézetétől eltérő elveket vall és különleges szokásoknak hódol. A szekták legnagyobb része nem azért válik el az egyházaktól, mert valamely új igazság körül csoportosul, hanem azért, mert az egyházak ellen bibliai szempontból van kifogása” (TÚV 16: 143) – ettől mai fogalmaink sem térnek el jelentősen.

Ezzel szemben tudvalevő, hogy „a hungarizmus tanai alapvetően támogatták a hitéletet, sőt kötelező keresztény vallásosságot írtak elő a társadalom tagjai számára” (KOVÁCS 2009: 146). Fennmaradt beszédek és írások is tanúskodnak arról, hogy a hungarista érzelmű papok (például dr. Ladomérszky Béla görögkatolikus, Paczolay György református, Pröhle Sándor és Böröcz Sándor evangélikus lelkészek) épp arra törekedtek, hogy a bibliai és egyházi tanítással összeegyeztessék a hungarista eszmerendszert. Dr. Ladomérszky Béla szegedi parókus rádióbeszédében hangzott el: „A hungarizmus megteremti azt az embertípust, amely megtestesíti a természetes erényeket s ebben az embertípusban kiteljesedhet az egyház lelki munkája folytán a krisztusi ember” (MTI Külföldi-belföldi hírek 1944. október 28.: 6–7., vö.: VIRRADAT 1944. október 30.: 4). Máshol pedig így fogal-

mazott: „A Hungarizmus eszmerendszere a krisztusi kereszténységre épült fel, minden terve és célkitűzése gyakorlatain és építőén keresztény” (PÁPA ÉS VIDÉKE 1944. november 5.: 1).

Ennek jegyében látott napvilágot például dr. Lodomérszky Béla szegedi parókus, Bizó Béla álnéven írt *Hit és haza* című kiadványa is (BIZÓ 1942). Maga Kun András hasonló szellemben mondta beszédeit – több feljegyzés ezt látszik alátámasztani. „Amennyire fél füllel odafigyeltem – írta például Zimándi Pius István premontrei atya naplójában 1944. november 2-án –, ügyelt, hogy előadása, »A kereszténység és a hungarizmus« ne sértse az egyházat” (ZIMÁNDI 2015: 323).

Ezek alapján az a hipotézis, hogy a nyilas különítmények tagjai valamiféle különálló vallási közösségnek tekintették volna magukat, meglehetősen gyenge lábakon áll. Ami a páter vezető szerepét illeti, az irányában tanúsított elfogultsággal nem vádolható népbíróság annyit talált megállapíthatónak – Fehérhegyi Katalin vallomása alapján – hogy a vádlott Megadja Ferenc megtorlásvezető helyettese volt, de az fel sem merült – még a vádiratban sem –, hogy bármiféle szektavezető szerepet töltött volna be. A Nyilaskeresztes Párt részéről sem kapott komolyabb vezető szerepet egyházi ügyekben. Az 1945. március 1-jével létrehozandó papi hivatásrend – a hungarista államszervezet hivatásrendekre osztotta volna fel a társadalmat – felállítására dr. Lodomérszky Bélát és egy újpesti hittantanárt kértek fel, de a felettes egyházi hatóságok ellenállása miatt erre nem került sor (LÁSZLÓ 2005: 331., vö.: MIKLÓS 2006: 314).

A cikkből az derül ki, hogy tárgyalása során gyilkosságait formálisan ugyan nem ismerte be, de csak „erőtlenül” tagadta őket. Ez szintén olyan állítás, mely hivatkozást érdemelt volna, ugyanis még a *Népszava* is úgy fogalmazott, hogy a páter „makacsul tagadta a terhére rótt bűncselekményeket” (NÉPSZAVA 1945. szeptember 20.: 1).

Pelle végezetül megjegyzi, hogy Kun a „papi, szerzetesi lelkiismeretével össze tudta egyeztetni a gyilkosságait” (PELLE 2015: 83). Forrásmegjelölés hiányában nem tudni, ezt mire alapozza a szerző, de tárgyalása során a tanácsvezetőnek arra a kérdésére, hogy a tettelegességek elkövetésekor nem szólalt-e meg benne a pap, ezt válaszolta: „de igen, lelkiismereti fűró dolgozott bennem” (VILÁG 1945. szeptember 20.: 1). A vele interjút készítő Szirmai (Schwartzkopf) Rezsőnek erre irányuló kérdésére pedig elmondta, hogy a lelkiismeretével való küzdelem hatására idegösszeomlást kapott (SZIRMAI 1993: 183).

„KUN PÁTER A REVERENDÁS GYILKOS”

A témában a legterjedelmesebb – eddig megjelent – feldolgozás Budai-S. Balázs: *Kun páter a reverendás gyilkos* című könyve (BUDAI-S. 2016). Ennek a hátsó borítóján olvasható ismertető szerint a szerző arra vállalkozik, hogy a „mostanában vitás megítélésű” pap „bizonyított és bizonyítatlan bűntetteit” vizsgálja a „modern kriminalisztika és logika szabályai szerint” objektíven. Budai bevallott szándéka, hogy helyére tegye a tények ismeretének hiányára „vagy azok megmásításának szándékára utaló, Kun páter személyét övező, manapság egyre gyakrabban megjelenő morális »tévedéseket« is”. Már itt feltűnő, hogy a történettudományi megközelítés nem szerepel a felsorolt vizsgálati szempontok között, és a szerző egy preconcepcióra építkezik: nem a források vizsgálata alapján akar konzekvenciát levonni, hanem már kialakult „Kun páter-képéhez” igyekszik összeválogatni az azt megerősítő forrásokat.

Ezt bizonyítja az is, hogy az az érdeklődő, aki arra számít, hogy egy vitás megítélésű történelmi személy képe rajzolódik majd ki a sorok közül, csalódottan teszi le a könyvet. Ugyanis annak ellenére, hogy Budai az előszóban kitér arra, hogy a népbíróságok szakmai színvonalára „ennyi évtized után alapot és kiváló táptalajt ad a különböző háborús bűnök miatt elítéltek mai szerecsenmosdatóinak” (BUDAI-S. 2016: 4), művében egyetlen utalást sem tesz arra vonatkozóan, hogy mégis kik és milyen fórumon vitatják tetteit. Ugyancsak hiába kerestem az idézett állítás alapját, a témában végzett kutatómunkám során nem tapasztaltam, hogy a tárgyalt személy megítélését illetően tudományos vagy társadalmi vita bontakozott volna ki, ráadásul „mostanában”. A „háborús bűnök miatt elítéltek” tetteinek felülvizsgálatát Kun páter kapcsán nagyon durva általánosítás *szerecsenmosdatásnak* nevezni. Gondoljunk csak arra, hogy a Kúria büncselekmény hiányában mentette fel például 2013-ban az 1946-ban népellenes bűntett miatt elítélt Nádasy Oszkár néhai honvéd alezredest (<http://mult-kor.hu>), és számos más elítéltet rehabilitáltak a rendszerváltás óta.

Budai-S. Balázs könyvének pozitívuma, hogy számos levéltári forrást közöl forrásmegjelöléssel, azonban ez már nem mondható el az azokat összekötő szövegrészekről, melyek ezen túlmenően tárgyi tévedéseket is tartalmaznak. Példaként említhető, hogy a hatalomátvételt követően Kun András „a Belügyminisztérium propaganda osztályának lett a vezetője” (BUDAI-S. 2016: 14), holott a Belügyminisztériumnak nem volt propaganda osztálya, mert a „nemzetvédelmi

és propaganda” ügyek intézésére Kassai-Schalmayer Ferenc tárca nélküli miniszter kapott megbízást a Szálasi-kormányban (KOVÁCS 2009: 275). Ezenkívül Kun tárgyalása során is elmondta, hogy feljárt „a propaganda minisztériumba” [sic!], felajánlva szolgálatait, de ott nem vették igénybe munkáját, és nem bízták meg egyetlen feladattal sem (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

„VITÁS” MEGÍTÉLÉS

Kun András tevékenységének és megítélésének ismertetése a fentiekben tárgyalt művekben egyaránt egyoldalú maradt. Budai-S. Balázs könyvének hátsó borítóján olvasható állítására – mely szerint ő egy „mostanában vitás megítélésű” személy – kíváncsi bővebben is kitérni, ugyanis könyvéből egy olyan véleményt sem ismerhetünk meg, amely szembemenne a címből kirajzolódó „reverendás gyilkos” képpel. Ennek a hiányosságnak a pótlására összegyűjtöttem azokat a véleményeket, melyekkel alá lehetett volna támasztani egy esetleges vitás megítélés tényét. Lássuk, kik voltak, és miket mondtak vagy írtak azok, akik nem tartották gyilkosnak Kun Andrást.

Az első, ebbe a körbe sorolható elbeszélés a 17 éves Fehérhegyi Katalintól származik, akit apja – aki 1938 óta volt nyilaskeresztes párttag – „már úgyszólván gyermekkorában felvettette a párt tagjai sorába”. Négy elemi és egy kereskedelmi végzett Budán, magántisztviselőnek készült. Október 15-e után Bokor Dénes titkárnője, a Hűség Háza jegyzőkönyvvezetője lett (VILÁG 1945. szeptember 30.: 3). Őt Kun András saját védelmében kívánta beidézteni tárgyalására, de végül a vád tanújaként jelent meg. A páter kivégzése után a *Világ* riportere kérdezte az általa látottakról. A lány ekkor már megtette valomását a tárgyaláson, lényegében annak tartalmát mondta el újra:

„Sok borzalmas eseménynek voltam szemtanúja. Az Andrássy út 47. szám alá naponta 3–400 zsidót tereltek fel, elvették mindenüket, kihallgatták és ha nem vallották be »bűnüket«, ütötték verték [őket]. Hasonló vérengzések sorozatának voltam szemtanúja a Hűség Házában, halott embert azonban nem láttam. Nem igaz, hogy a pincékben kízókamrák voltak. Ott a pártszolgálatosok és a hungarista légió tartózkodott” (VILÁG 1945. szeptember 30.: 3).

Beszélt Kun Andrásról is, bár nem abban a szellemben, ahogy a páter várhatta, amikor tanúi között jelölte meg a fiatal lányt:

„Kun páterrel Budán ismerkedtem meg, aki abban az időben a »védelem és megtorló különítmény« vezető-helyettese volt. Úgy

bánt a foglyokkal, mint a megszállott ördög. Izzó fekete szemében a gyűlölet és a gyilkossági vágy lobogott. Saját kezűleg ütötte-verte az embereket, közben természetesen kifosztotta az áldozatait. Sokszor szörnyű volt nézni a vérengzést, amit a páter véghezvitt” (VILÁG 1945. szeptember 30.: 3).

Korábban szintén nem került megemlítésre Oláh Tóth Antal hittanár, aki egy hónappal Kun kivégzése után arról beszélt a diákoknak a Prohászka Ottokár (korábban Papnevelde) utca 6. szám alatti Polgári Leányiskolában, hogy az egykori szerzetes semmilyen különösebb bünt nem követett el, és papokat nem volna szabad letartóztatni és kivégezni (SZABAD NÉP 1945. április 17.: 3).

Kun eszmetársai közül az első visszaemlékezés, amely nem a magyarországi háború utáni politikai környezetben született, Alföldi Gézától (1908–1991), a Nyugat-Németországban működő emigrációs hungarista szervezet, az Institut zur Forschung Neuzetlicher Geschichte und Gesellschaft (Újkori Történelem és Társadalom Kutató Intézet) folyóiratának, a *Hidverőknek* a főszerkesztőjétől (NAPLÓ 1959. június 4.: 2) származik 1951-ből. Alföldit „1944 novemberében államtitkári rangban a honvédelmi minisztériumban, a nemzetvédelmi propaganda osztály vezetőjévé nevezték ki, majd ezután a filmipari alap igazgatósági- és a filmcenzúra ötös tanácsának tagja lett”. Ő volt a magyar–német bajtársi rádióórák előadója is. A végsőig harcoló magyar csapatokkal került 1945 tavaszán Nyugatra, ahol a nyilas emigráció egyik legismertebb írója lett (DOBSZAY 2005: 647).

„Tudom, ismerem azokat a vádakat, amelyeket ellene a népbíróság felvonultatott, a gyilkosságokat, a rablásokat. Nagyon odafigyeltem Kun András tárgyalására. [...] Kun András felemelt fejjel állta a vádakat, vádlott társait a legmesszebb menően, a pap önfeláldozásával és a megbocsátás, az irgalom, a keresztényi szeretet parancsai szerint védelmezte! [...] E sorok írója nem egyszer járta vele a novemberi budapesti éjszakákat, amikor a papi és katonai egyenruhára a város bizonyos részein egy-kettőre eldőrdültek a lövések! E sorok írója nem egyszer volt tanúja annak, hogy mint akadályozott meg Kun András szabálytalanságokat, kegyetlenkedéseket és mentett meg olyan életeteket, olyan embereket, akik e segítséget azzal hálálták meg, hogy ma a kereszténység leghalálosabb ellenségei! Kun Andrást azzal is vádolták, hogy szeretőket tartott, részegeskedett. Ismertem Kun Andrást! Nála e két szempontot mérlegelve tisztább férfit nem ismertem. Aki mást állít, egy igaz ember és igaz magyar, de hadd állítsam, igaz pap becsületében gázol! Szélsőségesen, fanatikusan pap és magyar

volt. [...] Valóban, Kun András napokon keresztül viselt fegyvert és géppisztolyt is. E sorok írójának a géppisztolyát. Ölt vele? A kommunisták bizonyították, de ez az egy, amit Kun András nem vállalt! Tehát nem is ölt!” (ALFÖLDI 1951: 9–10).

Alföldi Géza elbeszélése kapcsán nyilvánvalóan fel sem merül, hogy fizikai kényszer – vagy kényszerítő körülmény – hatása alatt írta e sorokat, azonban állításai ugyancsak nem vethetők össze más forrásokkal. Történettudományi megközelítésből az ismeretség és személyes rokonszenv okán legalább olyan elfogultak szavai, mint a sértetteké.

Egy Amerikában élő ferences szerzetes, Krupa Sándor 1978-ban emlékezett meg Kun Andrásról:

„Ezt a fiatal nyilas minorita atyát bírái súlyos dolgokkal vádolták. Szinte ő lett a bűnösök bűnöse. Hogy ezekben a vádakban mennyi az igazság és mennyi a bosszú mérge, nehéz eldöntenie annak, aki csak az ő híradásaik anyagára támaszkodik. Mindenesetre óvatosságra int bennünket az a nagyon is ismert tény, hogy azok, akiket e kornak pártoskodói, bosszútól hajtott bírái ítélték el, csaknem mindig ártatlanok voltak – mint például Mindszenty – vagy legalábbis nem olyan mértékben bűnösök, miként vádlói állították. [...] Budapest védelmében [Kun András] még saját bajtársait is megijesztő, kíméletlen elszántsággal harcolt [sic!]. Tudta, hogy sorsa az akasztófa. Mégsem menekült. Semmit sem tagadott. [sic!] Mindent magára vállalt” (KRUPA 1978: 25–26).

Krupa atya szavai szintén nem hagyhatók kritikai észrevétel nélkül. A források egybehangzó tanúsága szerint Kun Budapest védelmében a fronton folyó harcokban nem vett részt, inkább a „belső elenséggel” szemben vette fel a küzdelmet. A főváros elfoglalása után történekekről meglehetősen eltérőek az eddigi közlések, az azonban megkérdőjelezhető, hogy Kun „mégsem menekült”. Egyes források szerint nem ismerve a pátert – aki ekkor már börtönben volt –, a szovjet katonák szabadon engedték (UNGVÁRY 2005: 301). Az események egy másik változata szerint márciusban megszökött, majd egy román katonai alakulathoz csatlakozott, ahonnan álnéven Olaszországba akart távozni (MAJOR 1988: 109).

Saját elmondása szerint a következőképpen zajlottak az események elfogásaig:

„1945. január 12-ig Budapesten tartózkodtam, attól kezdve pedig Csehországban és Szlovákiában, majd Romániában [...]. Mihelyt Aradra megérkeztem, nyomban jelentkeztem a Minoritáknál s beje-

lentettem, hogy a Renddel továbbra is szoros együttesben akarok élni. 1945. aug. 3-án a határátlépéskor fogságba estem s ezzel megszűnt a lehetősége annak, hogy előjáróimat hollétemről értesítsem” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Bevallott terve tehát nem sikerült, a politikai rendőrség országos körözvénye alapján Makón – máshol a déli határ egy ellenőrzőpontján (SCHEIBER 1997: 34) – felismerték és 1945. augusztus 31-én letartóztatták (ÁBTL 3.1.9. V-119575, vö.: DÉLMAGYARORSZÁG 1945. szeptember 2., vö.: VILÁG 1945. szeptember 1.: 2), melyről másnap a *Népszava* is beszámolt:

„1945. február 12-én esett orosz fogságba, a fogságból megszökött és Brünnbe [ma: Brno, Csehország] került. Augusztus 2-án indult útnak Magyarország felé, Battonyánál fogta el a határrendőrség és küldték fel Budapestre, hogy embertelen cselekedeteiért feleljen” (NÉPSZAVA 1945. szeptember 1.: 3). A kutatás jelen állása szerint tehát nem tisztázott, mi történt pontosan ebben a bő fél évben, és hogyan került letartóztatásba. A fentiekén túl az eseményeknek olyan változatai is ismertek, miszerint egy volt pártszolgálatos buktatta le (UNGVÁRY 2005: 301).

Krupa Sándor vélekedése személyes élményeiből fakadt. Debreceni ferences szerzetesként, hitoktatóként a szovjet megszállás után is a helyén maradt. Az iskolák államosításakor, 1948-ban kommunizmusellenes és rendőrgyilkosságra való lázítással vádolták meg, és egy kirakatperben 4 év börtönbüntetésre ítélték, azonban csak 1954 decemberében engedték szabadon. Évtizedek távlatából megírt könyveiben (KRUPA 1976; KRUPA 1978; KRUPA 1979; KRUPA 1981; KRUPA 1983) felelevenítette börtönéveit és a „kortárs, a szem és a fültanú hitelességével” (BAJTÁRSI LEVÉL 1979: 87) írta le a háború alatti magyar politikai élet több vezetőjének utolsó napjait (<http://lexikon.katolikus.hu>; BAJTÁRSI LEVÉL 1977: 73; BAJTÁRSI LEVÉL 1979: 87). Átélt meghurcoltatása, az egyházhoz való lojalitása és a kommunizmussal való szembehelyezkedése Kun András bűnösségének megkérdőjelezésére sarkallta, bár ő maga nem volt nemzetiszocialista érzelmű.

Végezetül Tudós-Takács János katolikus teológus-filozófus, műfordító cikke idézendő fel az emlékezések sorában:

„Abban az időben még megengedték a halálra ítélt papnak, hogy egy paptársa a siralomházban mellette tölthesse a kivégzése előtti éjszakát.” Itt fontos rámutatnom arra, hogy Kun Andrást az ítélethirdetés után 2 órával kivégezték, tehát halálraítéltként nem töltött el

egy éjszakát sem. Ez a tárgyalását megelőző éjjel lehetett. „Az illető pap – Salamon László kapucinus szerzetes [Tudós-Takács Ernő közlése] – egyáltalán nem volt hungarista, tehát nem volt elfogult, de Kun páter hősies viselkedésének annyira a hatása alá került, hogy 14 évvel később életszerűen tudott beszámolni arról, hogy valójában nem ő vigasztalta a halálraitétet, hanem Kun páter vigasztalta őt. Még 14 évvel később is megrendülten idézte Kun páter szavait: »Atyám, miért van elkéseredve? Hiszen a lélek halhatatlan. Én magam ezért nem félek a haláltól!« (TUDÓS-TAKÁCS 2008).

Tudós-Takács János leírása ugyancsak szubjektív benyomáson alapul. Személyesen ismerte a kivégzett nyilas pap gyóntatóját és az ő elbeszélése befolyásolóan hatott rá. Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ő maga műfordítói munkássága (például: AQUINÓI 2002, AQUINÓI 2014, C. A. MACARTNEY 2006, AQUINÓI 2011, AQUINÓI 2008, AQUINÓI 2016) mellett a hungarizmust népszerűsítő, ismeretterjesztő előadásairól vált ismertté.

PROBLÉMAFELVETÉS

Munkám során igyekeztem rámutatni, hogy a Kun András „szomorú emlékü szereplés[éről]” (ÚJ EMBER 1945. szeptember 16.: 2) szóló interpretációknak számos gyenge pontjuk van, amelyek túlnyomórészt a forráskritika hiányára vezethetők vissza, és csak kisebb mértékben a tárgyi tévedésekre. Az eddigi kutatások vizsgálati szempontjait jól reprezentálja Budai-S. Balázs könyvének utószava: a szerző konstatálja ugyan, hogy „rendkívül nehéz, egyes esetekben pedig lehetetlen hét évtized távlatából kétséget kizáróan bizonyítani egyes konkrét bűnesetekben adott személy pontos szerepét” (BUDAI-S. 2016: 140), de ennek ellenére mégis „összegyűjtve az apró bizonyítékokat, [...] igyekszik objektív és megnyugtató választ adni a Kun pátert övező ma is felmerülő kérdésekre” (BUDAI-S. 2016: 5). Végezetül a „bizonyítás” után, illetve annak fényében – bár a „rendelkezésre álló tanúvallomások egyes esetekben egymásnak ellentmondóak” (BUDAI-S. 2016: 140) – tények ismeretéről beszél, vagyis a téma feldolgozásának koncepciójában egy logikai ellentmondás érhető tetten.

Az ilyen zavaros következtetésekből kiindulva fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a feldolgozott események körülményeit, pontos lefolyásukat – melyek forrásai tanúvallomások és visszaemlékezések – nem lehet tényként bemutatni, csak mint szubjektív, egyéni véleményeken alapuló beszámolókat. Ezáltal úgy gondolom, a tárgyalt

bűnelkövetések súlya nem kisebbedne, de a történettudományi megközelítés fontos szempontja, a forráskritika is érvényre jutna. Többségében nem az esetek megtörténte képezheti ugyanis vita tárgyát, hanem az azokban részt vevő személyek pontos szerepe.

Véleményem szerint – eltekintve az eljáró népbíróság vitatható törvényes felhatalmazásától és a lefolytatott eljárás szabályosságától – a Kun András ellen hozott ítéletnek a következő részlete történeti hi-telességű:

A „tömegesen bekísért zsidó személyek sorsa, az összeszedések célja felől az akkori nyilas módszerek ismeretében semmi kétsége nem lehetett, saját cselekménye, mellyel e személyek összefogásában és bekísérésében közreműködött, akként jelentkezik, mint amellyel e személyek törvénytelen kivégzését előmozdította. Vagyis a kivégzéseknek maga is a részese volt” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Ennek elfogadásával vitán felül emelkedik Kun András tetteinek morális megítélése (elítélése), ugyanakkor feleslegessé válik az egyes bűnesetek részleteiben történő „bizonyítási” szándéka – mely nem lehet történeti távlatból egy eseménysor feldolgozásának célkitűzése.

A népbíróság ítéletének idézett részlete az, amit talán minden kétséget kizáróan megállapíthatunk a rendelkezésre álló források alapján, azonban ez az egyes esetekre lebontva már nem ilyen egyértelmű. Elszigetelt, vagy egymásnak ellentmondó beszámolók egy ilyen érzékeny, indulatokat generáló témában nem képezhetik történelmi tények megállapításának alapját. A vallomások, visszaemlékezések, leírások összegyűjtése feltétlenül fontos, de azok közlése során nem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen sérelmek, érzelmek vagy fizikai körülmények befolyásolták a nyilatkozó személyeket.

Az említett fizikai körülmények kapcsán Göncz Árpád volt köztársasági elnök esetét szeretném ismertetni, ugyanis Kun páterrel kapcsolatos története többször feltűnt beszédeiben és a vele készített interjúkban:

„En magam is a házunk pincéjében feküdtem – a Bors [ma Hajnóczy József] utca 3. szám alatt – sebesülten a szénrakáson, amikor a mellettünk lévő házban Kun páter és az emberei hajítottak le az emeletről egy ezredest és egy őrmestert, akit hadi szökevénynek minősítettek. Egy nappal a ház »felszabadulása« előtt. A kezem ügyében ott volt az október 15-én kapott kis Browning, a három [máshol kettőt említ: LÁSZLÓ–WISINGER 1994: 16] tölténnyel. Közülük kettőt Kun páter legényeinek szántam, az utolsót magamnak. De vagy nem találták meg a két pince közötti átjáratot, vagy féltek, hiszen az utcát

már lőtték: a keleti front nyugati oldala a Vérmező mentén, a keleti a Városmajor utcában húzódott” (GÖNCZ 1998: 282–283).

Az eset tehát egy nappal azelőtt történt, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalta a háztömböt. Ungváry Krisztián történész munkája (UNGVÁRY 2013) nyomán megállapítható, hogy a front január 25-én húzódott a Csaba utca–Bíró utca–Szamos utca vonalban (UNGVÁRY 2013: 155). 26-án a szovjet rohamcsoportok elfoglalták a Városmajor nagy részét, és a Csaba utcáig nyomultak előre (UNGVÁRY 2013: 156). 27-én „az aznap elfoglalt Kis-Sváb-hegy irányából a szovjetek felgöngyölítették a Városmajor utcában és a Városmajorban még tartó védőket, akiknek a Déli pályaudvar–Kékgyólyó utca térségéig kellett visszavonulniuk” (UNGVÁRY 2013: 157–158). Január 28-án az első Vérmezőre néző ház is szovjet kézre került a Bors utca és a Vérmező sarkán (UNGVÁRY 2013: 158), de másnap magyar csendőrök kifüstölték onnan az ellenséget (UNGVÁRY 2013: 160). A Bors utcában 31-ére már bizonyosan konszolidálódott a helyzet, mert a támadók ott állítottak fel egy gulyáságyút (UNGVÁRY 2013: 162).

Megállapítható tehát, hogy a Göncz Árpád által többször említett eset január 27-e előtt semmiképpen sem játszódhatott le. Mivel a páter ekkor már a katonai hatóságok letartóztatásában volt, aligha lehetett jelen bármelyik razzijánál. Következésképpen Göncz Árpád – aki nyilvánvalóan nem látta saját szemével, és nem hallotta saját fülével a pince mélyéről a szomszéd házból intézkedőket – elbeszélése téves információ, szóbeszéd alapján.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben ismertetett észrevételekkel arra próbáltam rámutatni, hogy a megtörtént események cáfolata, vagy a bűntettek súlyának kisebbitése nélkül is megállapítható, hogy nincs abszolút igazság, objektív forrás, csak személyes élmények és sérelmek leképeződéséből fakadó, konstruálható múlt. Ebből kifolyólag a téma feldolgozásánál nem követhető az az irányelv, amelyet a kor szellemében dr. Munkácsi Ernő ügyvéd, jogi író fogalmazott meg a magyarországi zsidóüldözés történetének feldolgozása kapcsán 1947-ben:

„A történetírónak – ha híven akarja teljesíteni feladatát – egyformán meg kell tagadnia barátait és ellenségeit. Nem szerethet és gyűlölhet senkit, hidegnek és márványarcúnak kell lennie. Csak egy célja lehet: az igazságot szolgálni, de azt mindenképpen – tekintet nélkül

arra, hogy az igazság felderítése egyeseknek kedvez, másoknak nem előnyös” (MUNKÁCSI 1947: 8).

Úgy látom, az „igazság szolgálata” – mivel kizárólag egyéni nézőpontú vallomások és visszaemlékezések állnak a kutatók rendelkezésére – nem lehet azonos az „igazság felderítésének” szándékával. Elég csak a Maros utcai kórház tragédiájának szemtanúi beszámolóira gondolni, hogy lássuk: ahány visszaemlékező, annyi történetváltozat (az eseményekről bővebben lásd: KURUCZ 2016). Ezért – Munkácsi irányelvénél maradva – az „igazság szolgálata” nem jelenthet mást, mint az összegyűjtött források kritikai kezelését, bemutatva a megnyilatkozók állításait, akkor is, ha egymásnak ellentmondanak. A hitelesség tehát nem azonosítható a történelmi igazság feltárásának szándékával, sokkal inkább az eseményekre vonatkozó források megfelelő forráskritikával történő interpretálását jelenti.

Megállapításaimat végezetül egy konkrét példával szeretném alátámasztani a Budai könyvében leírt Maros utcai kórház tragédiájának tekintetében:

„Kun páter a későbbi népbíróági büntető perében elismerte, hogy jelen volt a Maros utcai kórház kiürítésénél, a gyilkosságokban való aktív részvételét azonban tagadta. Erre azonban egy bizonyos Stern Jenőné nevű szemtanú cáfolt rá, aki a [...] saját szemével látta, hogy Kun géppisztollyal maga is tüzet nyitott egyes áldozatokra” (BUDAI-S. 2016: 73), valamint „személyesen gyilkolta a csecsemőket és az aggokat egyaránt” (BUDAI-S. 2016: 112).

Budai hitelesen közli Stern Jenőné vallomását, azonban azt az események tényszerű bemutatására használja fel. Figyelman kívül hagyja azt, hogy a nevezett tanút 1949-ben Juhász László perében – szintén a Maros utcai kórházban történetekkel kapcsolatban – ismét meghallgatta a népbíróság, ugyanis a vádlottat – Kun páterhez hasonlóan – a gyilkosságokban való részvétellel vádolták. Ám ekkor a népbíróság már figyelmen kívül hagyta az általa elmondottakat, mert megállapítása szerint a tanú vallomása „ingadozó és önmagának is ellentmondó” volt (ÁBTL 3.1.9. V-55436).

„Mecáfolja Stern Jenőné vallomását Schönwald Pálné tanú az 1949. évi május hó 19. napján tett vallomásában, aki azt mondja, hogy a vérengzés ideje alatt Stern Jenőnével, Palotainéval és egy pár ápolónővel a 12-es szobában volt bezárva, onnan kijönni sem a betegeknek, sem az ápolónőknek nem lehetett” – indokolta a népbíróság Stern Jenőné vallomásának figyelmen kívül hagyását (ÁBTL 3.1.9. V-55436).

Tehát a népbíróság megítélése szerint nem láthatták a kivégzéseket (ÁBTL 3.1.9. V-55436). Mégis, három évvel korábban Stern Jenőné vallomása volt az egyetlen, amely alapján „a népbíróság tényként látta megállapíthatónak azt is, hogy a kivégzésekben maga a vádlott is részt vett” (ÁBTL 3.1.9. V-55436). Véleményem szerint ez az egy példa is alátámasztja, hogy a források kritikai vizsgálata elengedhetetlen a téma történettudományi megközelítésű feldolgozásához.

2. ábra. „Kun páter: Milyen kár, hogy felakasztottak. Én lettem volna a legméltóbb pap ehhez a bűnbánathoz.” (Ludas Matyi 1945. 21. 4–5.).

A kép digitális utómunkálatait a szerző végezte

Összegezve elmondható: sajnos, Kun páter bűnelkövetéseinek eddigi feltárása során a szerzők olyan visszaemlékezéseket, vallomásokat, népbírósági dokumentumokat is a történetek tényszerű ismertetésére használtak fel, melyeket még a Kun Andrást halálra ítéző Jankó Péter vezette tanács sem tartott bizonyíthatónak. Kis túlzással az 1945-től kezdődően, hírlapokban elterjedt páter-kép adaptációja ismerhető fel a mai szakirodalomban is, noha a fentiekben felvázolt szemlélet

nem jelenti, nem jelentené Kun András tetteinek relativizálását vagy bűnösségének megkérdőjelezését, csak mindennek pontosítását.

Köszönetnyilvánítás:

Ezúton mondok köszönetet Turbucz Péter levéltáros kollégámnak, Godzsák Attila történésznek és Tudós-Takács Ernő könyvtárosnak e tanulmány végleges változatának elkészítésében nyújtott segítségükért és hasznos észrevételeikért, továbbá köszönet illeti dr. Csiki Tamás egyetemi docenst, aki e tanulmány előzményének számító TDK-dolgozatom megírása során adott iránymutatást.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- ALFÖLDI Géza 1951. Kun páter „bűne”. Hídverők, február 10.
- ÁLLAMBIZTONSÁGI Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-119575 Kun András
- ÁLLAMBIZTONSÁGI Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-55436 Juhász László és társa
- AQUINÓI Szent Tamás 2002. A teológia foglalata. Első rész. Budapest
- AQUINÓI Szent Tamás 2008. A teológia foglalata. Második rész 1. Budapest
- AQUINÓI Szent Tamás 2011. A Summa theologiae kérdései a jogról. Budapest
- AQUINÓI Szent Tamás 2014. A teológia foglalata. Második rész 2. Budapest
- AQUINÓI Szent Tamás 2016. A fejedelmek kormányzásáról. Máriabesnyő
- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója. II. 948. Budapest
- BAJTÁRSI LEVÉL 1977. 2.
- BAJTÁRSI LEVÉL 1979. 2.
- BALOGH Gábor 2014. A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon. Budapest
- BEKE Margit (szerk.) 1992: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között II. München–Budapest
- BIZÓ Béla 1942. Hit és haza. Szeged
- BUDAI-S. Balázs 2016. Kun Páter a reverendás gyilkos – A nyilas korszak leghírhedtebb alakjának nyomában. Budapest
- CSONKA Laura 2014. Kun András a népbíróság előtt = *Archivnet* 5. http://www.archivnet.hu/politika/kun_andras_a_nepbirosag_elott.html (2017. 02. 27.)
- CSONKA Laura 2015. Egy minorita szerzetes a nyilasok szolgálatában – Kun András élete = *Múlt és Jövő* 4. 89–101.
- DÉLMAGYARORSZÁG 1945. szeptember 2.
- DOBSZAY Károly 2005. In memoriam Alföldi Géza = Alföldi Géza: Végrendelet. Költemények. Budapest, 673–676.
- GERGELY Jenő 1992. Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum-tervezete 1945. elején = *Századok* 3. 695–728.

- GÖNCZ Árpád 1998. Sodrásban. Válogatott beszédek. Budapest
- HÍDVERŐK 1951. február 10.
- HILLER István–NÉMETH Alajos 1978: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron 1941–1945) Soproni Szemle 32. 193–224.
- KOVÁCS Zoltán András 2009. A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban. Budapest
- KRUPA Kolumbán Sándor. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Krupa.html> (2017. 02. 27.)
- KRUPA Sándor 1976. A sarló-kalapács bilincseiben. Youngstown, Ohio
- KRUPA Sándor 1978. A sarló-kalapács börtöneiben. DeWitt, Michigan
- KRUPA Sándor 1979. A sarló-kalapács áldozatai. DeWitt, Michigan
- KRUPA Sándor 1983. A sarló-kalapácsos börtönök titkai. DeWitt, Michigan
- KURUCZ Ádám 2016. Kun Andrásról és a Maros utcai kórház 1945. évi tragédiájáról = *Diáktudomány* 9. 250–253.
- LÁSZLÓ György–WISINGER István 1994. Göncz Árpád. Beszélgetések az elnökkel. Budapest
- LÁSZLÓ T. László 2005. Egyház és állam Magyarországon 1919–1945. Budapest
- MACARTNEY, C. A. 2006. október tizenötödike – A modern Magyarország története. Budapest
- MAGYAR Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K. Magyar Távirati Iroda, Magyar Országos Tudósító 1948. június 13. 4. kiadás
- MAGYAR Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K. Magyar Távirati Iroda, Külföldi-belföldi hírek 1944. október 28.
- MAGYAR Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltára XII. 32. Nyírbátori Minorita Rendház iratai, 1711–1950
- MAJOR Ákos 1988. Népbíráskodás. Forradalmi törvényesség. Budapest
- MIKLÓS Péter 2006. Katolicizmus és politikum a Horthy-korszakban = *Aetas* 2–3. 311–315.
- MUNKÁCSI Ernő 1947. Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához. Budapest
- NAPLÓ 1959. június 4.
- NÉPSZAVA 1945. szeptember 1.
- NÉPSZAVA 1945. szeptember 20.
- PALÁSTI László 1946. Kun páter ördögi naplója. I. *Képes Figyelő* február 23.
- PALÁSTI László 1946. Kun páter ördögi naplója. II. *Képes Figyelő* február 30.
- PÁPA ÉS VIDÉKE 1944. november 5.
- PELLE János 2015. A nyilas terror Budán. = *Valóság* 10. 65–87.
- Rehabilitáltak egy népellenes bűntett miatt elítélt honvédtisztet. http://multkor.hu/20130905_rehabilitáltak_egy_nepellenes_buntett_miatt_elitelt_honvedtisztet (2017. 02. 27.)
- SCHEIBER Mirjam 1997. A budapesti „Bíró Dániel” orth. zsidó kórház tragikus története = *Holocaust Füzetek* 7. 9–44.
- SIPOS Péter 1966. Az Imrédy-kormány válsága és bukása = *Történelmic Szemle* 1. 42–84.

SZABAD NÉP 1945. április 17.

SZABAD NÉP 1945. december 12.

SZIRMAI Rezső 1993. Fasiszta lelkek. Budapest

TOLNAI Új Világlexikona. 16. 1929. Budapest

TUDÓS-TAKÁCS János 2008. A muszkavezető és az áldozat = *Szittyakiürt* 1. 3.

ÚJ EMBER 1945. szeptember 16.

UNGVÁRY Krisztián 2005. Magyarország szovjetizálásának kérdései. = Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből. Budapest, 279–308.

UNGVÁRY Krisztián: Budapest ostroma. Budapest, 2013

VILÁG 1945. szeptember 1.

VILÁG 1945. szeptember 20.

VILÁG 1945. szeptember 30.

VIRRADAT 1944. október 30.

ZIMÁNDI Pius István 2015. Egy év története naplójegyzetekben. 1944. március 19. – 1945. március. Budapest

Pater Kun in the historical records of the 21st century

The study deals with one of the best-known persons of the Nyilas atrocities during the siege of Budapest in 1944/45, András Kun, better known as Pater Kun. The study analyses the possible interpretations of his ill-deeds from a perspective of the lapsed decades. As opposed to established interpretations, which first gained ground in the press and later in professional journals (which lacks any critical approach in the selection of sources), the study proposes a new perspective: instead of ‘demonization’, it suggests historians to adopt a stricter selection of sources. The study reflects on earlier studies which also point out the necessity of a different perspective, but also uses sources which have not yet been used in scientific research with a goal to prove that it is possible to show different opinions without the relativisation of the events.

Key words: Kun Andras, the Arrow Cross Party, the Catholic church, siege of Budapest, people's court

Kun pater u istorijskim zapisima 21. veka

Rad se bavi sa jednim od najpoznatijih činioca njilaških atrociteta tokom opsade Budimpešte 1944–45. godine, Andrašom Kunom, poznatijeg po imenu Kun pater; analizirajući kako se mogu interpretirati njegova zlodela iz ugla proteklih decenija. Nasuprot tačke gledišta koja se ukorenili prvo u štampi, a potom i u stručnoj literaturi – a koja bezkritično, činjenično pristupa svakom mogućem izvoru – predlaže jednu novu perspektivu: umesto „demonizacije” obradu tematike koja strože rukuje sa izvorima. Rad uzima u obzir i neke delove već ranije objavljenih studija, a koje

iziskuju neophodnost usvajanja drugačije perspektive. Rad pri tom citira i takve izvore, koje još nisu korišćeni u raznim ranijim istraživanjima, a sa ciljem da i u praksi prikaže da je moguć prikaz mišljenja više strana i bez relativizacije samih dešavanja.

Ključne reči: Andraš Kun, Partija strelastog krsta, Katolička crkva, opsada Budimpešte, narodni sud

Beérkezés időpontja: 2017. március 16.

Elfogadás időpontja: 2017. június 1.

Tóth I. János

SZTE BTK Filozófia Tanszék, egyetemi docens

jtoth@philo.u-szeged.hu

DEMÉNY PÁL EURÓPA KÉT DEMOGRÁFIAI
VÁLSÁGÁRÓL*Pál Demény on the two European demographic crises**Pal Demenj o dveju demografskih kriza u Evropi*

Demény Pál nemzetközileg is elismert demográfus. Számos könyv és több mint száz tanulmány szerzője. 1986-ban a Population Association of America elnöke, 2003-ban az IUSSP Laureata díjasa, a *Population and Development Review* című negyedéves folyóiratnak alapítója és 38 éven át főszerkesztője. Demény számos tanulmánya foglalkozik az Európára jellemző alacsony termékenységgel, illetve a tömeges bevándorlás problémájával. Tekintettel arra, hogy ez a problémakör az elkövetkező évtizedekben meghatározó jelentőségű lesz Európában és azon belül Magyarországon, ezért érdemes alaposan is tanulmányozni e jeles szakember nézeteit ezekről a kérdésekről. Első látásra elfogadhatónak tűnik az a gondolat, hogy az Európára jellemző előregedést és népességsökkenést fiatal migránsok tömeges betelepítésével lehet kompenzálni. Sajnos azonban ez az olcsó és egyszerű megoldás nem működik, a demográfiában sincs „ingyen ebéd”. Demény szerint illúzió azt hinni, hogy a „demográfiai tél” megoldható a tömeges bevándorlással. Sőt a határok kinyitása nem csökkenti a válságot, hanem növeli a demográfiai problémákat (előregedés, népességsökkenés és megosztott népesség). Szerinte a „demográfiai tél” problémáját csak az őshonos népesség termékenységi arányainak növelésével lehet megoldani.

Kulcsszavak: népesedési és bevándorlási válság, nyitott Európa

1. A SZERZŐRŐL – ÉLETRAJZI ADATOK

Demény Pál Nyíregyházán született 1932-ben. A budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen diplomázott 1955-ben, majd a Központi Statisztikai Hivatal népességstatisztikai osztályán dolgozott

Thirring Lajos irányítása alatt. 1957-ben már Genfben tanult, majd ösztöndíjjal a Princeton Universityn folytatta a közgazdasági tanulmányait. 1961-ben szerezte meg közgazdaság-tudományi PhD-fokozatát és az amerikai állampolgárságot. Első munkahelye szintén ezen az egyetemen volt. 1969-ben szerezte meg a rendes professzori címet. 1973-tól New Yorkban a Population Council alelnökeként tevékenykedett, amelyen belül előbb a Demographic Division majd a Center for Policy Studies igazgatója volt. 2013-as nyugdíjba vonulásáig tudományos tevékenységét itt folytatta. Az utolsó 25 évben kutatói munkássága népességgazdasági kérdésekre összpontosult. Az általa 1975-ben alapított *Population and Development Review* című negyedéves folyóiratnak 38 éven át volt a főszerkesztője. 1986-ban a Population Association of America elnökévé választották. 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett, és 2003-ban elnyerte az International Union for the Scientific Study of Population legmagasabb kitüntetését, a Laureata címet (DEMÉNY 2016: 369–370).

Nemrég jelent meg Demény Pál (2016) tanulmányaiból szerkesztett magyar nyelvű könyv *Népességgazdaság – A közjó szolgálatában* címmel. A könyv 19 reprezentatív tanulmányt tartalmaz Demény 1986-ot követő három évtizedes munkásságából. A tanulmányokat Daróczi Etelka fordította és a könyv szerkesztésében részt vett még Ferkis, Sármásy és Várnainé is. A könyv számos tanulmánya foglalkozik az Európára jellemző alacsony termékenységgel, illetve a tömeges bevándorlás problémájával. Sőt a könyvnek a legutolsó tanulmánya (*Európa két demográfiai válsága: a látható és a fel nem ismert* [DEMÉNY 2016a: 357–367]) ezt a két – demográfiai szempontból amúgy is szorosan összetartozó – krízist összekapcsolja. „A népesség számát a termékenység és a halandóság szintje, a kettő különözete és a nemzetközi vándorlás együtt határozza meg. E három elem közül meghatározó szerepe a termékenységnek van, a másik kettő pedig a termékenység által elért eredményt módosítja” (TÓTH 2005).

E témával kapcsolatban az egyik alapvető kérdés, hogy érdemes-e az Európára jellemző elöregedést és népességcsökkentést fiatal bevándorlókkal ellensúlyozni. Ezt a lényegi kérdést Demény több tanulmánya is érinti. Először vizsgáljuk meg Demény álláspontját az alacsony termékenységből fakadó demográfiai válságról, amit a szerző láthatatlan (unrecognized) válságnak minősít.

2. ALACSONY TERMÉKENYSÉGI ARÁNYBÓL FAKADÓ DEMOGRÁFIAI VÁLSÁG

A könyv számos tanulmánya foglalkozik Európának az alacsony termékenységi mutatóiból következő demográfiai válságával. Egyik tanulmányában írja, hogy Európa esetében „a következő 50-[év]ben a várható népességfogyás évi 1 millió” (DEMÉNY 2016b: 173). Más-
hol azt olvashatjuk, hogy „[a]z ezredforduló Európájában az összes európai ország népességgel súlyozott teljes termékenységi mutatója [...] 1,37-re tehető. A halandóság legtömörebb és hasonló logikával számított jellemzője, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 69 évre tehető a férfiaknál, és 78 évre a nőknél. Ezekből az adatokból kiszámítható a stabil népességmodell nettó reprodukciós arányszáma, ami ebben az esetben 0,645. [...] Más szóval, Európában az adott termékenységi és halálozási mutatók változatlansága esetén egy 1000 főből álló generációt egy 645 fős második generáció követne, és egy 416 főből álló harmadik, egy 268 főből álló negyedik, és így tovább. Ha feltételezzük, hogy az átlagos generációs távolság 30 év – [...] – kiszámítható, hogy az évi növekedési rátája e stabil népességben –1,46 százalékkal. Ilyen ütemű változás egy népességet alig 47 év alatt eredeti nagyságának felére apasztaná. Száz év leforgása alatt pedig a népesség 77 százalékkal csökkenne. És 177 év alatt egy eredeti 1000 fős népességből csak 75-en maradnának. Százhetvenhét év természetes nagy idő, de nem több – pontosan annyi –, mint amennyi a Magyar Tudományos Akadémia alapítása óta eltelt. Egy ország vagy egy kontinens történetében ez szerény időtartam” (DEMÉNY 2016b: 167). Ez a népességszökkenési ütem a 10 milliós magyarországi népességet 750 ezer főre, míg az 500 milliós európai uniós népességét 37,5 millióra csökkenti 177 év alatt.

Ezzel összhangban Európa demográfiai súlya, amely már ma is szerény hányadát alkotja a világ össznépességének – a második világháborút közvetlenül követő évekre jellemző 22%-ról 10%-ra esett vissza –, és tovább fog csökkenni. Ezt a folyamatot, jegyzi meg Demény, Oswald Spengler német történész mintegy száz évvel ezelőtt már megjósolta, és a *Nyugat alkonyának* nevezte. „Iszonyú elnépteledés veszi kezdetét, ami évszázadokig fog tartani. Európa népességének és ezzel együtt Európa geopolitikai jelentőségének csökkenése helyes jóslat volt, a tények igazolják” (DEMÉNY 2016a: 359).

Az írásom fókuszában álló Demény-tanulmány szintén Európa lakosságának alacsony termékenységéből fakadó demográfiai vál-

ságának velős jellemzésével kezdődik. „A válság abból ered, hogy kevesebben születnek, mint ahányan meghalnak. [...] Amennyiben továbbra is ilyen alacsony marad a termékenység, az érintett országok népessége mindössze két generáció, azaz nagyjából 60 év alatt a felénél is kevesebb lesz. E drasztikusan lecsökkent népesség életkori összetétele nem lenne összeegyeztethető a gazdasági fenntarthatósággal” (DEMÉNY 2016a: 357).

A környezetvédelem klasszikusai (Hardin, Római-klub, Ehrlich) csak a túl magas termékenységi arányt és az ebből következő túlnépesedést tekintik fenntarthatatlan helyzetnek. A túlnépesedés azért fenntarthatatlan, mert a meglevő környezeti, illetve gazdasági erőforrások túlhasznosítását és kihasználását is eredményezi. Nyilvánvaló azonban, ahogy arra Demény is rámutatott, hogy a populáció alacsony termékenységből fakadó demográfiai folyamatok sem fenntarthatóak. Ebben az esetben a fő problémát a lakosság elöregedése, a munkaerő hiánya, a nagy ellátórendszerek, mint például a nyugdíjrendszer összeomlása és végső soron az emberek számának lassú, de folyamatos csökkenése okozza (TÓTH 2015).

Demény arra is rámutat, hogy a társadalom azért sem minősíti ezt a folyamatot válságnak, mert a demográfiai folyamatok az individuum szempontjából lassúak. „Ezt azonban sem a kormányok, sem a közvélemény nem érzékelik válságként. Az ok érthető: rövid az idő horizont. A politikusokat lefoglalja az itt és most, figyelmük legfeljebb a következő választásig terjed. A közvéleményt is hasonló korlátok gátolják. Rövidtávon a népességfogyás és a népesség öregedése szinte észrevehetetlen. A népesség száma és életkor szerinti összetétele évről évre alig változik. A folyamat lassú tempóban, lépésről lépésre haladt azon az úton, amely végső soron kollektív nemzeti és civilizációs öngyilkossághoz vezet” (DEMÉNY 2016a: 357). Tegyük azonban hozzá, hogy nemcsak a következmények, hanem a megoldások is csak lassan realizálódnak. Gyakran egy újszülött megszületéséhez 2 év, egy magas szakképzettségű munkaerő előállításához pedig többnyire 25–30 év kell. Ezzel szemben egy migráns – elvileg – azonnal munkába állítható. Ráadásul egy migráns munkába állítása sokkal kisebb költséggel jár, mint amennyibe egy „öshonos” szakember kinevelése kerül. Ezért a tőke nyilvánvalóan érdekelt a bevándorlásban. Az egy másik kérdés, hogy a polgárháborús körülmények között szocializálódott bevándorlók milyen arányban képesek munkába állni, és milyen minőségű munkát képesek végezni egy számukra idegen kulturális és nyelvi közegben.

Persze a demográfiai tél közeledése nem teljesen láthatatlan a politika számára, és ezért a legtöbb európai ország különböző szakpolitikai intézkedésekkel próbálja a termékenységi arányt megemelni, „mindedig eredménytelenül, és az orvosság magasabb dózisokban adagolása sem ígérkezik hatékonynak” (DEMÉNY 2016a: 357). Ezzel kapcsolatban talán az egyik legsúlyosabb problémát az jelenti, hogy az elégtelen termékenységből fakadó népesedési válsággal való őszinte szembenézésre valamiért nincs mód. Ezt a problémát Demény finoman több helyen is érinti. Például az Európai Bizottságnak (2006) az Európa demográfiai jövőjéről írt dokumentumát elemezve a következőket írja. „A jelentés csupán néhány rövid bekezdést szán az »Európa demográfiai megújulását« elősegítő politikának. A »demográfiai megújulást« nyilván politikailag korrekt kifejezésnek szánták a retgett »pronatalizmus« címke helyett. A helyettesítés esetlen. Demográfiai megújulás zajlik Európában csakúgy mint bármelyik jelentős létszámú népességben: az idősebb generáció helyébe lép a fiatalabb. A gondot a megújulás mértékének elégtelensége jelenti. Ez szörszálhasogatásnak tűnik, hiszen elég világos miről beszél a Bizottság. De egy politika sikerére nézve nem jó ómen, ha épp a célját kell terminológiai tornamutatvánnyal elhomályosítani” (DEMÉNY 2016c: 263).

A demográfus szerző nem spekulál annak okairól, hogy miért kell „terminológiai tornamutatványokkal elhomályosítani” az európai közvélemény előtt, hogy a kontinenst az alacsony termékenységből fakadóan súlyos demográfiai válság sújtja. Ez nem magyarázható csak és kizárólag a hosszú időhorizonttal. Hiszen a környezeti problémák is hosszabb időtartam alatt realizálódnak, ennek ellenére a közvélemény tisztában van ezekkel a problémákkal. Feltehetően az is nehezíti az alacsony termékenységből fakadó demográfiai válság felismerését Európában, hogy Afrikában, illetve Nyugat-Ázsiában még mindig a népességgrobbanás jelenti a fő problémát. Nyilvánvalóan nehezebb egy ilyen differenciált üzenet közvetítése, mint a már klasszikus túlnépesedési problémát hangsúlyozása. Véleményem szerint azonban az Európára jellemző alacsony termékenységből fakadó demográfiai válság felismerését ideológiai okok is megnehezítik.

A politikailag korrekt beszédmód nem engedi meg, hogy őszintén szembenézzünk a pronatalizmus fogalmával, illetve általában Európának az alacsony termékenységi mutatóiból származó demográfiai válságával. A politikailag korrekt beszédmód, amelyet leginkább a nyugati világ (ön)cenzúrájaként jellemezhetünk, megtilt minden olyan gondolatot és kifejezést, amely nincs összhangban az uralko-

dó ideológia tételeivel és értékeivel. Itt jegyzem meg, hogy a közbeszédben még egy rövid és általánosan elfogadott kifejezés sincs az alacsony termékenységi arányból fakadó demográfiai válság (low fertility rate crisis) megnevezésére. A magyar nyelv erre a folyamatra gyakran használja a demográfiai válság fogalmát, ami nyilvánvalóan pontatlan kifejezés, hiszen sokfajta demográfiai válság lehetséges. A magyar nyelvű Wikipédián a témával kapcsolatban csak két szócikket találunk: egy rövidebbet *Népességfogyás* és egy hosszabbat *Népességfogyás Magyarországon* címmel. Ha az alacsony termékenységből fakadó demográfiai kihívást a *népességfogyással* azonosítjuk, akkor persze „triviális” megoldás a bevándorlás. Érdekes, hogy az angol nyelv esetében sem sokkal jobb a helyzet. Az angol nyelvű Wikipédiában a témához kapcsolódóan a következő címeket találjuk: population ageing, population decline, sub-replacement fertility, societal collapse. A témával foglalkozó szakirodalom emellett még a következő két erősen metaforikus jellegű megnevezést is használ: 'underpopulation bomb' és 'demographic winter'. Továbbá az is feltűnő, hogy a válság fogalma sehol sem kapcsolódik össze az alacsony termékenységgel. Joggal mondja tehát Demény, hogy Európa érintett társadalmi számára az alacsony termékenységi arányból fakadó válság egy fel nem ismert válságot jelent.

3. EURÓPA BEVÁNDORLÁSI VÁLSÁGA

A fentiekkel szemben a másik demográfiai válság, amellyel az Európai Unió szembesül, nevezetesen a tömeges bevándorlás, nagyon is látható. Szinte nincs olyan híradó Magyarországon, de más európai országokban sem, amely valamilyen formában ne mutatná a migránsokat. „A válság kulcsparaméterei jól ismertek. Hivatalos jelentése szerint 2015. október végéig több mint félmillió migráns lépett az Európai Unió területére Görögországon keresztül, hogy a balkánon észak felé haladva az Európai Unió más országaiban keressen menedéket. A migránsok egy valamivel kisebb hulláma Afrikából a Földközi-tengeren átkelve többnyire Olaszországban ért partot. Az egész évet nézve a két hullám együttes nagysága bizonyára eléri az egymilliót” (DEMÉNY 2016a: 358).

A korábbi évtizedekben „[a]z Európába való bevándorlás volume-ne hasonló a jelenlegi amerikaiéhoz: mintegy évi egymillió legális és körülbelül évi félmillióra becsülhető illegális bevándorlóból áll... Így történhetett például, hogy Görögországban az utolsó népszámlá-

lás felfedezte, hogy az ország népessége 10 százalékkal, egymillióval nőtt, de a természetes szaporodás – a születések és a halálozások közötti különbség az évtized alatt csak 20 ezer főt, mintegy 0,2 százalékot tett ki” (DEMÉNY 2016b: 187).

Bár az egymillió illegális migráns belépése nem tűnik rendkívül soknak, kivételessé egyrészt a migráció rendezetlen formája teszi, másrészt pedig az, hogy a migránsoknak mind a származási helye, mind az úti célja földrajzilag egy szűken körülhatárolt terület. „A migránsok többnyire Szíriából származnak, akikhez Irakból, Afganisztánból és Nyugat-Ázsia más területeiről keverednek emberek. Náluk valamivel kevesebben érkeznek Észak-Afrikából és a Száhel-övezetből. Ezek a régiók Európa délkeleti és déli periferiáját alkotják. A migránsok célja, hogy az Európai Unió leggazdagabb országaiban menekülteként befogadást nyerjenek” (DEMÉNY 2016a: 358).

Ezután Demény a migráció okaival foglalkozik. Négy tényezőt nevez meg, a demográfiai, gazdasági, biztonságpolitikai és ideológiai jellegűt. Sokan, ahogy arról a *Guardian* is cikkezett, a környezeti okokat is fontosnak tartják a menekültválságban. Ezek a politikusok és közéleti szereplők – Károly herceg, Al Gore, Barack Obama – a klímaváltozást és azon belül a térséget sújtó aszályt (2007–2010) is fontos tényezőnek tekintik a polgárháború és a migráció kialakulásában (SELBY és HULME 2015).

Demény demográfiai szempontból a migráció forrásául szolgáló országoknak a népességrobbanását hangsúlyozza. Szintén fontosnak tekinti – a népességrobbanással összefüggésben – a kibocsátó országok gazdasági és biztonsági instabilitását és hanyatlását. Végül pedig a célterületnek tekinthető Európai Unió vezetői által követett ideológiára hívja fel a figyelmet, „amelynek eredménye a tömeges bevándorlást bátorító vagy legalábbis megengedő politika” (DEMÉNY 2016a: 358–359). Az okok sokrétősége azt mutatja, hogy pusztán a térséget sújtó polgárháborúk és háborúk befejezése önmagában nem fogja leállítani ezeknek az országoknak a tömeges elhagyását. A tanulmányának további részében Demény csak az első (demográfiai) és a negyedik (ideológiai) tényezőt tárgyalja.

3.1. Az iszlám világ népességrobbanása

A közel-keleti térség népességrobbanását elemezve a szerző először Szíriát vizsgálja. Az ország népessége 1950-ben 3,4 millió volt, ami 2013-ra, tehát a nagy kivándorlási hullám előtt 21,9 millióra nőtt.

Ez több mint hatszoros növekedést jelent nem egészen 75 év alatt. Ez az elképesztő népességrobbanás jelentős mértékben hozzájárult az ország súlyos gazdasági problémáihoz és politikai destabilizációjához. A többi – főleg muszlim és arab nyelvű – „kibocsátó” országokban a demográfiai növekedés nagyjából olyan volt, mint Szíriában. Egyiptom lakossága 21 millióról 92 millióra, Irán 17 millióról 79 millióra, Afganisztán 8 millióról 39 millióra, Irak 6 millióról 36 millióra, Líbia 1 millióról 6 millióra növekedett (DEMÉNY 2016a: 359). Máshol a szerző azt hangsúlyozza, hogy a „nyugat iszlám országaiban a [...] növekedési számok [...] a következő fél évszázadban több mint évi 14 milliót tesznek ki” (DEMÉNY 2016b: 173).

Elemzésében a szerző nem mulasztja el megemlíteni, hogy Szíria népessége sohasem volt egységes. „Szíria, amelynek lakói etnikai és vallási tekintetben mélyen megosztottak, a második világháború végén vált függetlenné” (DEMÉNY 2016a: 359). A lakosság megosztottságára való utalás nem lehet véletlen, hiszen ez a migrációval kapcsolatban is központi kérdés, és Demény máshol is érinti ezt a problémát. Egyébként feltehetően kapcsolat van Szíria etnikai és vallási megosztottsága, illetve az elhúzódó polgárháború között. Homogénebb arab országok (például Tunézia vagy Egyiptom) sokkal gyorsabban túljutottak az arab tavaszt követő polgárháborúkon.

Mindez azt mutatja, hogy az etnikai, nyelvi és vallási különbözőségnek nemcsak előnyei, hanem súlyos kockázata is vannak. Erre Demény is rámutatott „Kofi Annan ENSZ-főtitkár támogatásával működő” Nemzetközi Migráció Globális Bizottságnak a jelentésével (2005) kapcsolatban. „A dokumentum kihangsúlyozza a nemzetközi vándorlás révén növekvő sokszínűség előnyeit. Ugyanakkor nyitva hagyja azt a nyilvánvaló kérdést, mekkora sokféleséget tart optimálisnak vagy kívánatosnak a befogadó népesség. Továbbá nem tárgyalja a nagy kulturális, vallási és etnikai sokszínűséggel járó társadalmi, gazdasági és politikai problémákból adódó negatív tapasztalatokat, amelyek a világ sok országában megfigyelhetők” (DEMÉNY 2016d: 253).

Ezzel kapcsolatban felmerül egy terminológiai (nyelvpolitikai) kérdés is. A lakosság etnikai és vallási változatosságával kapcsolatban a semleges *változatosság* mellett használhatjuk a pozitív konnotációjú *sokszínűség* fogalmát és a negatív jelentésű *megosztottság* fogalmát is. A szíriai polgárháború előtt, bizonyos értelemben az elemző szabad döntése volt, hogy melyik fogalmat használja, azonban egy polgárháborúban álló ország esetében nyilvánvalóan a *megosztottság* a helyes formula. Ugyanakkor a jelenlegi polgárháború

tükrében, a lakosság etnikai és vallási változatossága már a korábbi békés időszakban is inkább volt veszélyesen megosztott, mint pozitívan sokszínű.

3.2. A bevándorláshoz kapcsolódó nézetek

„A múlt jó ismerői szerint a migráció az emberiség történetének évezredei során társadalmi változások hajtóereje volt, és erőteljesen átalakította az emberek földrajzi eloszlását. De az elmúlt 300 év alatt a modern államok létrejötte megváltoztatta a játékszabályokat. Az államok formális szuverenitással rendelkeznek, és e fogalom körébe tartozó egyik legfontosabb jog határaik ellenőrzésének a joga. Az embereknek jogukban áll elhagyni hazájukat, de ezt csak akkor tehetik, ha egy másik állam engedélyezi belépésüket” (DEMÉNY 2016a: 360). A szerző hangsúlyozza, hogy a klasszikus liberális elmélet szerint, az államok szuverenitásának fontos része az államhatárok ellenőrzéséhez való jog. „A klasszikus liberális elmélet az állam optimális szerepét szigorú határokon belül képzelte el...” (DEMÉNY 2016b: 180). Heller Agnes (1993) ezt röviden így fogalmazta meg: „A kivándorlás emberi jog, a bevándorlás nem.”

A fenti tézis alól az egyetlen kivételt a menekült jelenti. Demény kitér a menekültek kérdésére, és azt hangsúlyozza, hogy az ENSZ 1951-es menekültügyi egyezménye szerint a menekültstátusz kivételes és ritka. „Az ide tartozó jogi klauzulát körültekintően fogalmazták meg: menekült az a személy, aki faji, vallási okok, nemzeti hovatarozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldöztetéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik. A definíció nyelvezete korlátozó, ami azt jelzi, hogy kivételes, tehát ritka esetekben gondolták alkalmazhatónak. Megfogalmazói ugyancsak meglepődtek volna azon a döntésen – amelyet a múlt ősszel Németország legmagasabb kormányzati szintjén hoztak –, hogy az Európai Unióba belépő jelenlegi migránsáramlat valamennyi szíriai tagja politikai menedéket fog kapni. Az egyezmény ilyen tág értelmezése tarthatatlan. [...] Hogyan lehetne alkalmazni egy olyan kormányzati döntést, amely úgy szól, hogy »minden szíriai befogadható mint menekült«, ha a jövőben egy szíriaihoz hasonló belső konfliktus történne mondjuk Nigériában, ahol jelenleg 182 millió ember él? Vagy Pakisztánban, amelynek népessége 189 millió? Vagy akár az 1 milliárd 311 millió Indiában?” (DEMÉNY 2016a: 360).

Demény azt is hangsúlyozza, hogy az Európai Unió kezdeti vezetői (Churchill, de Gaulle, Adenauer) – összhangban a nemzeti szuverenitással és a törvényes előírásokkal – a bevándorlást erős kontroll alatt próbálták tartani. Az európaiak „mindenféle bevándorlót, menekültet beleértve is szívesen fogadtak, feltételezve, hogy a számuk kicsi” (DEMÉNY 2016a: 361). Ebben a kérdésben régen összhang volt a politikai elit és a lakosság között. „A közvélemény egyetértett a politikai vezetőkkel” (DEMÉNY 2016a: 361). A szerző explicit módon nem mondja ki, de implicit módon nyilvánvalóan arra utal, hogy az unió jelenlegi vezetése szemben áll a közvéleménnyel, illetve a közakaráttal.

Az óriási migrációs nyomás miatt azonban a migrációs kontroll nem volt tökéletes. A vendégmunkások nem mentek haza, hanem maradtak, és rokonaikat is odahívták. „Azonban az évek múlásával Nyugat-Európa három legnépesebb országának mindegyike – az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország – jelentős bevándorló népességre tett szert, amelynek nagy hányada iszlám területről érkezett. Részben a korábbi gyarmati kapcsolatok felelősek ezért, amelyek megkönnyítették az egykori anyaországba jutást, részben az üzleti szféra érdekeltsége abban, hogy képzett és képzetlen munkaerőhöz jusson. De ennél is fontosabb volt az az ideológiai váltás, amely az 1970-es évek közepe táján már egyre nagyobb mértékben volt érezhető befolyásos intellektuális körökben, és amely szerint a nagyobb – faji, etnikai, nyelvi és vallási – változatosság üdvözlendő érték” (DEMÉNY 2016a: 361).

Demény szerint az Európai Unió eleve sokszínű és változatos, a tömeges bevándorlás ezt a változatosságot valójában csökkenti (DEMÉNY 2016a: 362). „Az Európai Unió egyre több tagországot számolt (jelenleg 28, és van még több tagjelölt ország), amelyek eddig is jelentős változatosságot mutattak és fognak mutatni kulturális, nyelvi és etnikai téren egyaránt. Változatosságukat tovább gazdagítják az Európán kívüli országokkal folytatott kereskedelmi és intellektuális cserék, és így kiépült szoros kapcsolatot, valamint fogékonyságot a külföldi kulturális hatások iránt. Az egyes európai országok tömeges bevándorlással történő átalakítása vitathatatlanul nagyobb egyformaságot és kevesebb változatosságot és egyediséget teremtenek, mint ami nélküle érvényesül. Ebből a meggyőződésből kiindulva az lenne logikus, ha az európai államok meglehetősen szigorú korlátokat állítanak az Európán kívüli országokból érkező bevándorlás elé. Az európai népek túlnyomó többsége mindig egyetértett ezzel a logikával. Az

Európai Unió magas rangú politikai köreiben azonban egy ezzel a következtetéssel ellentétes filozófia vált uralkodóvá” (DEMÉNY 2016a: 362). Ezt a „filozófiát” joggal tekinthetjük a „Willkommenskultur” szellemi előzményének. A szöveg elég nyilvánvalóan utal arra, hogy a „Willkommenskultur” nem a többség, hanem csak a politikai elit antidemokratikus nézeteit jelenti.

A nyolcvanas években a tömeges és nagymértékű bevándorlással kapcsolatban még egészen más volt a közbeszéd, ahogy azt az úgynevezett Heidelbergi Manifesztum is mutatja (a nyilatkozatot eredetileg a *Die Zeit* 1982. február 5-i száma közölte nyomtatásban. Az angol fordítás a *Population and Development Review* 1982. szeptemberi számában jelent meg). „Súlyos aggodalommal figyeljük, hogy külföldiek és családjaik milliószoros hulláma árasztja el a német nemzetet, külföldi hatások járják át nyelvünket, kultúránkat és nemzeti sajátosságainkat. [...] Sok német ma már idegen lakó- és munkahelyén. A nemzetek biológiailag és kibernetikailag magasrendű élő szervezetek, eltérő rendszerjellemzőkkel, amelyeket a genetika és a hagyomány közvetít. Ezért nem valósítható meg egyidejűleg nem német külföldiek nagy tömegeinek integrálása és nemzetünk megtartása; ez a multikulturális társadalmak jól ismert etnikai katasztrófájához fog vezetni” (idézi DEMÉNY 2016e: 158–159).

Amerika a bevándorlók országa, s így a befogadásnak és az asszimilációnak (melting point) komoly hagyományai és sikerei vannak. A tömeges bevándorlás azonban ott is egyre jobban megosztja a közvéleményt. „A *Wall Street Journal* vezércikke olyan alkotmánymódosítást szeretne látni, amely kinyilvánítja, hogy a határok nyitottak legyenek” (BARTLEY 2001, idézi DEMÉNY 2016e: 159). Ezzel szemben egy konzervatív szerző, George Kennan (1993) mellett érvel, hogy a jelenlegi tömeges bevándorlás Közép- és Dél-Amerikából azt eredményezi, hogy a befogadó amerikaiak alkalmazkodnak a bevándorlók életmódjához és kultúrájához. „Az embernek csak rá kell nézni nagyvárosi gettóinkra vagy Miami és Los Angeles városaira, hogy meggyőződjék, itt tényleges és kulturális változásokkal állunk szemben.... Szabadjára engedve és korlátozás nélkül ez a nyomás csak akkor szűnik meg, amikor a túlnépesedés és a szegénység szintje az Egyesült Államokban azonos lesz azon országokéval, ahonnan ezek az emberek annyira igyekeznek elmenekülni” (KENNAN 1993 151–153, idézi DEMÉNY 2016e: 160).

3.3. A korlátlan befogadás ideológiája

Először Albert Thomas, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet akkori főigazgatója javasolta 1927-ben, hogy a bevándorlás szabályozásának a jogát nemzetközi szervezetekhez kell delegálni (DEMÉNY 2016d: 255). A szabad migráció és a nyitott határok ideológiájának a későbbi forrásait elemezve Demény Kofi Annan (2004), az ENSZ korábbi főtitkárának *Miért van szüksége Európának bevándorlási stratégiára* című beszédére hívja fel a figyelmet. Ez a beszéd persze „csak egyike azoknak a sokasodó kezdeményezéseknek, amelyek azt a szándékot jelezték, hogy korlátozzák az országok szuverén jogát arra, hogy a bevándorlásról egyoldalú döntéseket hozzanak” (DEMÉNY 2016a: 362).

A beszéd kezdőmondataiban Annan azt hangsúlyozza, hogy a „ki-bővített Európai Unió előtt álló egyik legnagyobb próbatétel az elkövetkező években és évtizedekben az lesz, hogyan kezeli a bevándorlás kihívását. Ha az európai társadalmak meg tudnak felelni ennek a kihívásnak, a bevándorlás gazdagítani és erősíteni fogja őket. Ha elmulasztják, az eredmény az életszínvonal csökkenése és a társadalom megosztottsága lehet” (ANNAN 2004, idézi DEMÉNY 2016a: 362).

Majd a főtitkár így folytatja: „Nem lehet kétség afelől, hogy az európai társadalmaknak szükségük van a bevándorlásra. Az európaiak tovább élnek és kevesebb a gyermekük. Bevándorlás nélkül [...] az állások betöltetlenül maradnának, a szolgáltatások elmaradnának, mivel a gazdaság visszaesne, és a társadalom stagnálna. A bevándorlás önmagában nem fogja megoldani ezeket a problémákat, de lényeges részét képezi bármely megoldásnak” (ANNAN 2004, idézi DEMÉNY 2016a: 363). Majd a záró bekezdés összefoglalja az érvelés lényegét: „A huszonegyedik században a migránsoknak szükségünk van Európára. De Európának is szüksége van a migránsokra. Egy zárt Európa önzőbb, szegényebb, gyengébb, öregebb Európa lenne. Egy nyitott Európa méltányosabb, gazdagabb, erősebb, fiatalabb Európa lenne – feltéve ha Európa jól kezeli a bevándorlást” (ANNAN 2004, idézi DEMÉNY 2016a: 363). Annan beszédének tételei az európai politikai és gazdasági elit köreiben ma uralkodó nézeteket tükrözik (DEMÉNY 2016a: 363).

Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk az EU 2006-os jelentésében, amely *Az európai demográfia jövője – a kihívástól a lehetőségekig* fennkölt címet viseli. A jelentés az Európai Unió 2050-es népességét 2005-ös népességénél nem egészen két százalékkal kisebbre becsüli.

Ez az érték azonban csak úgy jön ki, ha a következő négy évtizedben Európa 40 millió, azaz évente nagyjából 1 millió bevándorlót fogad be. S ez, mondja Demény, bármilyen mércével mérve is tömeges bevándorlást jelent (DEMÉNY 2016a: 361). Ezen dokumentum szerint Németországnak 2050-ig 9 millió, míg Nagy-Britanniának 5 millió bevándorlót kell befogadnia.

3.4. A korlátlan befogadás ideológiájának a bírálata

Először is Demény hangsúlyozza, hogy a „*nem lehet kétség*” fordulat indokolatlan. Lehet érveket felhozni az Annan-, illetve sok hasonló állítás mellett, de ugyanúgy vannak ellenérvek is, amelyek gyengítik ezeket az állításokat, sőt egyenesen ellentmondanak nekik. „A nemzetközi migráció kérdései bonyolultak, mert azok a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai előnyök és hátrányok, amelyek a migráció miatt a népességre hárulnak, sokfélék és nem egyenletesen oszlanak el” (DEMÉNY 2016a: 363).

Demény hangsúlyozza, hogy Európa viszonylagos demográfiai marginalizációja elkerülhetetlen. Európa nem tud és nyilván nem is kell népesedési versenybe bocsátkoznia a közvetlen földrajzi szomszédságával (DEMÉNY 2016a: 363). Sőt más helyen maga Demény is azt írja, hogy a túl magas és a túl alacsony termékenység egyaránt fenntarthatatlan. „Nézőpont kérdése, hogy a népességszám és a zérótól lefelé vagy felfelé alig eltérő természetes szaporodási arányszámok széles skáláján belül mi képezi az optimális népességszámot, vagy az optimális növekedési arányszámot” (DEMÉNY 2016f: 210). Magam is úgy vélem, hogy a környezeti és a demográfiai fenntarthatóság esetenként ellentétes szempontjait leginkább egy állandó vagy közel állandó népességszámot és ezzel párhuzamosan az egyszerű reprodukciót biztosító termékenységet (a fejlett világban a 2,1 gyerek/nő) követel meg. Ebből következik, hogy Európa túl alacsony és a Közel-Kelet, illetve Afrika túl magas termékenységi aránya egyaránt helytelen fenntarthatósági, és ezzel párhuzamosan morális szempontból is (TÓTH 2015).

A nyitott határok ideológiájával kapcsolatban Demény a következő megállapításokat teszi. A migránsok fiatalító hatása vitathatatlan tézisnek tűnhet, de nem az. „A fiatalító hatása ideiglenes, mivel a bevándorlók is öregednek és eltartottakká válnak. A fiatalítás fenntartása fiatal bevándorlók folyamatos beáramlását igényelné, ami az őshonos népesség reprodukciónál alacsonyabb termékenységével együtt azt

jelenti, hogy az eredeti népességet idővel teljes mértékben a bevándorlók és leszármazottaik váltják fel” (DEMÉNY 2016a: 364).

A „nyitott Európa egyenlő a méltányosabb Európával” tézishez Demény a következő megjegyzést fűzi. A méltányossággal kapcsolatban az a kérdés is felmerül, hogy a tömeges bevándorlás ki számára eredményez méltányosabb helyzetet: a bevándorlók vagy az őshonos népesség számára. Demény itt azt hangsúlyozza, hogy a „méltányosságot egy közösségen belül elsősorban és leginkább olyan kritériumok szerint kell értékelni, amelyek a méltányosságot az őshonos népességre vonatkoztatva méri. Bevándorlási politikát más országok demográfiai viselkedésére válaszul megfogalmazni azon az alapon, hogy a »migránsoknak szükségünk van Európára«, nem felel meg ennek a kritériumnak” (DEMÉNY 2016a: 364).

Ezután a szerző rátér a „nyitott Európa egyenlő a gazdagabb Európával” vélelmezett tézisére. „Ami a gazdagságot illeti, a deduktív érvelés és bőséges empirikus bizonyíték egyaránt azt mutatja, hogy a demográfiai szempontból jelentős bevándorlás hátrányosan érinti a befogadó népesség szegényebb rétegeinek anyagi színvonalát és szociális jólétét azáltal, hogy a bérskála alsó végén lenyomja a bérszínvonalat, és feszültséget kelt az iskolában, a lakáspiacon, valamint a jóléti és környezeti minőségi szolgáltatások terén. [...] Az Annan által említett »csökkenő életszínvonal és társadalmi megosztottság« tehát inkább a tömeges bevándorlás következménye volna, nem pedig a letelepedni kívánó migránsok előtt zárt határoké, kivéve a kisszámú kiválasztottat, akik menedékjogot kapnak” (DEMÉNY 2016a: 365).

Demény vitatja azt is, hogy a „nyitott Európa” erősebb lenne, mint a normál határvédelemmel ellátott Európa. „Ami az erőt illeti – ami mérhető társadalmi kohézióban, biztonsággal, politikai stabilitással vagy katonai erővel –, a »nyitott Európa« koncepcióban rejlő tömeges bevándorlás aligha fogja növelni. Főképp akkor nem valószínű, hogy növelné, ha a migránsok etnikai és kulturális jellemzői nagyon eltérnek a befogadó népességétől, és ha a migránsok nem akarják, vagy nem tudják elfogadni a befogadó társadalom társadalmi és politikai ethoszát, illetve nem tudnak, vagy nem akarnak alkalmazkodni hozzá. Ebben a tekintetben a mostani európai tapasztalat nem biztató” (DEMÉNY 2016a: 365).

Demény reflektál a „nyitott” és önzetlen, illetve a „kevésbé nyitott”, ezért önző Európa dichotómiájára is. Itt van egy szómágia is, hiszen a bevándorláspárti elit a „nyitott Európával” a „zárt Európát” állítja szemben, ami lényegében a jó és a rossz szembeállítását jelen-

ti. Valójában az EU-ra a bevándorlási hullám előtt jellemző normális határőrizet sohasem jelentett egy Észak-Koreára jellemző zártságot, hanem csak a határátlépésre vonatkozó törvények betartását. Tehát a nyitott, vagyis a határrendészeti törvényeket figyelmen kívül hagyó („törvénytelen”) Európa koncepciója áll szemben a határőrizeti törvényeket betartó („törvényes”) Európa koncepciójával. „Végül, vajon a bevándorlás előtt kevésbé »nyitott« Európa szükségképpen »önzőbb« Európát jelent? Ez az EU-15 parlamentjének címzett vád különösen rosszul volt időzítve, mivel épp néhány hónappal az Európai Unió kibővítése előtt hangzott el, amikor 10, egyértelműen szegényebb új tagországot fogadtak be. Ezzel a bővítéssel olyan térség jött létre, amelyen belül közel félmilliárd embernek volt joga ahhoz, hogy szabadon mozogjon, máshol vállaljon munkát és telepedjen le. Sikeressé tenni a sokszínű Európai Unió gazdasági és társadalmi integrációját évtizedekig tartó nehéz feladat. Nincs kényszerítő ok kockára tenni ennek a bonyolult vállalkozásnak a sikerét azért, hogy végtelen további bővítésekkel igazi »nyitott« Európai jöjjön létre” (DEMÉNY 2016a: 365).

A történelem páratlan ironiája, jegyzi meg Demény, hogy épp Brüsszel bevándorlókat bátorító lépései futtathatja zátonyra az Európa-projektet. „Oly mértékben befolyásolhatja a további EU-tagságról tervezett brit szavazást, hogy az Egyesült Királyság szövetségből való kilépését okozhatja, ami az egész európai építmény megrendüléséhez vezethet. Véget vetethet a szövetség eddig legnagyobb vívmányának a schengeni egyezménynek, hála annak, hogy Brüsszel ki akarja kényszeríteni a hívatlan migránsok eloszlását az Unió tagjai között. És, amint a német kancellártól hallhattuk, hirtelen »felgyorsulnak« a tárgyalások Törökország EU-tagságáról, amivel arra kívánják ösztönözni ezt az országot, hogy csökkentse a migránsáramlatot [...]. Így a migrációs válság következményeként ma fenyeesebbek a kilátások arra, hogy az Európai Unió legnépesebb, leginkább militarizált és az emberi jogokat legkevésbé tiszteletben tartó tagjaként befogadjon egy muszlim államot az ázsiai kontinens nyugati feléről, hogy első és egyetlen nagyvárosa Isztambul legyen, valamint szárazföldi határai jöjjenek létre Szíriával, Irakkal és Iránnal” (DEMÉNY 2016a: 366).

Demény egyértelműen elutasítja a tömeges bevándorlás és a „nyitott Európa” koncepcióját, így viszont újra felmerülnek az alacsony termékenységből fakadó eredeti kihívások. „Vajon bevándorlás nélkül »állások« maradnának betöltetlenül, szolgáltatások maradnának el? Vajon az Európai Unió gazdaságai visszaesnének, társadalmi stagnálnának? Más szóval tényleg a bevándorlás a régóta keresett recept

a magas munkanélküliséggel, alacsony gazdasági aktivitási rátával, korai nyugdíjazással és rugalmatlan munkapiaccal küzdő európai társadalmi modell hiányosságainak megszüntetésére? A válasz minden egyes kérdésre nem. Ezeket a problémákat olyan belföldi intézményi reformokkal kell orvosolni, amelyekkel az őslakos népesség egyetért. A tömeges bevándorlás megnehezíteni a feladatot, és mentségül szolgálna a szükséges reformprogramok megvalósításának halogatására” (DEMÉNY 2016a: 365).

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Európában az emberek termékenysége alacsony, s ebből fakadóan Európát már most az elöregedés és a népességcsökkenés jellemzi. Ha a termékenység továbbra is alacsony marad, és eltekintünk a bevándorlás hatásától, akkor, ceteris paribus, Európa közép- és hosszú távon munkaerőhiánnyal, a nagy jóléti rendszerek összeomlásával, illetve nagyon súlyos népességcsökkenéssel néz szembe.

Spengler víziója annyiban mégis téves volt, hogy a termékenység csökkenése nem vezet Európa „iszonyú elnéptelenedéséhez”. Szárazfölkék és kontinensek nem válnak néptelenné, különösen ha Afrikában és a Közel-Keleten a népesség robbanásszerűen nő. A „népességnomás országok vagy országcsoportok közötti különbsége a magasról az alacsony nyomású helyre áramoltatja az embereket. A hatás potenciális ereje megsokszorozódik, ha az alacsony nyomású terület kedvezőbb természeti és ember alkotta adottságokkal rendelkezik, és jobb helyzetben van a személyes biztonság és az egyéni szabadságjogok terén. A folyamat prózai neve a népességvándorlás” (DEMÉNY 2016a: 359–360).

Számtani (mennyiségi) értelemben az alacsony termékenységből fakadó népességfogyást természetesen ellensúlyozza a bevándorlás. Az egy másik kérdés, hogy az ember kulturálisan is meghatározott lény. Az emberek különböző nyelvvel, vallással, identitással rendelkeznek, ezért joggal merül fel a kétely általában – de különösen az ilyen koncentrált jellegű – népességpótló migráció sikerét illetően.

Természetesen a brüsszeli elit és a „Willkommenskultur” képviselői úgy gondolják, hogy népességpótló bevándorlás lehetséges: „Wir schaffen das.” S annál is inkább ezt gondolják, mert szorosan kapcsolódnak a tőkéhez, illetve a neoliberais ideológiához, amelyek számára az emberek kulturális sajátosságai másodlagos jelentőségűek. Ezért a migrációt támogató elit úgy gondolhatja, hogy bár rövid távon

a tömeges bevándorlás sok problémával és áldozattal jár a lakosság számára, de ezt az áldozatot az őslakoságnak mégis vállalnia kell, mert ez hosszabb távon megállítja Európa demográfiai hanyatlását. A politikai elit várakozása szerint e két negatív demográfiai folyamat (alacsony termékenység és tömeges bevándorlás) hatásai majd éppen kompenzálni fogják egymást. E felfogás szerint a tömeges bevándorlás egy olyan „ingyen ebéd”, amely könnyen és olcsón megoldja az alacsony termékenységi arányból fakadó demográfiai válságot az Európai Unióban. Közgazdaságtani közhely azonban, hogy nincs „ingyen ebéd”, s ez úgy tűnik, hogy érvényes a demográfiára is.

Demény vitatja a politikai elit nézeteit, és azt állítja, hogy más kultúrájú, vallású és etnikumú tömegek bevándorlása hosszú távon is rendkívül sok kockázattal és kárral jár, miközben természeténél fogva nem képes megoldani az európaiak népességfogyását. „A tömeges bevándorlás mint megoldás mindenesetre illúzió – ideiglenes orvosság, amely nagyobb problémákat hagy maga után” (DEMÉNY 2016a: 366). Máshol pedig így fogalmaz a szerző: „Liberális bevándorlási politikákkal időlegesen enyhíteni lehet a termékenység ilyen összetételéből eredő kormegoszlás-torzulást, de valószínűleg csak azon az áron, hogy gyökeresen átalakul a befogadó társadalom kulturális és etnikai összetétele. Ekkor már a népességpolitikák, különösen a termékenységre ható politikák radikális átgondolása végre elsőbbséget élvező kérdés lehet a szociálpolitika napirendjén. Akkor azonban talán már túl késő lesz helyreállító intézkedéseket hozni. A kormányoknak, legyenek azok Brüsszelben vagy Washingtonban, Berlinben vagy Budapesten, Madridban vagy Moszkvában, vagy bármelyik fővárosban az EGB 55 országában, nem lenne szabad engedniük, hogy ez megtörténjen” (DEMÉNY 2016f: 219). Illetve: „Az EU-n kívülről érkező bevándorlás kezelése a Bizottság [Demény itt az Európai Bizottság jelentésére [European Commission, 2006] utal] részéről következtelen és felelőtlen. [...] Ami Európa demográfiai jövőjére hatással van, az a migráció nagyságrendje. [...], ami felveti a kérdést, nem lenne-e időszerű hosszabb szünetet tartani az újonnan bevándoroltak tízmillióinak beilleszkedése és kulturális asszimilációja érdekében” (DEMÉNY 2016c: 268).

Demény éles különbséget tesz a korlátozott és mérsékelt, illetve a korlátlan és tömeges bevándorlás között. Az előbbit támogatja, míg az utóbbit elutasítja. „A bevándorlókat a legnagyobb számban befogadó országokban az emberek többségének véleménye szerint a kézben tartott, szelektív és viszonylag kis létszámú bevándorlás kifejezetten

előnyösnek tekinthető. Ám a tömeges bevándorlás egészen más kérdés. Az történetesen átalakíthatja a népesség társadalmi, kulturális, etnikai, sőt nyelvi jellemzők szerinti összetételét – olyan változás, amely aligha ragadható meg a demográfusok részéről gyógyírnak tekintett »népességpótló migráció« (replacement migration) fogalmával” (DEMÉNY 2016g: 328).

Az alacsony termékenységből fakadó problémákat hosszú távon nem lehet a bevándorlással megoldani. Ha a bevándorlás kismértékű, akkor mennyiségi értelemben sem tudja pótolni a hiányzó európaiakat, bár ekkor hosszú távon van remény a sikeres asszimilációra; ha pedig a bevándorlás nagymértékű, akkor az hosszú távon népességcserét eredményez. Éppen ezért a tömeges bevándorlás hosszú távon nemhogy nem segíti, hanem kimondottan megnehezíti az őshonos európaiak számára, hogy szembenézzenek és megoldják az alacsony termékenységből fakadó demográfiai válságot. Ezért mondja Demény, hogy a bevándorláspolitikában Európának teljes fordulatra van szüksége. „Ráadásul és legfőképpen, Európa számára egy ilyen megoldásra hagyatkozni – a belföldi születések bevándorlókkal való helyettesítése – folyamatos mentségül szolgál arra, hogy ne nézzen szembe termékenység deficit színek problémájával... Ha az európai társadalmak fenn akarnak maradni, újra kell gondolniuk azt a bevándorlási politikát, amely a nagyon is látható jelenlegi válsághoz vezetett, és teljes fordulatot kell végrehajtaniuk” (DEMÉNY 2016a: 366).

Az európaiak alacsony termékenységből fakadó demográfiai válságnak csak egyetlen megoldása van, nevezetesen az, hogy maguk az európaiak növelik meg a termékenységi arányukat. „De az európai társadalmaknak azt is meg kell tanulniuk, hogyan reprodukálják magukat. Erre a másik demográfia válságra is megoldást kell találni, amely túlságosan is valóságos, bár felismerése még várat magára” (DEMÉNY 2016a: 366).

IRODALOM

- ANNAN, Kofi 2004. Why Europe needs an immigration strategy. *Population and development Review*, 30 (1), 188–189.
- BARTLEY, Robert L. Immigration is what this country great. *Wall Street Journal*, July 2, 2001 12:01 am EDT
- DEMÉNY Pál 2016. Népességpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

- DEMÉNY Pál 2016a. Európa két demográfiai kihívása: a látható és a fel nem ismert. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 357–367.
- DEMÉNY Pál 2016b. Európa népeséggpolitikai dilemmái. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 165–187.
- DEMÉNY Pál 2016c. Európa demográfiai jövője – homályos kilátások. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 259–270.
- DEMÉNY Pál 2016d. Globalizáció és nemzetközi vándorlás. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 245–258.
- DEMÉNY Pál 2016e. A nemzetközi migráció kilátásai. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 151–164.
- DEMÉNY Pál 2016f. Az európai demográfiai változások szakpolitikai kihívásai. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 203–219.
- DEMÉNY Pál 2016g. Népeség és geopolitika a huszonegyedik században. In DEMÉNY Pál 2016: Népeséggpolitika. A közjó szolgálatában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 315–339.
- European Commision 2006. The demographic future of Europe – From Challenge to opportunity. Communication of 12 October 2006 [Com (2006) 57] <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2006/EN/1-2006-571-EN-F1-1.Pdf>
- Global Commision on International Migration 2005. Migration in an Interconnected World: New Directions for Action. www.gcim.org
- HELLER, Ágnes 1993. Ten theses on immigration, civilization, culture, human rights and „houserules”. *International Framtider*, vol. 3., no. 2., (1993) 39 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/29/climate-change-syria-civil-war-prince-charles>
- KENNAN, G. F. 1993. *Around the Cragged Hill. A Personal and Political Philosophy*. W. W. Norton, New York.
- SELBY, Jan and Mike HULME. Is climate change really to blame for Syria's civil war? *The Guardian*. Sunday 29 November 2015 13.12 GMT. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/nov/29/climate-change-syria-civil-war-prince-charles>
- TÓTH I. János 2015. Demográfiai válság és a fenntarthatósági etika. *Valóság* 58. évf. 4. sz., 26–33.
- TÓTH Pál Péter 2005. Népeségfogyás – népeséggpótlás. *Kisebbségkutatás*. 2. szám. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2005_02/cikk.php?id=1260

Pál Demény on the two European demographic crises

Paul Demeny is an internationally well-known demographer. He is the author of many books and more than 100 studies. He became the president of the Population Association of America in 1986, got IUSSP Laureate Prize in 2003, founded and has edited the *Population and Development Review* for 38 years. He deals with the problems of low fertility rate and of the massive immigration to Europe in several of his studies. Regarding the significance of these demographical problems in Europe and Hungary it is worth studying the prominent expert's views on these issues. At first sight, it seems acceptable that the aging and reduction of the population in Europe should be recovered by settling the mass of young immigrants. Unfortunately, this cheap and easy solution does not work; there is no "free lunch" in demography either. According to Demeny's view it's an illusion to believe that "demographic winter" can be solved by mass immigration. Moreover, opening borders does not reduce the crisis, but increases the demographical problems (aging, shrinking and division of population). According to him, the only way to solve the problem of "demographic winter" is increasing the fertility rate of the indigenous population.

Key words: demographic and immigration crisis, open Europe

Pal Demenj o dveju demografskih kriza u Evropi

Pal Demenj je međunarodno priznat demograf. Autor je brojnih knjiga i studija. Predsenik je udruženja Population Association of America 1986. godine, dobitnik IUSSP Laureata iz 2003. godine, osnivač lista *Population and Development Review*, čiji je i glavni urednik tokom 38 godina. U mnogim svojim radovima se bavi sa niskim demografskim priraštajem u Evropi, kao i sa problematikom masovne imigracije. S obzirom na to da će ova problematika imati dalekosežni značaj u nadolazećim decenijama u Evropi, a u okviru nje i u Mađarskoj, od izuzetnog je značaja da se istraže gledišta ovog prominentnog stručnjaka o ovim pitanjima. Na prvi pogled prihvatljiva je misao da je moguće kompenzovati starenje i pad broja stanovništva, koji su tipični za Evropu, sa masovnim useljavanjem mladih migranata. Međutim, ovo jeftino i jednostavno rešenje ne funkcioniše, jer ni u demografiji nema „besplatnog ručka”. Demenj smatra da je iluzorno verovati u to da se „demografska zima” može rešiti sa masovnim useljavanjem. Šta više, otvaranje granica ne samo da ne umanjuje krizu, već uvećava demografske probleme (starenje, smanjenje broja stanovništva i podeljeno stanovništvo). Po njemu, problem „demografske zime” je jedino moguće rešiti sa povećanjem prirodnog priraštaja starosedeoca.

Cljučne reči: demografska i imigraciona kriza, otvorena Evropa

Beérkezés időpontja: 2017. március 28.

Elfogadás időpontja: 2017. június 22.

Kovács Ádám Gábor

· SZTE JGYPK, egyetemi hallgató

· kovacsadam1009@gmail.com

A KRITIKAI GONDOLKODÁS FONTOSSÁGA A MAI TÁRSADALOMBAN

Elidegenedés és emancipáció – Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok (szerk. Marosán Bence Péter) – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. Karl Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című művének 170. évfordulójára rendezett tanácskozás írásainak bemutatása

Az alább bemutatott kötet Karl Marx aktualitását taglalja, s a kötet megszületésének előzménye egy 2014 novemberében tartott konferencia. A konferenciát a Corvinus Egyetemen működő Társadalomelméleti Kollégium hozta tető alá, melyet Karl Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című műve megjelenésének 170. évfordulója alkalmából rendeztek. A művet Marosán Bence Péter főszerkesztőnek és munkatársainak köszönhetjük, kik áldásos munkával a konferencián elhangzott beszédeket és szimpóziumokat ebbe a műbe sűrítették, továbbá említést érdemel, hogy a művet a L'Harmattan Kiadó jelentette meg. A kötetben 30 szerző publikált, ami vegyes és sokszínű művek sokaságát eredményezte. A szerzők közül többen a konferencia irányadó tematikáját követve fejezték ki gondolataikat, míg más előadók a távolibb összefüggésekre és ezek elemzésére fókuszáltak. A szerzők végkonklúziói Marx nyomán arra keresték a választ, mit jelent az elidegenedés, mik a kiváltó okok és mi az, ami fenntartja a jelenséget, mi lehet a megoldás. Továbbá, hogyan valósítható meg az elidegenedés alóli emancipáció létrejötte.

Úgy vélem, hogy a mű egy olyan komplex ismeretanyag, melynek jogosan van helye a mai magyar palettán, hiszen nem száraz elemzéseket közöl, hanem színvonalas tanulmányokon keresztül elemzi a fent említett fogalomkört, és olyan vitákat indukál, melyek a kritikai gondolkodást éltetik. Laikus olvasóknál is komoly gondolatkísérle-

teket eredményez. A gyakorlatias nyelvezet és a komoly didaktikai elemzés összeolvadása egy olyan egyszerűen műveltető alkotást eredményezett, melynek publikálását és celebrálását – jómagam úgy ítélem meg – már elő kellett mozdítani. Továbbá ebben a recenzióban az általános jellemzés mellőzésével egy sajátos gondolati síkon munkálkodtam, melyet megmutatni igyekszem fiatal hallgatóként. A mű legfontosabb üzenetét, melyet Konrad Paul Liessmann publikált először 1992-ben, ezen műben Marosán György szavaival szeretném magyarázni: „Marxot nem olvasni ostobaság lenne. De úgy olvasni, mint eddig, még inkább az [...]. Végre lehet úgy olvasni Marxot, mint egy nem katolikus ember Aquinói Szent Tamást” (i. m. 74). Véleményem szerint a mai magyar fiatalságnak is olvasnia kell Marx műveit, mellyel a kritikai gondolkodásukat fejleszthetik és ezáltal a fiatal, tevékeny értelmiség csiszolódhat. Egyetemi hallgatóként ezen állításmat tapasztalati tényként kezelem.

A művet hét nagyobb részre tagolták, melyek sorrendben a következők: *Elidegenedés és eldologiasodás, Kommunizmus, Kritika, Marx aktualitása, A politikus Marx, Párhuzamok, A francia recepció*. A mű terjedelmét tekintve eltekintenek a részletes tanulmányelemzéstől. A saját nézőpontomból szeretném színesebbé és feldolgozottá tenni a művet. Ezt a nézetet a mű alapjaként szolgáló tanulmányok főbb gerincével, gondolati egységével támasztanám alá.

A marxi gondolat és a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* elhangzott tételek, továbbá a gothai program kritikájaként felfogott kéziratok is összezsengnek a mára már világossá vált machiavellista személyiséggel, melyet az eldologiasodott ember képével aposztrofálnék. Kutatási témául választottam a machiavellizmust, mellyel az eldologiasodás és a szabadság fogalomkörét jártam körül. A machiavellizmust Niccolò Machiavelli *Fejedelem* című művéből eredezteti a pszichológia. „Mindenki azt látja, amilyennek mutatod magad, s csak kevesen értik, milyen vagy valójában” (MACHIARELLI 2015). Erre a gondolati struktúrára és egyezésre Böcskei Balázs színvonalas tanulmányán keresztül találunk rá. Az *Elismerés és eldologiasodás* címet viselő tanulmány olyan lényegi megfogalmazásokat tartalmaz, mely elemzi a kapitalizmus definícióját és gyakorlati színtereit, és szignifikáns kapcsolatot mutat a fent említett machiavelliánus nézőponton. A „rugalmas ember” modelljét (i. m. 53) rajzolják ki, mely definíciót Böcskei Balázs említi tanulmányában. A rugalmas ember nem bocsátkozik bele semmibe, nem állít sem határokat, sem igényeket maga elé. Nyitottnak tűnik, azonban így szigeteli el magát mindennemű

problémától, hiszen nem húz határokat. Tehát bárminemű tevékenysége csupán menedzselési gondokat okoz neki. Az ilyen esetekben az ember egyedi elszigetelése rajzolódik ki. Azonban az emberi lét halmazát tekintve ez eldologiasodás, ami pedig önmagunk béklyózása. A szó szűkebb értelmében az emberek, azon belül is a machiavellista személyiség, rugalmasan orientálódik a társadalmi helyzetekre, szerepeket játszik, ezért olyan sikeres (KAPOSI 2004). Úgy tűnhet, hogy egyenlőségjelet kívánok vonni a machiavellizmus és a kapitalizmus definíciói közé. Továbbá együtt próbálom elemezni a két definíciót. Az igazság az, hogy kiindulásként egyfajta gyökérproblémaként próbálok utalni a machiavellizmusra, hiszen a gothai program kritikájaként egyfajta változást szeretett volna sugallni Marx, ezért élek a példájával. Azonban úgy vélem, hogy a machiavellizmus kiiktatása nélkül ez a változás nem jöhet létre. Ezen értelmezés alapján az elidegenedés erőssége egy olyan szabályozott világot képes létrehozni, melyben az egyén szabadsága és dologiassága a végletekig szabályozott történés. Ezt a tényt felismerve az egyén mégis képes a szabadulásra, csupán egy közös, általános minta hiányzik még, ahogy Miklós Tamás szemelvényében láttuk; az emberi lét pusztulása nem oldható fel a tulajdonviszonyok tulajdonosainak megváltoztatásával, mert ez a változás az elidegenedés alapját totalizálja, természetesen a munkamegosztási viszonyok fenntartása mellett. Ezt az elemzést és világos analízist követve eljutunk azon következtetéshez, hogy az egyén általi szabadság eléréséhez a munkamegosztást kell feloldani. A munkamegosztás pedig a történelmi viszonyrendszerbe ágyazott, ezáltal a teljes viszonyrendszer ellen kell fellépni a szabadság elérése érdekében (i. m. 27).

Azonban ez a kérdés felveti azt is, milyen módon és miként értelmezhető a szabadulás elérése, továbbá milyen dolgokat kell megtagadni. Ezáltal a ma ismert „rugalmas ember” mintaképét kell megtagadni, és ki kell állni azokért a dolgokért, melyek a későbbiek során elvekké szilárdulhatnak. Az elidegenedés elleni küzdelem feloldása a rejtőzködés és a „rugalmasság” feloldása. Hiszen a rejtőzködés fontossá teszi, hogy milyen elismerésre tarthat számot az, aki nem tudja, ki ő valójában, és ki lesz holnap vagy akár ki lesz egy következő személyközi interakcióban. A reneszánsz korában az okkasionális, azaz alkalmi rejtőzködés volt ismert (KAPOSI 2004). Ez a mechanizmus ahhoz járult hozzá, hogy ha kellett, a megfelelő szerep kedvéért az egyén már, vagy még gyenge individualizmusát elvetette. Mára már ez a fajta rejtőzködés sokban változott, az individuum hatalmának és

az egyén megítélésének köszönhetően. Az elidegenedés és a szabadság vagy emancipáció gondolati ütköztetéseinek révén láthatjuk azt a lépést, hogy az elidegenedés a mai rendszer által fenntartott. Az ember annyit ér, amennyit hatalma hasznáért fizetnek (BARCSI 2013). Hobbes gondolati egysége a fent említett méltóság- és értékértelmezés, miszerint mindenki annyit ér, amennyit hatalma ára ér. Egy rátermett hadvezérnek háború idején nagyon nagy ára van, azonban béke idején nem sok. Egy tudós, megvesztegethetetlen bíró értéke béke idején hatalmas, azonban háború idején kisebb (HOBBS 2001).

Ebből a következtetésből azt láthatjuk, hogy az eldologiasodott rendszer elvárása az egyenlőtlenség fenntartása. Azonban emberi mivoltunk által nem zárható ki az egyenlőség mibenléte. Hiszen mindenkiket megillet az egyenlő bánásmód és egyenlő méltóság. Ez a megállapítás pedig előjegyzi Marosán György tanulmányát, ami véleményem szerint Böcskei Balázs értekezése mellett a leghaladóbb tanulmányok egyike, hiszen a mai világunk egyik tabuját vizsgálja. Van-e jövője a kommunizmusnak? A saját nézőpontom elemzése előtt érdemes a kérdést megvizsgálni. Van-e jövője az egyenlőségnek? Van-e jövője az emancipációnak? Marosán György saját tanulmányán keresztül értelmezi a kommunizmus jövőjét. Egy olyan szubjektív nézőpontot alkot, melyben nincs helye az érzelmi gátnak, csupán a tiszta analízis mértékének. A társadalomfizika szabályain keresztül vezeti le, hogy egy nagy elemszámú, heterogén társadalmi hálózaton belül a bennük zajló dinamikus folyamatok eredményeként homogénebb és stabilan létező góccok, fürtök jönnek létre. Ezek a társadalomfizikai modellek, melyek a társadalomtudománnyal nem egyeztethetők össze, kikövetkeztetik, hogy Marx eredeti gondolatisága és a 21. század léte olyan összefüggéseket hoz a felszínre, melyek a gothai program kritikájában már elhangzottak. Kis elemszámú, homogén csoportok létrehozása olyan egységes emancipációt eredményezhet, mely lebontja az eldologiasodás eszméjét. Fontos megjegyezni, hogy a különálló homogén egységek pszichológiai vakcsoport struktúrájának nem feltétlen kell egyeznie, hiszen a marxi gondolat nem a dilettáns közös egység létrejöttét taglalja, mint ahogy a kommunizmus idején félremagyarázták, hanem a szabadság szubjektumát hirdeti. Az egyén, az individuum kommunáját. Egy olyan szabad áramlást és szabadságot ismertet, ahol az elfogadás és az empátia mértéke minden ember szabaddá tételét és közös tiszteletét képezi. Hiszen a marxizmus lényege és csupasz valósága ez.

Mialatt a művet értelmeztem és saját nézőpontomat integráltam az olvasott anyagba, felfedeztem egy általam nagyra becsült tanulmányt,

mely címével is a székhez szögezett. Amelie Lanier *A történelmi materializmus, mint elméleti tévút, mint gyakorlati zsákutca és a szocialista államok legitimációs módszertana*. A tanulmány címe egy olyan zseniális definíciót rejt, melynek konnotációja a marxizmus félreértelmezését helyezi reflektorfénybe. Az első oldal második bekezdésében találtam rá a tételmondatra, mely az önálló kritikai nézőpontra sarkallt: „Lehet lázadó fiatalok vállait lapogatni, és mondani: később belátjátok... És mindezt olyan magatartással, mintha ez lenne a tudomány csúcspontja. Én inkább egy mélypontnak látom” (i. m. 148). Ezzel a kijelentéssel maximálisan egyetértek a szerzővel, hiszen a lázadás a tudomány mozgatórugója, és bármilyen tan negligálása ennek a magatartásnak a gátja. Ebből következik, hogy a fiatal értelmiség előtti Marx-tagadás az egyenlőtlenség és a tudomány mételyét jelentheti. Továbbolvasva a tanulmányt, az első cikkelye újabb megrökönyödést váltott ki belőlem, hiszen az a kérdés, hogy mi az ember, és van-e szabad akarata (ezáltal szabadsága), összefügg az állammal és azzal a machiavellista nézőponttal, melyet ismertetek. Továbbá, egy mondatot emelnék ki ebből a színvonalas írásból: „A végcél nagyon jó, nincs kifogás ellene. Az odavezető útban van a hiba” (i. m. 150). Teljes egészében ez a vezérelni a recenziónak, és a fiatal értelmiség általam javasolt célkitűzésének. A történelmi materializmus megbukott, az általa képviselt cél azonban helyes. Már csak azon a módon kellene dolgozni, hogy rátaláljunk az útra, ami oda vezet. Marx aktualitását tovább hangsúlyozandó, Antal Attila tanulmányából, mely a *Marx, marxizmus, ököpolitika* címet viseli, fel szeretném hívni a figyelmet egy fontos, aktuális mondatra, mely így szól: „Nem vitás tehát, hogy a marxizmusnak fel kell vetnie a növekedés fizikai határainak kérdését” (i. m. 183). Az aktualitás mellett érték egyet ezzel a mondattal, hiszen ha a rendszerünk negligálja a marxista tanokat, akkor az információs nihil nem engedi, hogy Marx utópiája érvényesülhessen. Továbbá az aktualitás mellett felhoznék még egy érvet, melyet a jelen helyzetben Leonardo DiCaprio az *Özönvíz előtt* című filmje jelez. A filmet a National Geographic készítette, mely teljes terjedelmében megtekinthető a Youtube videomegosztó portálon. A film és a mű kapcsolata aktualitásában rejlik, melyet Antal Attila tanulmányában így olvashatunk: „A marxista megközelítésből az is következik, hogy meg kell értenünk a kapitalizmus működését ahhoz, hogy megtudjuk, miért károsítja a környezetet olyan mértékben, hogy az már fenyegeti az emberiség fennmaradását” (i. m. 186). Tehát milyen módon tudjuk megtagadni a machiavellianus nézőpontot ahhoz, hogy ne fenyegetes-

sük az emberiség jövőjét. Visszautalnék a fent említett kijelentésre a marxizmussal kapcsolatban, a végcél jó, de az út rossz. Ha tudjuk, hogy merre kellene tartanunk, de nem kapunk hozzá szabad információkat és tanokat, melyek elemzésével megvalósítható lenne az út elérése, akkor vesztegetjük az emberiség idejét, és kihasználjuk a föld által ajándékba kapott javakat, kezünk meghosszabbítását. Marx a korszak legégetőbb problémáival foglalkozott. Ezt a szellemiséget kell átültetnünk a mai szemléletmódba; nem kötelező elfogadni a nézeteit, sőt inkább az a feladatunk, hogy kíméletlen kritikával éljünk és járjunk el. Azonban ahhoz, hogy ezt megtehessek, meg kell értenünk és vizsgálnunk, mint egy nem katolikus ember Aquinói Szent Tamást.

Összegzésemet a fent említett gondolatok csokorba foglalásával tenném meg. Recenziómban egy olyan tanulmánykötetet vizsgáltam, mely a szabad akarat, a tájékozottság úttörőjeként született. A vaskos kötet lapjai egy szemléletmód előfutárai, melynek helye van a magyar értelmiség polcán, továbbá úgy vélem, hogy az emberiség jövőjének a kulcsa. Úgy gondolom, hogy a kötetben publikált szerzőkre a sokszínűség jellemző, kik talán nem is dolgoztak volna együtt, ha e kötet nem jött volna létre. Különbőféle látásmódok ütköznek egy közös cél érdekében. Recenziómat egy általam nagyra becsült ember gondolatával zárnám: „Ezt az időt és ezt a helyet választottam arra, hogy egy olyan témáról beszéljek, amelyet általában elfed a tudatlanság és a tájékoztatlanság, s amelyről az igazságot csak nagyon ritkán látjuk meg” – szól John Fitzgerald Kennedy jellegzetes mondata, ki a történelmi materializmust elvetette, azonban Marx tanait nem. Véleményem szerint századunkban is ezt a gondolatot kell követni. A történelmi materializmus megbukott, Marx azonban nem.

IRODALOM

- BARCSI Tamás (2013): *Az emberi méltóság filozófiája*. Typotex Kiadó, Budapest.
- HOBBS, Thomas (2001, szerk. Nagy Levente): *Leviatán*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
- KAPOSÍ Márton (2004): *A rejtőzködő egyén arca és álarcai*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- MACHIAVELLI, Niccolò (2015, szerk. Darida Benedek): *A fejedelem*. Helikon Kiadó, Budapest.
- STONE, Oliver–KUZNICK, Peter (2014): *Amerika elhallgatott történelme*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Beérkezés időpontja: 2017. augusztus 30.

Elfogadás időpontja: 2017. szeptember 11.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALÁZS P. Dorottya hallgató, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, Szabadka

BŐSZ Anett PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi
Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola

DRAGANIĆ Anica PhD, docens, Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudomá-
nyok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék

GÖNCZ Lajos, a pszichológiai tudományok doktora, nyugalmazott egyete-
mi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszicholó-
gia Tanszék, Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, Társadalom-
és Humán Tudományok Osztálya, rendes tag

HÓDI Sándor pszichológus

KÁROLY Adrienn mesterhallgató, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, Szabadka

KOVÁCS Ádám Gábor egyetemi hallgató, SZTE JGYPK

KOVÁCS Cintia PhD-hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudo-
mányi Doktori Iskola, Eger

KURUCZ Ádám, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén me-
gyei Levéltára, Miskolc

MAJOR Gyöngyi, a közgazdaság-tudományok doktora, Kulturális emléke-
zet, nőiség és kortárs létművészeti kutatások intézete, tudományos munkatárs

MOLNÁR Tibor, Történelmi Levéltár, Zenta, főlevéltáros, kutató

NÁMESZTOVSZKI Zsolt, a tudományok doktora, Újvidéki Egyetem,
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

SIMÁNDI Szilvia PhD, tanszékvezető főiskolai docens, Eszterházy Károly
Egyetem, Eger

SZILÁGYI Mária PhD, tudományos kutató munkatárs, Újvidéki Egyetem,
Műszaki Tudományok Kara, Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék

TÓTH I. János egyetemi docens, SZTE BTK Filozófia Tanszék

E SZÁMUNK RECENZESEI

ÁDÁM Zoltán közgazdász, adjunktus a Budapesti Corvinus Egyetemen, az összehasonlító gazdaságtan tanszék munkatársa

ALADŽIĆ, Doc. dr Viktorija, építészmérnök, Szabadkai Építészmérnöki Egyetem, Az urbanizmus és építészet katedra vezetője

CARTENY, Andrea, Università degli Studi di ROMA “La Sapienza”

Dr. CZÉKUS Géza egyetemi rendes tanár, dékánhelyettes

ESZTELECKI Péter informatikus, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta

GODZSÁK Attila, Kazinczy Ferenc Múzeum, történész

GÖNCZ Lajos, BTK, Pszichológia, nyugalmazott egyetemi rendes tanár, Dr. Sci.

Dr. HÓDI Sándor pszichológus

Dr. JAKUS János PhD, nyugalmazott alezredes

Dr. habil KARIKÓ Sándor (SZTE JGYPK)

KŐRÖSI Gábor informatikus, Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta

LOVRA Éva, Magyar Művészeti Akadémia és a Visegrád Alap ösztöndíjas kutatója, dipl. ing. M.Sc. doktorjelölt (Építészmérnöki PhD) a Pécsi Tudományegyetem Breuer Marcell Doktori Iskolájában vendégkutató a Szlovák Tudományos Akadémián

MAJOR Gyöngyi, Kortárs Női Reflexiók Fóruma, elnök, egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem és Educons

Dr. SÁGI Zoltán pszichiáter

Prof. dr. habil SZABÓ Tibor, professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem

TURBUCZ Péter, MNL Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, levéltáros

